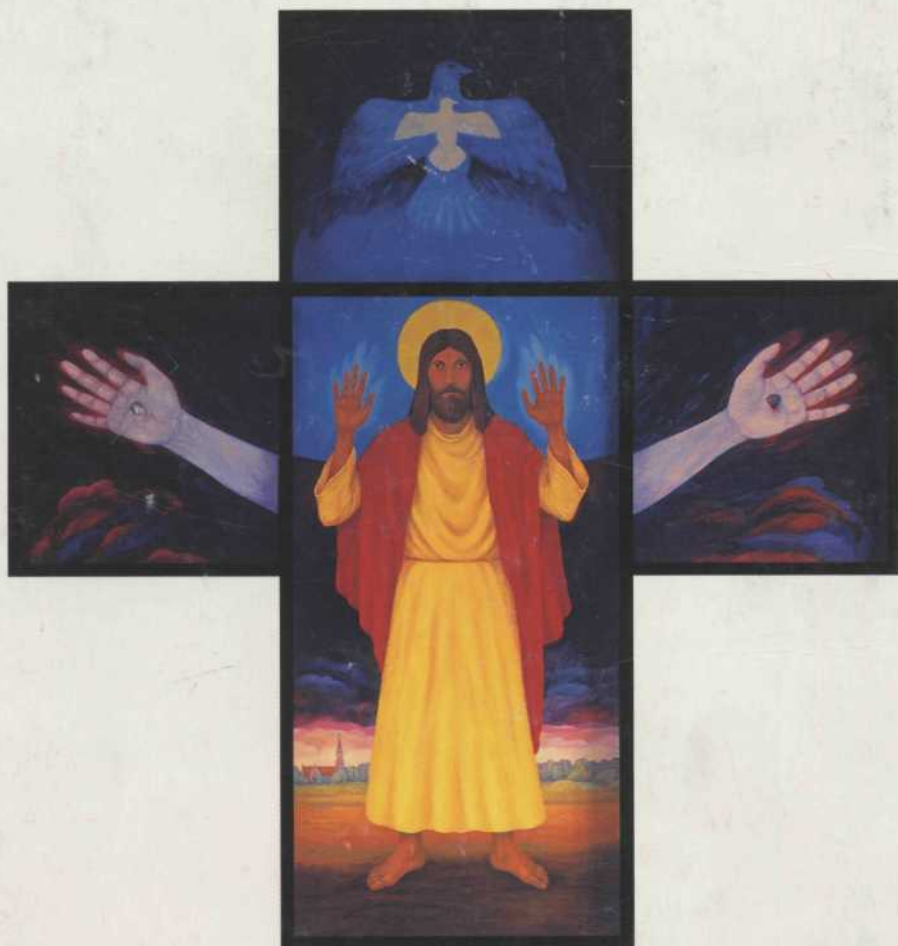

Vikerkaar

4-5/1998

KESKAJA LABORATOORIUM. Gregorius Suur elust pärast surma. Kirjasõnaga tegelemisest **Karl Suure** ajal. Vanaprantsuse luulet: **Brendani** merereis, **Aadama** mäng. Ladina värssdraama "Kolm tütart". **Jacques Le Goff** pikast keskajast, intervjuu autoriga. **Ülar Ploom Dantest** ja **Aquino Thomasest**. Keskaja tagasipöördumine: **Umberto Eco**, **Georges Duby** ja **Marek Tamm**. Eesti-vene keskaegsest läbikäimisest. **Eco** "Roosi nimi" kriitikute pilgu all. **Jaan Puhvel** meie **Lauritsast**. **Jüri Arraku** kunst. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 12. aastakäik.
Aprill-mai, 1998. Nr. 4-5.

SISUKORD

Adelbert von Chamisso

Boncourt'i loss **1**

Gregorius Suur *Dialogid* **3**

Karl Suur *Kirjasõnaga tegelemisest* **14**

Alcuin Kiri **17**

Theodulf **21**

Benedeit *Püha Brendani merereis* **31**

Kolm tütart **53**

Guot de Dijen *Palverännulaul* **58**

Blondel de Nesle *Mu rõõm mind
lauima veab...* **60**

Aaçama mäng **61**

Eustache Deschamps *Ballaad surma
märkidest* **93**

Charles D'Orleans **95**

Harry Liivrand

Aksiõomid Arrakust **96**

Jacques Le Goff *Pikk keskaeg* **98**

Juhan Kreem *Püha Brendani merereis:
müüt ja maasik* **105**

Ülar Ploom *Aquino Thomas ja*

*Dante: kognitiivsed ja representatiivsed
mudelid* **110**

Tiit Aleksejev *Assistendi teekond* **121**

Anti Selart *"Tigedate rahvaste, see on
uskmatute leedulaste ja skismaatiliste
venelaste keskel..."* **130**

Umberto Eco *Unistades keskajast* **135**

Georges Duby *Hirmud keskajal ja
birmud kaasajal* **145**

Marek Tamm *Kaasaegne keskaeg* **152**

INTERVJUU

Katkerdeid vestlusest Jacques Le

Goffiga **160**

VAATENURK

Tiina Kala

295 meest Eesti ajaloost **169**

Kaia Sisask

Mulluseid lumesid otsimas **171**

Jüri Kivimäe

Rüütel, naised ja surm **172**

Jüri Ehlvest *Ehaviivul roos veel* **174**

Jaan Puhvel **176**

Jüri Rato *Karjusest kerjuseni* **178**

KALEIDOSKOOP

Jaan Puhvel *Meie Laurits* **182**

FOORUM

Aare Pilv *Vastuseks Mart Velskri*

"Restauratsioonile" **185**

Ene-Reet Soovik *Enesekirjelduse
vaevadest* **186**

Hüpped modernismi poole: hääled
rahva seast **188**

Numbri külalistetoimetaja: Marek Tamm

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 1998.

Esikaanel:

Jüri Arrak. Halliste kiriku altarimaal.

Õli, lõuend. 400x375 cm. 1990.

Tagakaanel:

Jüri Arrak. "St. Olav". Õli, tammepuule

kleebitud lõuend. 106x68 cm. 1992.

ADELBERT VON CHAMISSO
(1781-1838)

Boncourf'i loss

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Ma unelen lapsepõlvest
ja väristan vana pead.
Kuis tõusete unustusest
taas, toonaste piltide read!

Kuis ehib kesk metsi üht lossi
taas päikese kiirtepid!
Mu ees on ta katused, tornid,
suur värav ja kivisild.

Näen värava kohal vappi,
truud lõvide kolmikut.
Kui tervitanud neid olen,
on kantsiõue mul rutt.

Seal haljas viigipuu seisab,
seal sfinksikujuga kaev.
Seal akende taga sai tunda
noor hing, mis on õnn, mis on vaev.

Kus ürgesiisa on maetud,
seal kabelis seisatan siis,
sealsamas on sammaste kanda
ta põline kilbideviis.

Ent seletada neid sõnu
tuhm silm ei suudagi vist,
kuis läbi ruutude valgust
päev kiirgabki värvilist.

Mu isade loss, nii jäid sa
mu meelde, sealt iial ei kao,
ehk küll sinu kohale künnab
nüüd ader vao kõrvale vao.

Hea maa, ole viljakas aina,
sind õnnistab hellalt mu meel,
ja meest, kes künnab su pinda,
ta õnnistab hellelalt veel.

Ja nii mina edasi tõttan,
eel rahvad ja riigid muud,
mu mängu et kuulaksid needki,
mu mängu, mu laulikusuud.

GREGORIUS SUUR

DIALOOGID

Neljas raamat

Ladina keelest tõlkinud Tiina Kala

II. Gregorius: Söandan kõhklemata öelda, et ka uskmatu ei ela ilma usuta. Nimelt kui ma esitan sellelesamale uskmatule küsimuse, kes oli tema isa või ema, vastab ta viivitamata: "See ja see." Kui ma temalt seejärel küsin, kas ta teab, millal ta sigitati, või on ta näinud, millal ta sündis, kinnitab ta, et pole midagi teadnud ega näinud, ja siiski usub ta seda, mida pole näinud. Nimelt tunnistab ta oma emaks või isaks kõhklemata selle või selle.

2. Peetrus: Tunnistan, et ei teadnud seni, et ka uskmatu võib uskuda.

Gregorius: Ka uskmatud usuvad, ent usuks nad vaid Jumalasse! Kui nad temasse usuksid, poleks nad uskmatud. Sellepärast tuleb kummutada nende uskmatust, sellepärast kutsuda nad usu armu juurde, sest kui nad usuvad oma nähtava keha kohta asju, mida nad sugugi pole näinud, miks ei võiks nad uskuda nähtamatut, mida nad kehalikult ei või näha?

3. Nimelt kui hing elab pärast liha surma edasi, on selle põhjus ilmne, ent üksnes ühendatuna usuga.

III. Kõikvõimas Jumal on ju loonud kolm elusat vaimu: ühe, mis ei ole kaetud lihaga, teise, mis on kaetud lihaga, ent ei sure koos lihaga, kolmanda, mis on kaetud lihaga ja sureb koos lihaga. Nimelt kuulub vaim, mis pole lihaga kaetud, inglitele; vaim, mis on lihaga

Tõlgitud väljaandest: Grégoire le Grand, Dialogues. T. III (Livre 4), Texte critique et notes par A. de Vogue, Paris Cerf (Sources chrétiennes, 265), 1980. Lk 23–62.

kaetud, ent ei sure koos lihaga, inimestele; vaim, mis on lihaga kaetud ja sureb koos lihaga, koduloomadele ja teistele arututele elajatele.

2. Nii nagu inimene on loodud keskel asuvana, et ta oleks madalam inglisi ja ülem elajast, nii on tal midagi ühist ülemaga, midagi alamaga – nimelt inglisi ühine surematu vaim, ent elajaga ühine surelik liha, kuni ülestõusmise ülevus neelab liha surelikkuse ning vaimuga liitunud liha säilitatakse igavesti, kuna ka [Jumalaga] liitunud vaim säilitatakse Jumalas. Ent ka põlastusväärsete liha ei hävi täielikult karistuses, kuna ta hävides on olemas, nii et need, kes on patustanud vaimselt ja lihalikult, alati olemise poolest elus olles on lihalikult ja vaimselt alati surelikud.

(...)

V. Peetrus: Sattusin kord viibima ühe venna surma juures. Äkitselt heitis ta kõneldes hinge ja see, keda ma enne olin näinud enesega rääkimas, seda nägin järsku surnuna. Ent kas tema hing lahkus või ei lahkunud, seda ma ei näinud. Õige raske on uskuda asja, mida keegi ei suuda näha.

2. Gregorius: Mis siin imestada, Peetrus, et sa ei näinud lahkuvat hinge, kui sa ei näe ka kehas olevat hinge. Kui sa minuga rääkides ei saa näha minus mu hinge, kas sa tõepoolest usud seetõttu, et ma olen hingetu? Hinge olemus on ju nähtamatu ja nõnda lahkub ta kehast nähtamatult nii, nagu ta nähtamatult kehas viibib.

3. Peetrus: Ent ma võin kehas oleva hinge elu üle otsustada keha liigutuste järgi, sest kui kehas ei ole hinge, ei saa selle keha liikmed liikuda. Ent millistes liigutustes või millistes tegudes näen ma hinge elu pärast liha, et nähtud asjust järeldada seda, mida ma ei saa näha?

4. Gregorius: Seda ei saa sa teha mitte millegi sarnase, vaid millegi erineva abil, sest nii, nagu hinge jõud elustab ja liigutab keha, nõnda täidab jumalik jõud kõik, mis ta on loonud, ja elustab ühtesid hingestades, paneb teised elama, kolmandatele aga annab ainult nende olemasolu. Nii nagu sa ei kahtle kõikjal asuvas ja nähtamatus Jumalas, kes loob ja valitseb, täidab ja ümbritseb, läbib ja hoiab

alal, nõnda ära kõhkle selles, et tal on nähtamatud järgijad. Peavad ju need, kes teenivad, püüdlema sarnasuse poole sellega, keda nad teenivad, nii et kes teenivad nähtamatut, on kahtlemata ise nähtamatud. Kas pole need, kellest me seda usume, muud kui pühad inglid ja õigete vaimud? Nii nagu keha liikumist nähes näed sa hinge elu alama põhjal, nõnda pead sa kehas lahkuva hinge elu nägema ülema põhjal, sest ta saab elada nähtamatult, nagu on kohane nähtamatu looja kaaskonnas olles.

5. Peetrus: See kõik on hästi öeldud. Ent meel tõrgub uskumast seda, mida ihulik silm ei suuda näha.

Gregorius: Nagu ütleb Paulus: "Usk on ju lootuse aines, tõendus asjade kohta, mis pole ilmsed", nimetades tõepoolest uskumiseks seda, mida ei saa näha, kuna ei saa enam uskuda seda, mida saab näha.

6. Et aga nappide sõnadega tuua sind tagasi sinu enese mõtte juurde: pole näha ühtegi nähtavat asja muidu kui vaid nähtamatu kaudu. Ennäe! Sinu ihulik silm märkab kõike ihulikku, siiski ei näeks seesama ihulik silm midagi ihulikku, kui see kehatu asi ei ergutaks nägema. Võta vaid ära meel, mida ei saa näha, ja silm, mis näeb, osutub tarbetuks. Kisu hing kehas välja ja avatud silmad jäävad kehas kahtlemata kasutuks. Kui nad aga näeksid iseenesest, miks ei näe nad pärast hinge lahkumist? Järelda sellest, et nähtavat ei nähta muidu kui vaid nähtamatu kaudu.

7. Maname aga vaimusilma ette ehitatava maja: tõstetakse tohutuid kandameid, seadeldised toetavad suuri sambaid. Kes, küsin ma sinult, teeb seda tööd? Nähtav keha, mis neid kandameid kätega kannab, või nähtamatu hing, mis elustab keha? Eemalda aga see, mis pole kehas nähtav, ja otsekohe jääb liikumatuks kõik, mida nähti liikuvat – nähtavate kivide keha.

8. Sellest peame arvama, et siin nähtavas maailmas ei saa niisiis midagi määratleda muidu kui vaid nähtamatu olendi vahendusel. Sest nagu hingestades ja täites seda, mis on mõistuslik, elustab ja liigutab

Jumal nähtamatut, nõnda täidab see nähtamatu ka lihalikud nähtavad kehad, muutes nad liikuvaks ja mõtlevaks.

9. Peetrus: Tunnistan ennast nendest tõenditest meelsasti võidetuks. Olen nüüd valmis pidama seda nähtavat peaaegu eimillekski. Ennist pidasin silmas jõuetuid olendeid, kaheldes nähtamatutes. Nõnda kiidan ma heaks kõik, mida sa ütled. Ent siiski: nii nagu ma tunnetan kehas viibiva hinge elu keha liikumisest, nõnda ihaldan ma tunnetada hinge elu pärast keha mõningate ilmsete tõendite kaudu.

VI. Gregorius: kui leian sinu armastava südame olevat ette valmistatud, ei näe ma selle koha pealt tõestamisega vaeva. Kas tõesti oleksid pühad apostlid ja Kristuse märtrid põlanud praegust elu, pannud hinged surelikku lihasse, kui nad poleks teadnud hinge järgnevat kindlat elu? Sina aga väidad ise, et tunned kehas oleva hinge elu keha liigutustest. Ja ennäe! Need, kes asetasid hinge surma sisse ja uskusid hinge ellu pärast liha surma, sädelesid iga päev imetegudest. Tõepoolest – tulid ju nende kehade juurde haiged ja said terveks, tulid valelikud ja said kurjast vaimust vaevatud, tulid kurjast vaimust vaevatud ja vabanesid temast, tulid pidalitõbised ja said puhtaks, surmale antud aga ärkasid ellu.

2. Mõtle siis, kuidas elavad nende hinged seal, kus nad elavad, kui siin elavad nende kehad ka surnult nii paljude imede kaudu. Kui sa niisiis märkad kehas viibiva hinge elu kehaosade liikumisest, miks ei märka sa samuti hinge elu pärast keha surnud kontide imetegude väest?

3. Peetrus: Mulle tundub, et miski ei ole selle tõenduse vastu, mille kohaselt oleme sunnitud ka nähtavate asjade põhjal uskuma seda, mida me ei näe.

VII. Gregorius: Veidi ülalpool kurtsid sa selle üle, et ei näinud kellegi surija hinge lahkuvat. Ent see on iseenesest juba viga, et sa tahtsid ihulike silmadega näha nähtamatut. Nimelt on paljud meist, teravdades vaimusilma puhta usuga ja pika palvega, sageli näinud

kehast lahkuvat hinge. Seetõttu pean ma nüüd jutustama, kuidas on nähtud kehast lahkuvaid hingi või kes on iseendast näinud neid lahkumas, et kõhklevat hinge, millele mõistusest täielikult ei piisa, veenaksid näited.

VIII. Nimelt rääkisin juba selle teose teises raamatus, kuidas auväärne mees Benedictus, nagu ma tema usaldusväärsete õpilaste käest teada sain, asudes kaugel Capua linnast, nägi tolle linna piiskopi Germanuse hinge keset ööd inglite poolt tulekeras taevasse kantavat. Ja kui ta parasjagu mõtiskles selle hinge ülestõusmise üle, nägi ta meele lennukaks muutudes justkui ühe päikesekiire all oma silme ette kogutuna tervet maailma.

VIII. Nendesamade tema õpilaste käest sain ma teada, et kaks suursugust ja ilmalikus teaduses haritud meest, lihased vennad, kellest ühte kutsuti Speciosuseks, teist aga Gregoriuseks, andsid ennast pühas eluviisis tema [Benedictuse] reeglite alla. Seesama auväärne isa pani nad elama kloostrisse, mille ta oli ehitanud Terracina lähedale. Neil oli selles maailmas palju varandust, ent nad annetasid oma hingede lunastuseks kõik vaestele ning jäid sellesse kloostrisse.

2. Üks neist, nimelt Speciosus, saadeti kloostri asjus Capua lähistele. Tema vend Gregorius sattus ühel päeval vendadega koos laua ääres einet võttes vaimsesse ekstaasi ja nägi temast kaugel viibiva lihase venna Speciosuse hinge kehast lahkuvat. Sellest teatas ta kohe vendadele ning asus kiirustades teele, leides sellesinase oma venna juba maetuna ning saades siiski teada, et tema hing oli lahkunud kehast samal tunnil, kui ta seda nägi.

X. Üks usklik ja usaldusväärne mees jutustas mulle, kui ma olin veel kloostris, et ühed inimesed, kes olid laevaga teel Sitsiiliast Rooma, nägid keset merd olles ühe Samniumis tagasitõmbununa elava Jumala sulase hinge taevasse viidavat. Kui nad maale jõudes seda asja lähemalt uurisid, leidsid nad, et Jumala sulane suri samal päeval, kui nad nägid teda taevasesse kuningriiki tõusmas.

XI. Kui ma veel oma kloostri olin, sain ühe auväärse mehe jutustusest teada, mida räägin. Nimelt ütles ta, et auväärne isa nimega Spes ehitas kloostri paika, mida kutsuti Campleks ja mis asub umbes kuue miili kaugusel vanast Nursiast. Kõikvõimas ja halastaja Jumal kaitses teda igavese nuhtlemise asemel piitsutamise ja osutas talle vastavalt oma äranägemisele suurimat karmust ja suurimat armu, kuna esmalt piitsutas ta teda armastusest, misjärel ravis ta täielikult terveks. Nimelt vaevas ta tema silmi neljakümne aasta jooksul pidevalt pimedusega, avamata neile vähimatki välismaailma nägemise valgust.

2. Ent kuna keegi ei pea tema armust ilma jäädes nuhtlemisele vastu, ja kui seesama halastav isa, kes määrab karistuse, ei näita üles kannatlikkust, suurendab pattude karistamine kannatamatuse tõttu peagi meie pattu ning kahetsusväärset sünnib, et sealt, kust pidi tulema lootus meie süü lõppemisele, ammutab see suurenemist. Seepärast ühendab Jumal, nähes meie nõrkust, oma piitsutamise ja kaitses ning on oma nuhtlemises väljavalitud poegade vastu nüüd seetõttu halastavalt õiglane, et oleks, kelle peale hiljem õigusega halastada. Nii ei jätnud ta auväärset rauka siis, kui ta rõhus teda välise pimedusega, kunagi ilma sisemisest valgusest. Kui teda vaevas kehaline piitsutamine, oli tal Püha Vaimu kaitses südame lohutus.

3. Kui ta aga oli veetnud pimedana juba nelikümmend aastat, andis Issand talle valguse tagasi, kuulutas talle peatset surma ning manitses teda jutlustama elu sõna ümbruskonda ehitatud kloostrites. Kui tema keha oli tagasi saanud valguse, avas ta lähikonnas vendi külastades neile südamevalguse. Ta allus kohe käskudele ning asus ringkäigule vendade kloostrites ja jutlustas elujuhiseid, mida ta oli õppinud neid ise kasutades.

4. Olles jutlustamise lõpetanud, jõudis ta viieteistkümnendal päeval tagasi oma kloostri, kus ta kutsus vennad kokku ning võttis nende keskel seistes Issanda ihu ja vere sakramenti ning alustas seejärel koos nendega müstiliste psalmide laulmist. Samal ajal, kui nad psalme laulsid, heitis ta andunult palvetades hinge. Kõik vennad aga, kes juures olid, nägid tema suust väljumas tuvi, kes vendade pilgu all kohe

palvela katuse avause kaudu lahkus ja taevasse tõusis. Kuna hing ilmus tuvi kujul, tuleb uskuda, et kõikvõimas Jumal tahtis selle kujuga näidata, et see mees teenis lihtsast südamest.

XII. Ent ma ei varja ka seda, et auväärne mees abt Stephanus, kes hiljuti selles linnas suri ja keda sa ka ise hästi tundsid, ütles end olevat jõudnud samasse Nursia provintsi.

2. Nimelt jutustas ta, et seal juhtis üks preester suure jumalakarusega talle usaldatud kirikut. Preestriks pühitsemisest saadik armastas ta oma naist nagu õde, ent kartes teda nagu vaenlast ei lubanud ta teda enesele kunagi läheneda ega lasknud teda ligi ühelgi põhjusel. Ta oli täielikult lõpetanud perekondliku sideme temaga. Nii on ju omane pühale mehele: nimelt et alati hoiduda lubamatust, hoiab ta ennast sageli ka lubatust. Seetõttu ei lasknud too mees, et mitte naise tõttu süüesse sattuda, tal enesele osutada ka hädavajalikku abi.

3. Niisiis tabas sedasama auväärset peestrit, kui ta oli jõudnud kõrgesse ikka, neljakümnendal aastal pärast pühitsemist raskelt põlevat palavik, mis viis ta lõpu lähedale. Ent kui tema abikaasa teda silmitses, kui ta liikmed olid juba tundetud ja otseku surmast kangestunud, tahtis ta oma kõrva tema sõrmete kohale asetades teada, kas tal on veel eluvaimu sees. Kui too seda tundis ja talle oli jäänud veel vähest hingamist, võttis ta kokku oma viimase jõu, et kõnelda, kogus süttiva vaimuga häält ja pahvatas, lausudes: "Tagane minust, naine. Säde on veel elus. Võta ära oma palg."

4. Kui naine oli taganenud, hakkas ta ihujõu kasvades suure rõõmuga hüüdma: "Minu isandad on teretunud, minu isandad on teretunud. Kuidas olete suvatsenud kokku tulla oma nõnda väikese teenri juurde? Ma tulen, ma tulen, ma tänan, ma tänan." Ja ta kordas öeldut pidevalt uuesti. Tema sõbrad, kes tema ümber seisisid, pärisid, kellele ta seda ütles. Ta vastas neile imestades: "Kas teie siis ei näe siia kokku tulnud pühasid apostleid, ei silma õndsat Peetrust ja Paulust, esimesi apostlite seas?" Pöördudes uuesti nende poole, kordas ta: "Näe, ma tulen, näe, ma tulen." Ja nende sõnadega heitis ta hinge ja ta oli tõesti näinud pühasid apostleid. Seda tõestas ta neile järgnedes.

5. Paljude õigetega sünnib, et surres ilmuvad neile eelkäänud pühakud, et nad ei kohkuks oma surmaotsusest, sest kui nende meelele pakutakse sisemaailma kodanike seltsi, vabanevad nad lihalikust sidemest ilma valu ja hirmu vaevata.

XIII. Siinjuures ei vaiki ma ka sellest, kuidas kõikvõimsa Jumala sulane Probus, kes on praegu siin linnas Renatuse kloostriis, tavatses jutustada oma onust [samuti] Probusest, Rieti linna piiskopist, kõneldes, et tema elu lõpu lähenedes vaevas teda väga raske haigus. Tema isa nimega Maximus saatis ümbruskonda teenrid, püüdes leida arsti, kes võibolla suudaks tema haigust ravida. Ent kõikjalt naabruses asuvatest paikadest kokku tulnud arstid ennustasid tema pulssi kat-sudes talle peatset lõppu.

2. Kui aga söögiaeg kätte jõudis ja päev hakkas õhtusse kalduma, kutsus auväärne piiskop, olles rohkem mures nende kui oma tervise pärast, neid, kes juures olid, koos oma vana isaga piiskopi ruumidesse ülemisel korrusel, et nad saaksid oma jõuvarusid pärast tööd taastada. Niisiis läksid kõik üles. Tema juurde jäeti ainult üks väike poiss, kes eelnimetatud Probuse tunnistust mööda on siiani elus.

3. Kui ta seisis haigeveodi juures, märkas ta äkki jumalamehe juurde sisenevaid valgetesse rüüdesse riidetatud mehi, kelle rõivaste valevuse ületas nende nägude valgus. Rabatuna nende sära helen-dusest hakkas ta häält kuuldavale tuues hüüdma, kes nad on. Sellest häälest ergutatuna märkas piiskop Probus sisenejaid ja tundis nad ära ja hakkas sedasama halisevat ja vinguvat last lohutama, öeldes: "Ära karda, sest minu juurde on tulnud märtrid Püha Juvenalis ja Püha Eleutherius."

4. Tema aga, suutmata taluda sellise nägemuse uudsust, põgenes kiire jooksuga välja ja teatas neist, keda oli näinud, isale ja arstidele. Nemad tulid kiiresti alla, ent leidsid haige, kelle olid maha jätnud, juba surnuna, sest tema olid kaasa viinud need, kelle ilmumist ei suutnud taluda laps, kes jäi siia.

XIII. Siinjuures ei saa ma mööda minna ka sellest, mida olen teada saanud kõige tõsisemate ja usklikumate inimeste jutustusest. Nimelt jäi gootide ajal selle linna õilsaim neiu Galla, konsul ja patriits Symmachuse tütar, kes täisealiseks saades mehele pandi, mehe surma tõttu aasta pärast leseks. Et tema käsutuses olid maailma rikkused, kutsusid nii varandus kui iga teda uuesti abiellu astuma. Tema eelistas ühendust Jumalaga vaimsetes pulmades, mis algavad leinas, jõuavad aga igavese rõõmuni, samas kui lihalik abielu algab alati rõõmuga ning jõuab lõpule leinas.

2. Kuna ta keha oli väga tulise loomuga, hakkasid arstid talle rääkima, et kui ta ei naase mehe embusse, kasvab ta liigsest kirglikkusest loomuvastaselt habemesse, mis nõnda hiljem ka sündis. Ent püha naine ei kartnud mingit välist inetust, kuna ta armastas sisemise peigmehe kaunidust ja ei peljanud, et tema juures on inetuks tehtud see, mida taevane peigmees tema juures ei armasta.

3. Peagi pärast oma abikaasa surma heitis ta niisiis seljast ilmalikud rõivad ning astus kõikvõimsa Jumala teenistusse kloostri õndsas apostel Peetruse kiriku juures ja elas seal palju aastaid südamelihitsuses ja palves, tehes puuduses olijatele suuri annetusi. Ja kuna kõikvõimas Jumal oli otsustanud anda talle tema vaevade eest igavese tänu, tabas teda rindu vähk. Öisel ajal tavatsesid tema voodi ees aga põleda kaks kandelaabrit, kuna ta oli mitte ainult vaimuvalguse armastaja, vaid põlgas ka kehalikku pimedust.

4. Kui ta ühel ööl lebas sellest samast haigusest kurnatuna, nägi ta õndsast apostlit Peetrust oma voodi ees kahe kandelaabri vahel seismas. Ta ei hakanud kohkunult kartma, vaid saades armastusest söakust, rökatas rõõmust ja ütles talle: "Kuidas on, mu isand? Kas mulle on minu patud andestatud?" Kõige leebema näoga noogutas too pead ja teatas, öeldes: "On andestatud. Tule." Ent kuna ta armastas üht nunnaks pühitsetud naist sellest kloostrist rohkem kui teisi, lisas Galla kohe: "Ma palun, et öde Benedicta tuleks minuga." Tema vastas: "Ei, ent üks teine tuleb sinuga. Aga see, keda palud, tuleb kolmekümne päeva pärast sulle järele." Nende sõnade järel nägemus seisvast ja

temaga kõnelevast apostlist haihtus.

5. Kohe palus ta enese juurde terve koguduse ema ja andis talle teada, mida oli näinud ning kuulnud. Kolmandal päeval suri ta aga õe seltsis, kes oli määratud. Too aga, kelle ta oli ette pannud, järgnes kolmekümne päeva pärast. Seda sündmust mäletatakse selles kloost-
ris praeguseni. Nii rääkisid eelmised emad seda edasi ja praegused noored pühitsetud neitsid tavatsevad seal sellest üksikasjaliselt jutus-
tada, nagu olnuksid nad ise tol ajal nõnda suure ime sündimise juures.

XV. Ent siinjuures olgu teada, et väljavalitute lahkuvate hingedeni tavatseb sageli tungida taevase kiidulaulu ilu, nii et sel ajal, kui nad seda mõnuga kuulavad, tunnevad nad ülivähe liha eraldumist hingest.

2. Nii mäletan end ju olevat ka oma jutluses evangeeliumi kohta rääkinud, et selles sammaskäigus, mis viib õndsas Clemensi kiriku juurde, oli keegi Servuluse-nimeline, keda sa kahtlemata mäletad. Seesinane oli vara poolest vaene, annete poolest aga rikas. Tema murdis maha pikk haigus. Nimelt sellest ajast saadik, kui teda tund-
sime, kuni oma elu lõpuni lebas ta halvatuna. Ta ei suutnud seista, ent ta ei suutnud ka kunagi tõusta oma voodis või istuda, mitte kunagi tõsta oma kätt suu juurde, mitte kunagi keerata teist külge.

3. Tema juures olid ema ja isa, et teda hooldada, ja mida ta võis almustest saada, selle jagas ta nende kätega vaestele. Ta oli täiesti kirjaoskamatu, ent ostis endale pühakirja koodekseid ning, võttes külalislahkelt vastu mõningaid jumalakartlikke inimesi, lasi neid enesele hoolsalt ette lugeda. Ja sündis, et oma võimalusi mööda õppis ta ära kogu pühakirja, kuigi ta oli, nagu ma ütlesin, täielikult kir-
jaoskamatu. Valus püüdis ta alati [Issandat] tänada, pühendades päevad ja ööd Jumala hümnidele ja kiidulauludele.

4. Ent kui oli juba aeg, et tema nõnda suur kannatlikkus saaks tasutud, jõudis liikmete valu siseelunditeni. Ja kui ta tundis surma juba liginevat, manitses ta külalislahkelt tema juures vastu võetud palverändureid, et nad tõuseksid ja laulaksid koos temaga tema

lahkumise ootel psalme. Kui ta surevana koos nendega laulis, katkestas ta äkitselt suure hirmuga hüüatades nende laulu, öeldes: "Vaikige! Kas te ei kuule taevast kostmas kiidulaulu?" Ja kui ta südamekõrvaga püüdlis sellesama kiidulaulu poole, mida ta kuulis oma sisemuses, vabanes tema püha hing lihast.

5. Hinge lahkudes levis seal nõnda peen aroom, et kõik, kes seal juures olid, tundsid mõõtmatu naudingut, nii et sellest said nad selgelt aru, et kiidulaulud olid hinge taevasse võtnud. Selle asja juures oli meie munk, kes praegugi veel elab ning tavatseb pisaraterohkelt tõendada, et kuni tema keha maeti, ei kadunud nende sõrmetest selle aroomi hõng.

Gregorius Suur (u. 540–604) oli viimane ladina kirikuisa. Aega, mil ta juhtis Rooma kirikut Gregorius I nime all (590–604) loetakse varase kirikuajaloo üheks tulemusrikkamaks, tema arvukad teosed püsisid enim loetute seas läbi kogu keskaja.

Gregorius sündis u. 540. aastal rooma kõrgaristokraatsesse perekonda, mis oli tuntud innuka pühendumise poolest ristiusku. Gregorius polnud esimene ega viimane pühak selles perekonnas, vahetult pärast surma kanoniseeriti tema ema Sylvia, mõni aeg hiljem kuulutati pühakuks kaks Gregoriuse tädi: Tarsilius ja Aemiliana.

Tulevane paavst nimetati 573. aastal pärast juuraõpingute lõpetamist Rooma prefektiks (*Praefectus Urbi*). Tähtsast ametist otsustas Gregorius aga kaasaegsete üllatuseks peatselt loobuda ning asus elama kloostrisse. See on esimene märk aeg-ajalt täheldatavast konfliktist Gregoriuse kahe pärandi, roomluse (*Romanitas*) ja kristluse (*Christianitas*) vahel (vt J. R i c h a r d s, *Consul of God. The Life and Times of Gregory the Great*, Routledge & Kegan Paul, 1980).

Viis aastat hiljem oli Gregoriuse reputatsioon kasvanud sedavõrd, et paavst Benedictus I otsustas ta kaasata kiriku teenistusse. Eialgu pidi ta täitma Rooma diakoni kohuseid, hiljem juhtis ta aga paavstlikku delegatsiooni Konstantinoopolis. Uus pööre Gregoriuse elus sai alguse 590. aastal, mil suri toonane paavst Pelagius II ning uueks kirikupeaks valiti üksmeelselt Gregorius. Tema ligi viisteist aastat kestnud pontifikaadi ajal avardusid oluliselt kristlaskonna piirid (Inglismaa ristiusustamine), muutus kirikuliturgia ("Gregoriuse koraal"), levis püha Benedictuse kultus ning tema kirjutatud ordureeglid, laiema kandepinna sai kiriku positsioon käärivas Euroopas. Just Gregorius oli see, kes võttis kasutusele tänapäevani käibiva paavstiameti sünonüümi: Jumala teenijate teener (*Servus servorum Dei*).

Pärast Gregorius Suure surma 604. aasta 12. märtsil kuulutati ta rahva nõudmisel kohe pühakuks. Mõnda aega hiljem nimetas kirik Gregoriuse neljandaks ladina kirikuisaks pühakute Hieronymose, Ambrosiuse ja Augustinuse kõrvale.

Gregoriuse kirjalik pärand on ääretult mahukas ja mitmekesine. Siin leidub arvukalt piiblikommentaare (sh kuulus *Moralia in Iob*), liturgilisi traktaate, püha Benedic-

tuse elulugu, vaimulike elukorralduse raamat (*Liber regulae pastoralis*), rohkelt kirju (ligi 900) ning jutlustekste.

Gregorius pidas vajalikuks laskuda vahel teoloogilistest kõrgustest, et selgitada ristiusu põhitõdesid lihtrahvale. Just seda eesmärki teenivad 593. aastal valminud neli raamatut “Dialooge” (*Dialogi*). “Dialoogid” on kirjutatud vestluse vormis Gregoriuse ja Petrus Diaconuse vahel. Kolm raamatut neljast vahendavad mitmesuguseid kristlikke imelugusid, nägemusi ja ilmutusi, mida saadab teoloogiline kommentaar. “Dialoogide” teine raamat esitab aga populaarses vormis püha Benedictuse eluloo.

Neljast “Dialoogide” raamatust on tänapäeval nii tavalugejatele kui ajaloolastele kahtlemata huvipakkuvaim viimane, millest on pärit ka tõlgitud fragment. Gregorius toob seal ära hulgaliselt surma ning teispoolsusega seotud lugusid, mis lasevad meil esimest korda heita pilku varakeskaja lihtrahva teispoolsuse käsitlusele. Kiirelt läksid Gregoriuse jutustatud lood käibesse ning neid kohtame sageli paljudes jutlustekstides kogu keskaja vältel. Mainimisväärne on seegi, et ühena esimestest teeb Gregorius “Dialoogides” juttu teispoolsuses paiknevast “puhastustulest”, mis on lubanud Jacques Le Goffil nimetada teda “puhastustule kirikuisaks” (J. Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Paris, 1981).

M. T.

KARL SUUR

KIRJASÕNAGA TEGELEMISEST

Ladina keelest tõlkinud Kaspar Kolk

Karl¹, Jumala armust frankide ja langobardide kuningas ning Rooma patriits, saadab kõigeväelise Jumala nimel armastavaid terviseid abt Baugulfile² ja kogu ta kloostrikogudusele, samuti sulle usaldatud kristlikele alamaile, kes paluvad meie eest.

Olgu niisiis teada teie Jumalale meelepärasele vagadusele, et meie koos oma alamatega pidasime vajalikuks, et kapiitlid ja kloostrid, mis on meile juhtida usaldatud Kristuse helduse läbi, peavad pühendumata

1 Tõlgitud väljaandest: Monumenta Germaniae Historica, Leges. Sectio II, T. I, P. II. Hannoverae, 1881. Lk 78–79.

2 Fulda kloostri abt, 779–802.

des fauvelles et par remuables plain
greta charlemaine volant tant comme il
vesqui depuis.

Comment charlemaine fist logier:
son ost et se reposeient toute celle nuit mes
mes la ou le corps gisoit moze. Et comment

Karl Suur ja
Roland

peale kloostrireeglijärgse elukorralduse ja püha munkluse eluviisi ka eesmärgile õpetada neile, kes Issanda anni läbi suudavad õppida, mõtlemist kirjatarkuse üle igäühe võimete kohaselt, selleks et nii nagu reeglikohane elukorraldus nõuab eluviisi auväärust, kehtestaks ta ka õpetamise ja õppimise nõude ning kaunistaks ka keelekasutust, et need, kes püüavad Jumalale meeldida õigesti elades, ei jäta hooletusse meeldida ka õigesti rääkides; sest kirjutatud on: su sõnust mõistetakse sind õigeks ja su sõnust mõistetakse sind hukka (Mt 12, 37).¹ Sest kuigi on parem hästi teha kui teada, on siiski teadmine enne kui tegemine. Seega peab igäüks õppima seda, mida kavatseb teoks teha, et seda täielikumalt mõistaks hing, mida peab tegema, mida täielikumalt keel, kiites kõigeväelist Jumalat, hakkab jooksuma ilma vigade takistusteta. Sest kui kõik inimesed peavad vältima vigu, kuipalju rohkem peaksid võimalust mööda hoiduma siis need, keda peetakse valituks just eelkõige selleks, et nad teeniksid tõe.

Nimelt kui neil aastail on meile sageli mõnest kloostrist kirju saadetud, milles teatatakse, mida seal elavad vennad on püüdnud teha meie heaks pühade ja jumalakartlike palvetega, märkasime paljudes nende eelnimetatud kirjutistes õigeid mõtteid, kuid harimata väljendust, sest mida jumalakartlik andumus sisimas ustavalt lausus, seda ei suutnud õppimise hooletusse jätnud harimata keel laitmatult väljendada. Seetõttu sündis, et hakkasime kartma, et nagu kirjutamise tarkus on vähene, nii on võib-olla ka Pühakirja mõistmise tarkus palju vähesem, kui tegelikult peaks olema. Ja me kõik teame hästi, et kuigi ka sõnades eksimine on ohtlik, on mõtetes eksimine palju ohtlikum.

Sellepärast kutsume teid mitte ainult kirjatarkuse õpinguid mitte hooletusse jätma, vaid ka alandlikult ja Jumalale meelepärase tähelepanuga üksteise võidu õppima, selleks et jõuaksite kergemini ja õigemini tungida Pühakirja saladustesse. Ja kui leidub pühadele lehtedele põimitud kujundeid, troope ja muud sellesarnast, ei kahtle keegi, et igäüks mõistab nende vaimset tähendust seda kiiremini, mida täielikumalt ta on enne haritud kirjatarkuses. Otsitagu selle töö jaoks just sellised mehed, kel on nii tahtmist, õppimisvõimet kui soovi teisi

---

¹ Siin ja edaspidi on Piibli tsitaatide tõlke aluseks kasutatud Vana Testamendi puhul Piibliseltsi 1968. a väljaannet, Uue Testamendi puhul Toomas Pauli tõlget, kuid teksti on muudetud, viimaks seda sisulisse kooskõlla tollal kasutatud ladinakeelse tekstiga.

õpetada. Ja tehtagu seda just sellise tähelepanuga, millise pühendusega me käsime; sest me loodame, et te olete, nagu sobib kiriku sõjameestele, nii sisemiselt pühendunud kui ka väliselt õpetatud ja puhtad hästi elades, ning haritud, hästi rääkides, nii et nagu kõigil, kes soovivad teid näha Issanda nime ja püha eluviisi õilsuse pärast, areneb nägemine teie nägemisest, nõnda nad ka õppinuna teie tarkusest, mille nad tunnevad ära lugemisest või laulmisest, pöördusid rõõmsalt tagasi, tänades kõigeväelist Issandat.

Niisiis, kui tahad pälvida meie tänu, ära jäta selle kirja koopiaid saatmata kõigile sulle alluvatele kaaspiiskoppidele ning kõigisse kloostreisse.

ALCUIN

KIRI 121

Ladina keelest tõlkinud Kaspar Kolk¹

Jumalakartlikemale ja väljapaistvaimale ning kõigi auavalduste väärsele isandale kuningas Taavetile¹² soovib Flaccus Albinus²³ tõelise õndsuse igavest pääsemist³⁴ Kristuses.

Teie püha armastuse magusus taastab iga tund ja isegi hetk mu südame iha lõputult ning teie kauniduse pale, mida harjusin sageli armastavalt silmitsema, täidab igatsuses kõik mu mälu sooned suure rõõmuga ning teie headuse nimi ja paiste on minus varjul nagu paljude südame rikkuste nägemine.

Seetõttu on mul väga hea meel kuulda rõõmusõnumit teie meeldivaimast õnnest.⁴⁵ Seda nägema saatsin ka selle noormehe⁵⁶, nagu

1 Tõlgitud väljaandest: Monumenta Germaniae Historica, Epistolae. T. IV. Berolini, 1895. Lk 176–178.

2 ¹st Karl Suurele.

3 ²st Alcuin; Flaccus luuletaja Quintus Horatius Flaccuse järgi, Albinus on nimi, mille all tunneb Alcuini kogu keskaeg ja järelikult ka käsikirjaline traditsioon.

4 ³lad. *salutem* võiks tervitusvormelis tõlkida 'tervist', siinset varianti põhjendab traditsiooniline kristlik tähendus.

5 ⁴st tervise paranemisest.

6 ⁵tõenäoliselt Fredegisuse.

teate, minu tühisuse alama, et röömsana tänades kiita meie Issanda Jumala Jeesuse Kristuse halastust teie ülimuse paranemise pärast. Mitte ainult mina, meie Päästja viimane ori, ei pea röömustama teie hiilgavaima väevõimu õnne ja ülenduse üle, vaid kogu püha Jumala kirik peab tänama kõigeväelist Issandat Jumalat üksmeelse armastuse kooskõlaga. Tema on kinkinud ristirahvale kõige armulisemaks anniks selle maailma viimastel ja ohtlikel aegadel nii jumalakartliku targa ja õiglase juhi ning kaitsja, kes püüab pühendunult parandada kõverat, toetada sirget ja ülendada püha ning röömustab, et kõrge Issanda Jumala nimi levib paljudele maadele, ja üritab läita katoelse usu valgust kõige kaugemal aladel. See on, oo armsaim Taavet, su au, kiitus ja tasu suurel kohtumõistmise päeval ja igaveses pühade ühenduses, et sa püüad järjekindlalt parandada rahvast, kelle Jumal on teie hiilgusele usaldanud, ja üritad juhtida tõese usu valguseni hingi, kes on kaua sõgestatud teadmatuse pimedusega. Kunagi ei jää parimad tahtmised ega head püüded ilma jumaliku tasuta, aga kes Jumala tahte nimel rohkem vaeva näeb, saab vastu suurema tasu Jumala riigis. Selle elu aeg jookseb ja põgeneb kiirelt ega pöördu tagasi, aga Jumala väljendamatu hool on inimsoole ette näinud vaeva näha põgusalt ja krooni kanda igavesti. Seetõttu peab aeg meile kallis olema, et me ei kaotaks hooletuse tõttu seda igavest, mida võime saada hea elu viljelemisega. Me ei saa maa peal midagi niivõrd armastada, kui võrd armastatakse taevas õndsat rahu. Kes seda siis saada ihkab, püüdku seda nüüd heade tegudega välja teenida. Niisiis on taeva värav kõigile ühtmoodi valla, aga sisse lastakse vaid need, kes ruttavad ta poole minna rohkete headuse viljadega.

Aga mina, teie Flaccus, üritan teie innustamise ja hea tahte järgi pakkuda Püha Martini¹ katuse all ühtedele pühade raamatute mett, teisi püüan joovastada vanade õpetuste eaka veiniga, kolmandaid katsun toita grammatika peenuste viljadega, mõnda ihaldan valgustada taevakehade korruga, mis on justkui joonistatud mõne suure maja katusele; palju olen teinud paljudele, et harida paljusid Jumala püha kiriku hüvanguks ja teie keiserliku riigi kaunistuseks, et ei jääks tühjaks kõigeväelise Jumala arm minu vastu ega asjatuks teie headuse

---

1 Tours'i Püha Martini klooster, mille abt Alcuin oli.

heldus.

Aga mul, teie väetil sulasel, puudub osa neid valitud koolihariduse raamatuid, mis mul oli isamaal minu õpetaja¹ hea ja pühendunud hoole tõttu või ka iseenda ükskõik millise vaeva hinnaga. Räägin seda teie kõrgusele sellepärast, et kas ei oleks teie kogu tarkust ihaldava nõu järgi, kui saadaksin mõned meie noormehed tagasi, et nad valiksid sealt välja kõik, mis meil vaja, ja tooksid Frangimaale Britannia õied, et ainuüksi Yorkis ei oleks *suletud aed*, vaid ka Toursis *paradiisi rüpp*² *viljapuude viljaga, et tulev lõunatuul puhuks läbi Loire'i jõe aedade ja selle palsamilõhnad hoovaksid* (Ül. 4, 12–13) ja lõpuks sünniks see, mis järgneb Ülemlaulus, kust selle võrdluse võtsin – *mu kallim tulgu oma aeda ja söögu selle viljapuude viljad* (Ül. 4, 16), ja öelgu oma noormeestele: "Sööge, mu sõbrad, jooge ja joobuge, mu armsad; ma magan, aga mu süda on ärkvel," (Ül. 5, 1–2) või selle prohvet Jesaja ütluse, mis innustab tarkust õppima: "Kõik janused, tulge vee juurde; ka need, kellel ei ole raha, tulge, ostke ja sööge! Tulge, ostke ilma rahata, ilma hinnata veini ja piima!" (Js. 55,1).

Need on asjad, mis pole teadmata teie õilsaimale tähelepanule: kuidas meid innustatakse tarkust õppima kõigil pühakirja lehtedel; ei ole midagi kõrgemat õndsas elu saavutamiseks, millegagi pole meeldivam tegelda, miski ei ole tugevam pahede vastu, ei miski kiiduväärsem üheski seisuses. Ka filosoofide sõnade järgi ei ole midagi vajalikumat rahva valitsemiseks, midagi paremat elu korraldamiseks parimate kommete järgi kui tarkuse ehe, õpetatuse kiitus ja hariduse mõjusus. Seetõttu hüüdis selle kiituseks ka targim Saalomon: "*Tarkus on parem kui pärlid ja ükski ihaldatav asi ei ole sellele võrdne!*" (Õp. 8,11). See on see, mis ülendab alamad, mis teeb auväärseks ülemad. Tema abiga valitsevad kuningad ja seaduseandjad teevad õiglasi otsuseid (Õp. 8, 15–16). Õndsad on need, kes hoiavad tema teed, ja õndsad on need, kes päevast päeva on ärkvel ta ustel (Õp. 8, 32, 34).

Seepärast, isand kuningas, innusta kõiki noorukeid teie kõrguse kojas seda täie pingega õppima ja igapäevase harjutamisega omandama, et nad saavutaksid oma õitsvas eas selle, et neid peetaks

1 Aelbreht, Yorki peapiiskop 767–778.

2 Alcuini enda Ülemlaulu kommentaari (*ad loc.*) ainetel võiks tõlkida ka 'rinnad' kui niisutav ja toitev kehaosa.

vääriliseks tegema oma hallpea auväärseks ja saaksid seeläbi jõuda igavesse õndsusse. Mina aga ei ole laisk külvama tarkuse teri oma võimete piires siin maal teie alamate seas, pidades meeles lauset: külva oma seemet hommikul ja ära lase oma käsi puhata õhtul, sest sa ei tea, kas tärkab see või teine, ja kui mõlemad ühte moodi, siis seda parem (Kg. 11,6). Hommikul külvasin noore ea õitsvas teadmisanus Britannias, ja nüüd, vere jahtudes, just nagu õhtul, ei väsi külvamast Frangimaal, sest loodan, et mõlemad Jumala armu annina tärkavad.

Ja kuigi mu keha on väsinud, on mulle lohutuseks Püha Hieronymuse lause, kui ta ütles kirjas Nepotianusele¹: "Peaaegu kõik keha jõud muutuvad vanas eas ja kui ainult tarkus kasvab, siis kõik teised kahanevad," ja pisut hiljem: "Kes harisid oma noorust auväärsete oskustega ning mõtlesid ööd ja päevad Issanda seaduse üle, nende vanadus saab aja jooksul õpetatumaks, töö abil karastatumaks, aja möödudes targemaks, ja ta koristab muistsete õpetuste kõige magusamaid vilju." Kellele meeldib, võib sellest kirjast palju lugeda tarkuse kiitusest ja muistsete õpetustest ning mõista, kuivõrd muistsed inimesed püüdsid õitseda tarkuse ilus.

Tean, et teie Jumalale armas ja elus kiiduväärt hoolitsus tarkuse eest alati edeneb ja rõõmustab ning kaunistab maapealse päritolu õilsust suurema vaimu õilsusega. Selles valvaku ja ülendagu sind meie Issand Jeesus Kristus, kes on Jumala Vägi ja Tarkus, ning lasku sul jõuda tema õndsas ja igavese nägemise auni.

---

1 Ep. 52.

THEODULF

Luuletus 46

Ladina keelest tõlkinud Kaspar Kolk

- 1 Laud¹ oli tehtud järgides sõorjat maailma vormi
ning seda ehtis pealt pilt, millel ainult üks puu.
Võimsat Grammatikat tema juurtel istumas näeme,
kes laseb kasvada või jällegi känguda puul.
- 5 Seepärast märgata võib kogu puud üles sirguvat sellelt,
teadusist² kasvada et selleta ükski ei saa.
Kinni on käed: parem piitsa tal hoiab ning vasak mõõka -
laisku et ergutaks piits, mõök vigu eemaldamaks.
Ja kuna Tarkus kõikjal on hoidmas juhtivat kohta,
- 10 seepärast juukseid tal kaunistab selle diadeem.
Ja kuna Sind³ hea Mõistmine⁴ kasvatab nii kui ka Kahtlus,
seismas kumbagi siin, kõrge Sophia⁵, sa näed.

- Seejärel sellest sirgest puutüvest võrsuvad oksad,
algavad kummalgi pool, üksteise vastamisi:
- 15 neist parem hoiab Retoorikat⁶ ning Dialektikat endal,
kuid vasak – Voorusi⁷ sel on neli kõrvuti reas.
Justnagu foorumil seisab Retoorika ning käsi sirgu;
ootab pildil ta ees tornidest valvatud linn,

1 Tõlgitud väljaandest: Monumenta Germaniae Historicae, Poetae Latini Medii Aevi, T.1. Berolini 1881, lk 544–547.

2 teadusist: lad. *ars*, võiks siinkohal tõlkida ka 'õpetus', igal juhul mitte 'kunst', nagu on tavaks nt väljendi (*septem artes leberdes*) tõlkena.

3 Sind: ootamatu teises isikus pöördumine mõne oma kirjeldatava poole on Theodulfile väga omane, kuid enamasti on see tingitud meetrumist.

4 Mõistmine ... Kahtlus: lad. *sensus* ja *opinio*; *sensus* on siin ja edaspidi tõlgitud kõikjal 'mõistmine', kuna põhitähendus 'tundmine' 'tajumise' mõttes oleks siinses kontekstis eksitav; siinses sõnapaaris asendab lad. *sensus* aga hoopis sõna *scientia* 'teadmine', mis esineb Sevilla Isidoruse analoogses kohas (*etym.* 2.24.1-2), aga ei sobi meetrumilt.

5 Sophia: asenduseks lad. *philosophia*'le, mis ei sobi daktüülistse meetrumisse; seega identne Tarkusega (lad. *sapientia*, rida 9).

6 Retoorikat ... Dialektikat: moodustavad kokku Loogika (*cf.* rida 41).

7 Voorusi: moodustavad Eetika (*cf.* rida 41).

- sest kõneoskuse ohtraga mõistab ta ilmalik-õigust,
 20 rahva seas ohjeldama riidusid tihti ta peab.
 Kannab tal keha kindlus¹ tiibu ja pea lõvi moodi;
 hästi on vorminud need kunstniku õppinud käed.
 Peas lõvi võimsus ning sõna kerguse võrdkuju tiivad
 selgelt näitavad: on see kõneoskuse märk;
 25 hoides sauva ja peas ning jalgel tiibugi kandes –
 sellega näidatud, et kerge tal on sõna kulg.
 Siinsamas ka Dialektika, mõistmise kes ema, istus;
 on näha istumas ta, püsti kui eelmine näis.
 Ühtmoodi mõistmine on neil, teod aga lahknevad paljus:
 30 seistes kuulutas too, õpetab istudes see;
 üks kärarikkaid armastab paikugi, üksikuid teine,
 stiilust eelistab see, foorumit ühtlugu too²;
 üks on andnud suudele mõõdu, on kombeile teine³;
 jääb sõna lätteks too, mõistmise allikaks see.
 35 Näitab pead kura-käega ta – kuid madu tal keha varjab –
 teisega, mis vaba on, ründajat rünnata saab;
 suurema eelduse toob ning väiksema, seostab nad täpselt,
 taibukalt maoga ta nii hooletut rünnata võib;
 suures tahtmises, vääri ja tõeseid tõugata lahku,
 40 lõõmates oskab tõe teed üha otsida ta.
 Loogika istus sel oksal, nüüd Eetikat kohtame teisel;
 võim oli mõistuses tol, õigetes kommetes sel.
 Siinpool Tarkus⁴ hoidmas on eesmist endale kohta,
 sest ei kaotada saa ta püha eal elu teed;
 45 seisis seal, vaga ning tõsimeelne, käes oli raamat,
 et seda järgides ta liikuda saaks oma teel.
 Seejärel Jõud⁵, tugevaim kes voorus, reas oli seismas;
 märgatav relvadest ta ning ülesannetest on:

1 keha kindlus: st pea; võrdlusena nii juba Cicerol (*nat. deor.* 2.140).

2 eeskujuks Isidoruse *etym.* 2.23.2.

3 eeskujuks Isidoruse *etym.* 2.24.7.

4 Tarkus: lad. *prudentia*.

5 Jõud: lad. *vis* asendab, siinkohal tavakohast *fortitudo*'t, mis ei sobi meetrumilt; ka eesti keeles sobib 'jõud' paremini kui tavakohane 'tugevus'.

käes nimelt hoidis pistoda ning ümarkilpi ta teises,
50 koonusja kiivriga veel kaetud on tal kogu pea;
sest pahe hirmsad demonid jõuab ta nendega võita
ning vaga need vabadust hästi ka kaitsevad tal.
Nüüd tema naabruses Õiglus kandis mõõka ja palmi,
kaalud ning veel kroon tal olid ühtlasi käes;
55 kes ebaõiglasi nuhtleb piinaga, õiglasi hindab,
õiglase kaaluga ta kui sõna ning tegu vaeb.
Nüüd tema kõrvale Mõõdukus seisab, kes toob tasakaalu,
haaranud võimsad ta ohjad ja piitsagi käed;
nendega laisku ta ergutab, piirab kiirete hoogu,
60 ühtlane kui sõjasalk ühtlase sammuga käiv.

Puu aga pildina võimsalt jätkub veel ülespoole,
kerkib kõrgusse nii sirgena puutüvi nüüd.
Seal asub, haarates kätega ümbert, Arvude teadus¹,
paistab seisvat ta seal, kummalgi oksal² üks jalg;
65 Sarve ta käes ühes hoiab ja teises ta kirjutusrulli –
nii on teada, et Sul, Füüsika, on ema ta.
Kõrgemal okstest kaksikud esmalt paistavad välja
kasvatat, sarnased üks-teisele kummalgi pool.
Muusika laulev paiknemas paistis seal ühel poolel
70 lüüraga, oskuslikult kehtel ta mängivat näis,
paanigi flöödigas, mil eri-pikkusi rooge on seitse;
arv, mis kuulus on, sest müstikas palju ta teeb.
Nüüd vasak pool: Geomeetria sellele toetudes seisis,
sirkel käes paremas, ning vasak – selles on ring;
75 sirkel sealsamas sõõrjat maaketast ühtlasi mõõdab
ning sel rattal on viis taevasi tsoonegi³ peal;
nendest äärmised kaks on külmast vaevatud kumbki,
keskelt üks tulikum veel tasakaalustab kaht.

1 Arvude teadus: aritmeetika.

2 kummalgi oksal: st toetudes eelmise tasandi mõlemale harule (loogika ja eetika).

3 viis taevasi tsoone: lähtub antiiksest ettekujutusest viiest kliimavöötmest, millest kaks äärmist külma ja keskmine kuum on elamiskõlbmatud ning vaid külmade ja kuuma vahel asuvad kaks parasvöödet külma ja kuuma paraja segamise tõttu elamiskõlblikud.

- Keskel sirgub puutüvi tõusis kõrgusse veelgi,
 80 ning Tähetarkade see teaduse¹ valduses on.
 Pead tal kõrgele tõusvat koormas hiiglasuur rõngas,
 peab seda pingul käe-vartega ta kahes käes.
 Rõngas on vormitud justnagu taeva ja tähtede võrdpilt,
 kaunilt peegeldub sel kiirgav tähtkuju-kord.
 85 Kaksteist tähtkuju ehtimas, seitse ka ekslevaid tähti²,
 kõigi orbiit ning kulg, paigutus, järgnevus, kord³.
 Siin Jäär, Sõnn ning Kaksikud, Vähk, Lõvi, seejärel Neitsi
 kaarikul, järgnevad siis Kaalud ja Skorpion ka,
 Ambur, Kaljude kits, Veekallaja ning Kalu kaksiki
 90 kõikjalt ümbritsevad tähtkujud laotuse kaart.
 Päike ja Kuu ning Mars, Cyllenius⁴, Jupiter, Veenus
 Kytheralt⁵, sünge Saturn, päevast päeva te teel.
 Väärusu, kui neid loed, nimed ärgu sul' hakaku vastu,
 sest isad andsid kord meil' selle muinsuse moe.
 95 Just need kaksteist tähtkuju taevas ja tähtesid seitse,
 aastad nendega on mõõdetud, päevad ja kuud;
 kui ühed kuude neist järgivad kulgu, nii päevade teised,
 aastagi koosneb neist, ning nädal jällegi noist.

- Kõik see puul oli, lehtigi näeme ja rippuvaid vilju,
 100 näitas kaunidust nii, paljugi müstilist ka;
 lehtedes võib sõnu mõista ja viljades jällegi mõtteid,
 kasvavad ohtralt need, toidavad mõistlikku nood.
 Sellest hargnevast puust elu õppigu meiegi ikka,
 väikseist asjadest pea kõrgemat taotlegu ta:
 105 ka inimõistust nii vähehaaval kõrgele tõusku,
 tõrkugu liigselt ka algelist uurimast ta:
 täiendab Eetika Grammatikat ning Loogika peagi;
 istub ka Füüsika seal kaaslaste teadustega;

1 Tähetarkade teaduse: astroloogia, mis hõlmab ka astronoomia.

2 seitse ... ekslevaid tähti: st viis planeeti, Päike ja Kuu.

3 orbiit ... kulg, paigutus, järgnevus, kord: lad. *orbe cursibus locis vice lege resp.*, esimesed kaks käivad "ekslevate tähtede", kolmas sodiaagi tähtkujude, neljas kuu ja päikese vaheldumise ning viimane tõenäoliselt kõigi kohta korruga.

4 Cyllenius: st Merkuur, Mercuriuse (Hermese) sünnikoha Kyllene mäe järgi.

5 Kytheralt: Venuse (Aphrodite) püha saare järgi.

kõrgeim neist asupaiga on leidnud endale latva,
110 taeva ja tähtede ta seadusi peab oma käes;
nii kõneoskust kombes saatku ja Loogika toitev,
looduse asjugi, et hästi ta taibata võiks;
taevases kuplis, lauludes, maa peal rännaku kõikjal,
otsigu maailmast nüüd kõrgemaid taevasi ta.

Seletuseks

Karl Suure aegse kirjavara paremal tundjal võib tekkida õigustatud küsimus, miks pakkuda sellest siinkohal just selline valik. Miks tõlkida tekste, mis sugugi ei ole oma aja tüüpilisimaid esindajaid, liiati kui iseloomulikemad tekstid on seni veel eesti keelde tõlkimata? On ju nii Alcuini arvukad kirjad, Theodulfi mahukas luulekorpus kui ka Karli nime all meieni jõudnud tohutu pärand nagu ka kogu ülejäänud tollane kirjasõna pühendatud peamiselt aktuaalsetele dogmaatilistele vaidlustele, ikka veel tähtsate hereesiaste väärastamisele, liturgilistele nõuannetele ja seadusandlusele; lisaks veel moraliseerivad ja protreptilised kirjutised ning lõpuks rohked pühendusluuletused ja epitaafid – kuid kirjutisi, mis otsesõnu kutsuksid ilmalike, peaaegu paganlike teaduste süstemaatilisele õppimisele ja eksponentsid nende väärtusi, on ülivähe: kui vähesed sellealased õpperaamatud kõrvale jätta, siis Karl Suure eluajast siin avaldatule palju lisada ei olekski.

Ent ometi on Karl Suure aja kultuuri mõistmisel juba kaua lähtunud just neist ja vähestest nendesarnastest kirjutistest, mida tollane ülejäänud kirjavara näib täiendavat peamiselt oma massi ja teatud uudsete vormiliste väärtustega – kirjaoskus ja kirjatundmine saavutab tollases Gallias ja Germaanias seniolematu leviku, ladina keel kui tollal Läänes ainuvalitsev kirjakeel ühtlustub kiiresti, valitsevaks saab uus kirjakuju – karolingide minuskel, kirjanduslikesse tekstidesse ilmub varakristlike eeskujude kõrvale ka antiikseid, eruditsioon avardub sisuliselt ning levib uutele maadele. Seda puhangut, mida tavatsetakse nimetada Karolingide renessansiks või reformi(de)ks, toetab Läänes ammunägematu suure riigi ja keskse administratsiooni tekkimine ja sellest tulenev üldine kultuuriline ühtlustumine, ühtse teoloogia ja liturgia võidukäik, kiriku ja riigi seniolematu liit.

Karl Suure reformid olid üle hulga aja esimene süstemaatiliselt kavandatud ja läbi mõeldud, teadlikult suunitletud ja terviklik, kõiki elualasid – st nii võimu kui vaimu küsimusi – haarav uuendusliikumine: üldse esimene kord Lääne-Euroopas, kui võeti suund niivõrd laialdasele reformile, mis pealegi suudeti enamasti ka ellu viia. Selle võidukäigu põhjustas just reformide riigi toetusel kavandamine ja elluviimine – kui seni oli iga haritlane tegutsenud paremal juhul oma kohaliku kuninga või piiskopi eestkostes all, siis nüüd sai neile ühiselt osaks Karli toetus. "Renessans" ise on aga seejuures eelkõige institutsionaalne: see ei tähenda niivõrd uusi tuuli mõttemaailmas, kuivõrd olemasolevate mõtete levitamist, nende sünteesimist ja

hierarhiseerimist – teatud ideede või lausa kultuurifenomenide ametlikku tunnustamist ja teiste hülgamist. Kui aluseks jäi ikka hilisantiigi kristlik ladina kultuur nagu varasemalgi sajandil, siis Karl Suure aega võib pidada justkui tagasipöördumiseks otse kirikuisade aja juurde, jättes vahepealse aja vahele ning valides selle muudatusi ja uuendusi selle põhjal, kuidas need sobivad käimas olevate reformide konteksti. Sellise suhtumisega kaasnes paratamatu nivelleerumine, varasemaist uuendusist eelistati teadagi mõõdukamaid, välditi äärmuslikumaid, nt eelmiste sajandite iiri-anglosaksi päritolu filoloogia või ka sageli pealiinist hälbiv kristlik müstika, kuid ilmselt just see teatud kesktee eelistamine tagas reformide suurejoonelise õnnestumise.

Eelneva seostub ka põhjus, miks Karli reformide aeg on saanud hiljem nii suure tunnustuse osaliseks: kõigist varasemaist uuendus- ja reformiliikumistest on ta märgatavam eelkõige kuulumise tõttu "ajaloo põhiliini" ja seda eelkõige hilisema aja seisukohalt. Kõik muu kahvatub tema kõrval ummikteena. Seda tuntust on toetanud ka oma ideoloogilised filtrid. Esiteks antiigi kõrgendatud reputatsioon eelmiste sajandite Euroopa ajalooteaduses – kuna Karolingide aeg on üks neid "pudelikaelu", mille kaudu jõudis järelpõlvedeni antiigipärand, kuna see on ajastu, mil kirjasõna, kunstid ning ühiskondlik ja poliitiline kultuur hakkasid äkki senisest palju rohkem tuginema antiigile. Ja teiseks – mis tõstis veelgi Karolingide aja prestiiži eelmise sajandi ajaloonägemise silmis – Karl Suure läbi nähakse esimest korda germaanlaste tõusu juhtivaks suurvõimuks niivõrd tohutul alal; ning ükski 19. sajandi Saksa (tollase juhtiva teadusmaa) väljaanne ei jäta rõhutamata, kuivõrd germaanlased olid Karl ja ta lähikond. Mis on ka tõsi: peale feodaalsete liidrite olid ka Karli-aegse esimese reformipõlvkonna juhtivad intellektuaalid peaaegu eranditult germaanlased – kui ka enamasti mitte frangid, vaid langobardid, goodid, anglosaksid – ning väheseist ülejäänunistki suurem osa Iiri päritolu; alles Karli riigi lagunedes hakkas selle romaanikeelsetel aladel taas rohkem põlisrahva seast tippe võrsuma. Kuid selle riikliku keskpunkti kandumine põhja tähistas esimest korda ka Alpide-taguse Euroopa iseseisvat kultuurilist teadvustamist, tegu on just selle piirkonnaga, mida tänapäeval sageli tuntakse Lääne-Euroopana.

Loomulikult ei tekkinud selline jõuline liikumine sugugi tühjale kohale. Vana Euroopa südamaadel – Itaalias ja Hispaanias –, samuti ääremaaadel – Iiri- ja Inglismaal – jätkus vaimset potentsiaali ja materjali, mida assimileerides ja kokku sulatades võis moodustuda uus keskne kultuur. Raskuspunkt oli seni kindlalt Vahemere ääres – selleks oli antiigist alates katkematult püsinud Itaalia, mida ei olnud suutnud täielikult murda ükski vallutaja, ning kuigi selle keskus oli juba hilisantiigis kandunud Ravennasse ja hiljem langobardide pealinna Paviasse, säilitas osa oma muistsest positsioonist ka Lõuna- ja Kesk-Itaalia, kus Rooma kõrvale tõusid uute vaimsete keskustena Monte Cassino ja Benevento. Ka Hispaania elas 7. sajandil üle suure tõusu, mida järgnev araablase sissetungki suutis vaid osaliselt kahjustada. Põhjapoolsetest maadest tõusis peale Vahemeremaade ääremaa Lõuna-Gallia esile vaid Iiri, ja mida aeg edasi, seda enam anglosaksi kahtlemata omapärane kristlik kultuur, mida aegamisi ja saarekestena ka mandrile levitati. Just nendest elementidest sulatati nüüd kokku kõik uus. Tähisteks on Karli saamine langobardide kuningaks 774. aastal: just sellest algas Itaalia pärandi ladestamine seni veel üsna

barbaarsete germaani ühiskonnale ning just seejärel tundis Karl ära võimaluse rakendada oma teenistusse seni veel sporaadiliselt kõikjal Germaanias misjoneerinud britid. Frangimaale hakati kutsuma tarku ja asjatundjaid kõigist senistest kultuurmaadest.

Kuid nagu öeldud, oli reform ka vaimses valdkonnas pigem institutsionaalne, kui et olnuks tegemist suurte sisuliste uuenduste või leiutistega. Karli intellektuaalse programmi põhieesmärk oli alati kogumine, korrastamine, seadustamine ja säilitamine. Esmalt huvitus Karl enim seaduste kogumisest, süstematiseerimisest ja kodifitseerimisest, aga aegamööda Roomale lähenedes keskendus ta huvi üha enam vaimulikule elule. Sellest sündiski edasisele arengule määrava tähtsusega liit: sõlmimata sidemeid paavstiga poleks Karl kahtlemata vähemalt kultuurilukku nii sügavat jälge jätnud. Kasu oli sellest muidugi kahepoolne: Karl leidis enneolematu vaimse ning kirik poliitilise toe, mille abil kinnistus lõplikult Rooma autoriteet Lääne kirikus, mis aitas tagada täieliku ühtsuse nii õpetuses kui liturgias. Kristliku kirjakuultuuri alusküsimuseks sai ootuspäraselt käibiva piibliteksti redigeerimine, mis tehti ülesandeks Alcuinile. Teine olulisem uuenduste valdkond oli liturgia ja seejuures selle olulise elemendina keeletarvituse ühtlustamine – ning siingi sai töömeetodiks rooma ja gallia elementide segamine. Kirjandusliku produktsiooni aktiveerimise seisukohalt on aga ehk olulisim tekstide ümberkirjutamise ja kriitika plahvatuslik levik: kui siingi oli keskne Piibli ja liturgiliste tekstide, eelkõige kirikuisade standardhomiliate, talletamine, jõudis nüüd Galliasse üle hulga aja taas ka antiikautorite tekste, mis hakkasid arenevale kunstkirjandusele samuti suurt mõju avaldama. Ajaloolisus tõusis ausse ja õukonna vaimueliitki leidis minevikust omale "kirjanikunimed": Karlil Taavet, Alcuinil Flaccus, Angilbertil Homeros, olid ka Samuel, Naso ja Maro, vaid Petrus (Pisast) ja Paulus (Diaconus) säilitasid ses elitaarses suhtlemises oma nimed kui niigi piisavalt väärivad. Kuid ometi oli kogu selle vaimse avardamise eesmärk üks – kristliku sõnumi levitamine ja õpetamine, mille saavutamise üheks vahendiks oli ilmaliku kirjatarkuse soosimine ja arendamine.

Alcuin ja Theodulf kuuluvad mõlemad nende hulka, keda nimetatakse alati Karl Suure lähimate ja suurimate nõuandjatena usu ja kiriku, hariduse ja ideoloogia alal, Alcuini seejuures alati esimesena. Mõlemat on peetud ka Karli kirja *de litteris colendis* ('kirjasõnaga tegelemise (vajalikkuse)st') nii ideeliseks algatajaks kui tegelikuks autoriks, viimastel aastakümnetel näib tõestatud olevat Alcuini autorlus.¹ Mõlemad on välismaalased ja võib arvata, et ligikaudu Karli (742–814) eakaaslased – Alcuin anglosaks Northumbriast ja ehk pisut vanem (u. 730–804), Theodulf üsna ilmselt läänegoot Hispaaniast ja mõnevõrra noorem (u. 760 – u. 821). Ühist on neil omavahel veel niipalju, et mõlemad on tuntud Pühakirja redigeerijana ja mõlemad olid oma karjääri tipul kiriku hierarhias kõrgel kohal – Alcuin Toursi Püha Martini kloostri abt, Theodulf Orléans'i piiskop.

Kuid sellega näivad ilmsed sarnasused piirduvat. Kui Alcuini kutsus Karl oma

1 Vt F.-C. Sch e i b e, Alcuin und admonitio generalis. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 14, 1. 1958. Lk 221–229

vaimsete eesmärkide elluviimiseks Frangimaale juba kõikjal tuntud ja tunnustatud õpetlasena, kes ei suutnud kaua oma vana ja uue kodumaa vahel lõplikku valikut teha, siis Theodulfist on teada üksnes tema väljarändamise (või pigem pagenduse) fakt, mitte aga selle täpne aeg või asjaolud, ning tema varasemast elust pole erinevalt Alcuinist teada kõige vähematki. Erinevast päritolust tingituna on erinev ka nende hariduslik taust: kui tollase kõrgintellektuaali puhul enesestmõistetav hea orienteerumine teoloogias kõrvale jätta, siis Theodulf näib silma paistvat eelkõige oma filoloogilise, Alcuin matemaatilise ja loodusteadusliku lugemuse poolest. Samuti pole kuigi palju meieni jõudnud nende omavahelistest suhetest, mis on üsnagi üllatav, arvestades Karli ümbritseva haritlaskonna üldiselt tihedat ja sageli ka hästi dokumenteeritud läbikäimist; seda seletab ilmselt eelkõige Theodulfi üldse vähe-
sem haaratus õukonna kitsamasse haritlasringi, mis aga ei takistanud teda olemast Karli enese usaldusaluseid.

Alcuini 121. kiri dateeritakse traditsiooniliselt 796/7. aastaga, seega ajaga, kui Alcuin oli tõusnud Tours'i Püha Martini kloostrite abti auväärse ametisse ning ühtlasi jõudnud üsna kõrgesse ikka. Teda üha enam vaevavatest haigustest, mis ahendasid oluliselt ta liikumisvabadust, on sageli juttu ka kirjades. Mis ajast pärineb Karli – Alcuini kiri (tõenäoliselt ringkiri paljudele kloostritele) *de litteris colendis*, on segasem; piirdatakse on Karli tiitleid ja adressaadi ametiaega arvestades koguni aastad 780–800, seega peaaegu kogu aeg, kui Alcuin Karli teenistuses oli. Mõlema kirja sisu puhul tuleb arvestada kahe juba mainitud tõsiasjaga: esiteks Karli ajale eriomase rõhuasetusega ilmalike teaduste ja kirjatarkuse õppimise vajadusele ning teiseks eesmärgiga, mille saavutamisele selline haridus oli suunatud – *kes Jumala tahte nimel rohkem vaeva näeb, saab vastu suurema tasu Jumala riigis*. Need on tekstis ka selgelt väljendatud. Seejuures torkab silma, et just Karl eelistab kahest teemaderingist esimest, Alcuin pigem teist. Väga raske oleks omistada Alcuinile soovitusi või kalduvust viljelda ilmalikke teadusi nende enda pärast kui eesmärki iseeneses, mida on sageli tehtud. Pigem peab ta tihti Karli liigset teadmis-
janu tagasi hoidma, kuigi seletustest üksikküsimustes ta oma kirjades kuningale keelduda ei saa. Kuid ka 121. kirjas on põhimäht ja sõnakunst pühendatud vaimulikele eesmärkidele ning alles seejärel pöörduakse kirjatarkuse harrastuse poole, mida Alcuin viljeleb väidetavasti just Karli õhutusel. Karli samasugust suhtumist võib aimata ka Einhardi "Karl Suure elu(loo)st" (*Vita Caroli Magni*): oma lastele lasi ta peale rüütlioskuste õpetada just ilmalikke teadusi (c. 19), söögilauas lasi ta endale ette lugeda vanu ajalooramatuid (c. 24, 29) – nagu munkadele kloostris loeti Pühakirja, oma välismaised nõuandjad kutsus ta eelkõige keeledis-
sipliinide, astronoomia ja matemaatika õpetamiseks (c. 25). Muidugi ei sattunud Alcuin siiski juhuslikult Karli õpetajate sekka, oma ilmalike teaduste hea tundja maine võlgnes ta oma noorusele, kui ta huvitus tavatult "antiikfilosoofidest" ja Vergiliusest, mida aga ise vanast peast oma õpilastele keelas (*Anon*, Alcuini elu, c. 16). Kui tänapäev meenutab ka sageli ta grammatika, ortograafia, dialektika, retoorika ja muusika õpikuid, siis põhiosa tema pärandist moodustavad siiski eksegeetilised, dogmaatilised ja apologetilised teosed.

Theodulfi luuletuse kirjutamise aja kohta midagi lähemat teada ei ole, loomulikult ei paku ka selle sisu ses osas mingeid pidepunkte.¹ Kuid olenemata täpselt aastaarvust paistab ta silma oma vormilise külje poolest: meetriliselt peaaegu antiikselt korrektne eelegiline distihhon, suhteliselt klassikalistel eeskujudel põhinev ladina keele tarvitus, mõned antiikautorite allusioonid olid kõik tollal veel haruldus: filoloogia laialdane harrastamine omaette eesmärgina ning antiikautorite hea tundmine levis laiemalt alles järgmises haritlaste põlvkonnas: ajal, kui kirjakultuur oli kaotanud palju oma poliitilisest tähendusest. Kuid Theodulfi puhul võib ehk just selles avangardismis aimata tema haridusliku tausta omapära: ükski teine Karli ringkonnast ei olnud pärit Hispaaniast. Seda omapära tunnustasid ka ta kaasaegsed: teda nimetati *poeta divinus* 'jumalik poeet', ning harituimailegi tekitas suurt raskust avastada ta luuletustest keelelisi või meetrilisi vääratusi (tänapäeva asjatundjale, tõsi küll, mitte). Kui hilisantiigi kristlikest ladina luuletajaist näib ta tundvat enam-vähem kõiki, keda meiega, ja rohkem kui ükski ta kaasaegne, siis eriti erandlik on ta lähem tutvus Vergiliuse ja Ovidiuse tekstidega.

Käesolev luuletus on saanud oma väljaandjailt mõnevõrra eksitava kokkuleppeilise pealkirja – *de artibus in quodam disco depictis* – 'mingil *discus*'el kujutatud õpetustest/teadustest'. Tõesti, kujutatud on ju küll just neid seitset õpetust, mida juba mõnda aega oli nimetatud *septem artes liberales*, kuid analüüsid luuletuse struktuuri põhjalikumalt, on ruttu selge, et Tarkuse (või filosoofia) süsteemi on siin kujutatud täielikumalt: põhijaotuseks on antiigist tuttav ja kogu keskaja valitsev filosoofia kolmikjaotus loogikaks, eetikaks ja füüsikaks, millele järgneb kulminatsioon epiloogi näol nende teadmiste eesmärgist; ning alles alajaotustena esinevad nimetatud seitse õpetust (kuigi ei traditsioonilist nime ega numbrit ei ole otsesõnu mainitud) ning nendega võrdset tasandil neli põhivoorust. Nõnda on sellegi pealkirja puhul eelkõige tegemist väljaandjate eelistustega, mis on tingitud uusaja teoreetilistest suundumustest, mitte niivõrd autori enda ettekujutusega, mis tarkuse süsteemi osas on tunduvalt terviklikum.

Lauast endast, mida kirjeldatakse, pole midagi alles; sõna *discus* põhjal ei või kindlalt väita sedagi, kas tegemist oli ikka lauaga või hoopis mõne muu ümmarguse esemega, laua versiooni näib toetavat tolle aja levinuim sõnakasutus ning ka mõned säilinud piltlaudad. Ka pole selge, kas ta ainult autori kujutluses ei eksisteerinud, kuigi enamik uurijaid on siiski *a priori* veendunud selle tegelikus olemasolus. Kujutises endas pole aga keskaja seisukohalt midagi väga erilist: kõikvõimalikke puid, millel seisavad inimfiguurid nimedega või ka atribuutidega, tunneb ikonograafia rohkesti, piisab kui vaid meenutada Jeesuse sugupuud või Porphyriose teadmiste puud; ka filosoofia osade, õpetuste ja vooruste personifikatsioonid esineb rohkesti nii käsikirjaillustratsioonid kui skulptuuris ning ka omavahel seostatuna – moraliseeritud filosoofia kontseptsioonidele kui eesmärgile allutatuna kaitsevad vourused inimese hinge, teadused vaimu; samuti on üksikute tegelaste atribuudid

1 Vrd D. Schaller, Untersuchungen zu den Gedichten Theodulfs von Orléans. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 18, 1. 1962. Lk 1–91, eriti lk 24. Schaller on pidanud luuletust pärinevaks aastast 817–821 (kui Theodulf oli valesüüdistuste tõttu piiskopi kohalt tagandatud ja elas tagasiõmbunult mungana), sellist seisukohta siiski lähemalt põhjendamata.

enamasti üldtuntud; tõsi küll, seda kõike meile teada olevalt alles hilisemal ajal. Atribuutide osas torkab silma ehk eelkõige nende rohkus ning suhteliselt staatiline esitusviis: peamiselt gootikast tuntud säilinud kujutistel on tavaliselt ainult mõni üksik atribuut ning sageli on figuur ka otseselt tegevuses – näiteks grammatika nüpeldab oma halba õpilast või voorused võitlevad oma vastaste pahedega.

Pisut vajaks ehk seletust seitsme õpetuse ja vooruste süsteem Theodulfi luuletuses. Nagu öeldud, on seitse õpetust liiga hajutatud, olemaks kogu luuletuse põhitelg – klassikaline *trivium* jaguneb kahe tasandi vahel: grammatika asub esimesel (3–12) koos filosoofia põhimeetoditega, retoorika ja dialektika moodustavad loogika (17–40) teisel (13–60) koos eetika alla kuuluvate voorustega; *quadrivium*'ina tuntud ja siin füüsikaks nimetatud ülemaste jaotub omakorda kolmeks alatasandiks: 61–66 aritmeetika, 67–78 muusika ja geomeetria, 79–98 astroloogia – astronoomia. Õpetuste järgnevus on küll suhteliselt traditsiooniline: *quadrivium*'i järjestus (aritmeetika – geomeetria – muusika – astroloogia) järgib Cassiodorust ja Theodulfi kaasmaalasest varakeskaja suurimat ilmalike õpetuste alast autoriteeti Sevilla Püha Isidorust, kellest Theodulf ilmselt ka otseselt juhindub; selline järjestus domineerib kogu keskaja Martianus Capella oma üle, mis seab esimeseks geomeetria ja kõrgeimaks muusika. Omapärane on aga grammatika osa: ta jääb üldse välja nii filosoofia kolmikjaotusest, kus ta muidu keelilise distsipliinina kuulub loogika alla, kui teaduste kaksikjaotusest, kus ta on võrdväärne ja seejuures auväärseim kaaslane samuti grammatikale ja dialektikale. Vastuolus on selline olukord ka tollase kooliõpetuse tegeliku olukorraga: grammatika moodustas sellest olulisima osa, milleta läbi ei saanud, samas pärast grammatika omandamist ei jätanud enamik õpilasi, st vaimulikke, teiste ilmalike teadustega, vaid loomulikult vaimuliku tööks vajalikuga. Theodulfi valiku võisid tingida subjektiivsed eelistused, kuid samas ei maksa kõrvale jätta ka Karl Suure aja vähest teoreetilist huvi grammatika vastu (hilisemal Karolingide ajal elavnes see tunduvalt), mille tõttu Theodulf ei pidanud grammatikat kui elementaarset kirjaoskuse ja õigekeelsuse ning üha enam puhtpraktilist võõrkeele õpetust vääriliseks partneriks kõrgemate teaduste subtiilsustele, milleni küündisid vähesed.

Kõigele sellele on siiski olemas ka kirjanduslooline seletus. Nimelt lähtub Theodulf, nagu juba öeldud, paljus Sevilla Isidorusest, seda eelkõige kogu luuletuse ülesehituse osas, millele lisanduvad ka mainitud üksikud selgelt ära tuntavad väljendused. Kogu kompositsiooni aluseks ongi Isidoruse "Etümoloogiate" teise raamatu peatükid 23–24, mis on justkui sissejuhatuseks filosoofiale ja ta jaotusele: sealt pärineb kogu filosoofia struktuur (mh grammatika väljajätmine – filosoofia ja teadused on neile, kel kirjaoskus juba omandatud – ja *quadrivium*'i ainete järjestus), see aitab ka põhjendada filosoofia kolmikjaotuse primaarsust luuletuse struktuurist. Tänuikkust Isidorusele kui ühele oma suurimale autoriteedile avaldab Theodulf ka luuletuses nr 45.

Astroloogia suur osa on aga tolele ajale täiesti tüüpiline: juba Isidoruse jaoks oli see (grammatika kõrval) suurimaid huviobjekte, seda harrastasid hoogsalt Briti õpetlased, sh Alcuin, kelle sellealaste teadmiste vastu tundis elavat huvi ka Karl. Muidugi ei tohi lasta end eksitada Theodulfi rikkalikust astrooloogilisest sümboolikast, mis on tingitud pigem kujutamise viisist; tegelikult tegeldi rohkelt ka taevake-

hade liikumise uurimisega, kasvõi kirikukalendri arvutamise vajadusi silmas pidades. Ülejäänud kolme *quadrivium*'i teaduse, samuti vooruste kujutamine on rutiinsem, ka mahult hõlmavad nad kõik 4–6 rida. Oma ajale ebatüüpiliselt on natuke elavam pilt retoorika ja dialektika, eriti nende võrdluse osas, mis on tõenäoliselt samuti inspireeritud just Sevilla Isidorusest. Küll on aga kogu keskajale iseloomulik seitsme õpetuse tugev sümbolväärtus – tegeliku teaduste süsteemina nad kooliõpetuses kunagi terviklikku rakendust ei leidnud: nii varaste kloostrikoolide kui hilisemate toom- ja ülikoolide programmis eelistati alati vaid mõnda neist ja neidki pigem teiste teadustega seoses, mitte niivõrd ühtse süsteemina (kuigi ülikoolide *facultas artium* on nime saanud just nende järgi), ning ülejäänud olid selgelt perifeersemas asendis.

Kaspar Kolk

BENEDEIT

PÜHA BRENDANI MEREREIS

Anglonormanni poem 12. sajandi algusest

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Anu Treikelder¹

Brendan, Irimaa mungakloostri abt, palub Jumalat, et ta võiks külastada enne surma taevast ja põrgut. Ta valib välja neliteist munka ja suundub koos nendega mere äärde, kus nad ehitavad puust ja loomanahkadest laeva. Peale kuus aastat kestnud seiklusrikast mere-reisi jõuavad rändurid põrgusse.

[Saabumine põrgusse, read 1097– 1210]

Rändurid on teinud pika sõidu,
aga lõppu pole veel näha.
Ometi ei jäta nad sõudmist,
1100 üha rohkem näevad vaeva.
Ei jäta nad tööd,
enne kui näevad, mida soovivad.
Siis ilmus neile hägune maa,

¹ Tõlgitud väljaandest: I. Short, I. Benedeit. The Anglo-Norman voyage of St. Brendan. Manchester, 1979.

- 1104 mustas udus ja pilves –
 see oli mattunud lehkavasse suitsu,
 mis haises hullemini kui roiskunud liha;
 pimedusega oli see kaetud.
- 1108 Nemad ei tahtnud seisma jääda
 ja kuulsid nüüd kaugelt,
 et nende tuleku üle ei rõõmustata.
 Nad püüdsid kõrvale pöörata,
- 1112 aga sinna oli määratud neil kurss võtta,
 sest sinna juhtis neid tuul.
 Abt seletas neile
 ja ütles: “Teadke,
- 1116 et teid juhatakse põrgusse.
 Iial varem pole teil olnud rohkem vaja
 Jumala kaitset kui nüüd.”
 Brendan tegi neile ristimärgi.
- 1120 Ta teadis hästi, et põrguhaud on lähedal:
 mida lähemale nad jõudsid, seda rohkem nägid kurja,
 seda hämaram oli org.
 Sügavatest orgudest ja aukudest
- 1124 lendasid välja suured hõõguvad terad.
 Puhuvatest lõõtsadest mühises tuul,
 ükski kõu ei mürise nii valjult.
 Sädemed koos teradega,
- 1128 hõõguvad kivid ja leegid
 lendasid nii kõrgele läbi õhu,
 et varjasid nende eest päikesevalguse.
- Kui nad lähenesid ühele mäele,
- 1132 nägid nad kuradit, keda nad kartsid.
 Kohutavalt suur oli see kurat,
 põrgust tuli välja tuliselt hõõguvana;
 käes kandis ta raudvasarat,
- 1136 mis oli suur kui tugisammas.
 Kui ta tabas neid oma pilguga,
 oma hõõguva tulena leegitsevate silmadega,

- ja nägi neid, soovis ta,
 1140 et ta saaks kiiresti oma piina valmis.
 Heites oma kõrist tuleleeke,
 kargas ta suurte hüpetega oma sepikotta.
 Kohe tuli ta tagasi teraga,
 1144 mis oli punane kui tuli.
 Tangid, mille vahel ta seda hoidis,
 olid küllalt rasked kümne härjakoorma jaoks.
 Ta tõstis selle üles taevasse
 1148 ja paiskas otse nende suunas.
 Tuulispask ei liigu kiiremini,
 kui tuul seda üleval õhus veab,
 ega ammunool
 1152 ega lingukivi.
 Mida kõrgemale see tõusis, seda heledamalt põles,
 lennates sai jõudu juurde.
 Esmalt lagunes, siis koondus jälle;
 1156 nende peale ei langenud, vaid läks mööda.
 Kus merre langes, seal põles
 nagu kanarbik raiesmikul.
 Ja väga kaua põles tera edasi
 1160 mere peal suure leegiga.
 Tuul oli laeva kõrvale juhtinud,
 sestap põgenesid nad sealt.
 Tuul kandis nad eemale,
 1164 aga sageli vaatasid nad sinna tagasi –
 nad nägid, et saar oli süttinud
 ja suitsuga kaetud.
 Nad nägid tuhandeid kuradeid,
 1168 kuulsid neetute nuttu ja karjeid.
 Nendeni jõudis kohutav hais
 suitsust, mis kaugel õhus levis.
 Nad talusid seda, nagu suutsid
 1172 ja põgenesid nii, kuidas oskasid.
 Kui pühamehel on palju vaeva –
 nälg, janu, külm, palavus,

JÜRI ARRAK.

"Jüri võitlus lohega".
Õli, lõuend, 98x170 cm.

JÜRI ARRAK.

"Poeg".
Õli, lõuend, 115x145 cm.

- äng, kurbus ja suur hirm –,
1176 siis seda enam usaldab ta end Jumala hoolde.
Nõnda oli ka nendega, kui nad olid näinud,
kuhu äraneetud vastu võetakse –
kindlalt andsid oma usalduse Jumalale,
1180 ei pöördunud uskmatusse.
Nad läksid edasi, ei kartnud midagi,
sest nad teadsid, et nende sõit läheb hästi.
Nad ei peatunud enne hommikut,
1184 kui nägid lähedal maad –
seal oli pilvesse mähkunud mägi,
sinna juhtis neid vägisi tuul.
Nad jõudsid kiirelt kaldani,
1188 see aga oli väga järsk –
mitte keegi ei näinud,
kui kõrge mägi oli.
Kalda ääres ei ulatunud ta kaugemale
1192 kui oma kõrgeimas tipus.
Ja maa oli täiesti must,
sellist polnud nad näinud kogu oma teekonnal.
Nad ei saanud aru, miks
1196 kargas sealt äkki välja üks [kogu]; siis ei näinud nad seda enam.
Kõik kuulsid, mida ta neile rääkis,
aga ainult abt nägi teda:
"Senjöörid, ma olen nüüd teie eest varjus
1200 oma pattude pärast, uskuge mind."
Ja abt nägi, kuidas teda tiris
sada kuradit, kes panid ta röökima.
Nad läksid sealt eemale,
1204 aga vaatasid tagasi, sest neil oli suur hirm.
Mägi ei olnud enam suitsuga kaetud
ja nad nägid täiesti avatud põrgut.
Põrgu paiskas välja tuld ja leeke,
1208 põlevaid teibaid ja terasid,
tõrva ja väävlit kuni pilvedeni,
siis võttis need jälle tagasi, sest need kuulusid sinna.

[Juudas, read 1211–1485]

- Siis juhtis Brendan nad mööda merd edasi,
1212 tegi neile kaitsva ristimärgi.
Nad nägid merel ühte küngast,
mis paistis nagu kaljurünk,
seda ta tõepoolest oli,
1216 aga nad ei teadnud seda kindlalt.
Siis ütles abt: "Ärgem viivitagem!
Uurime välja, mis see on, ja sõidame sinna!"
Nad jõudsid sinna ja leidsid midagi,
1220 mida ei osanud oodata –
kaljul, kuhu nad jõudsid,
leidsid nad istumas alasti mehe.
Ta oli väga armetu ja vaevatud,
1224 verine ja haavades.
Tema nägu oli riidega seotud,
ta hoidis kinni kivisambast.
Kõvasti hoidis ta kinni kivist,
1228 et laine teda ümber ei paiskaks,
merelained peksid teda kõvasti
ja nii ei olnud lõppu tema piinal.
Üks [laine] lõi teda, peaaegu vajus ta alla,
1232 teine heitis ta jälle üles.
Oht oli ees ja üleval,
oht oli taga ja all,
suur piin oli tal paremal
1236 ja mitte väiksem vasemal.
Kui laine oli oma rünnaku lõpetanud,
Kaebles ta väga kurnatult:

"Oh, Jeesus, taevane valitseja,
1240 kas mu piin ei katke talvel ega suvel?
Jeesus, kes sa paned liikuma taevavõlvi,
halasta mu peale oma headuses.
Jeesus, sa oled nii andestav,

JÜRI ARRAK.

"Märter".

Õli, lõmend, 97x146 cm.

JÜRI ARRAK.

"Vaskuss".
Õli, lõuend, 100x130 cm.

- 1244 kas pole ühtki tundi, kus ma saaksin välja [oma piinast]?
Jeesus, Maarja poeg,
ma ei tea, kas peaksin halastust paluma –
ma ei saa ega söanda, sedavõrd olen patustanud,
1248 et minu üle on kohut mõistetud."

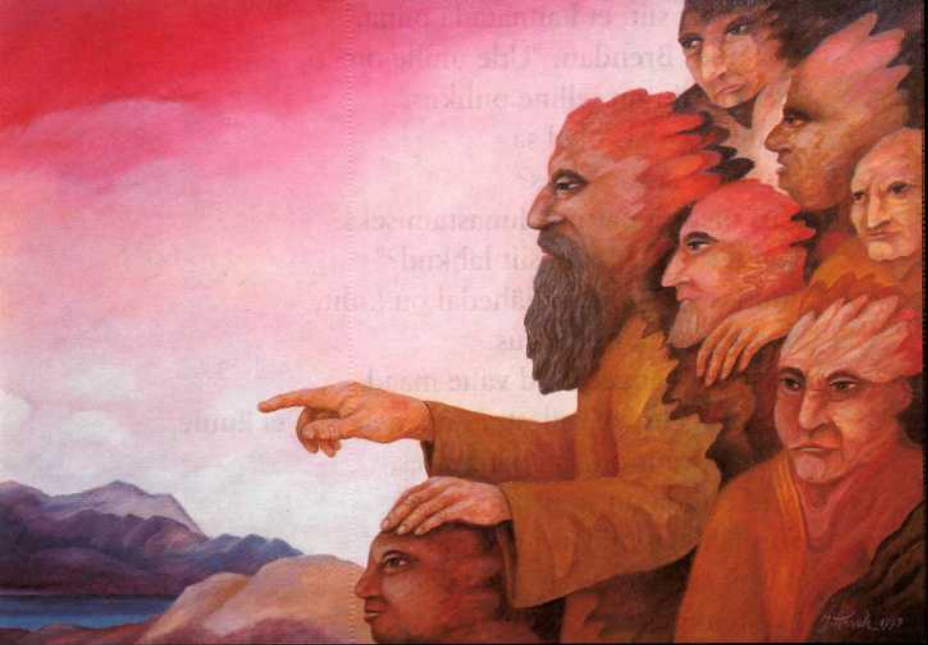
- Kui Brendan kuulis teda nii kaeblemas,
tundis ta suuremat valu kui iial varem,
ta tõstis käe ja tegi neile kõigile ristimärgi,
1252 suurt vaeva nägi, et sinna lähemale minna.
Kui ta lähenes, ei liikunud meri,
ükski tuuleil ei liigutanud seda.
Brendan lausus talle: "Ütle mulle, õnnetu,
1256 mille eest kannatad neid piinu?
Jeesuse nimel, keda sa siin appi palud,
käsin ma sul seda öelda,
räägi mulle tõtt, kes sa oled,
1260 ja kuriteost, mille eest sa siin oled."
Nutmise pärast ei saanud Brendan
edasi rääkida, vaid jäi siis vait.
Too vastas talle vaikselt häälel,
1264 mis oli väga kähe ja kurnatud:
"Ma olen Juudas, kes teenis
Jeesust ja kes ta reetis.
Olen see, kes oma isanda müüs
1268 ja siis valu pärast end üles poos.
Teesklesin armastust, andes talle isegi suud,
õhutasin tüli, kui oleksin pidanud lepitama.
Olen see, kes tema vara endale pidas,
1272 varga kombel selle laiali pillas.
Annetused, mis talle toodi
ja mida ta soovis vaestele jagada,
peitsin ma oma kukrusse –
1276 sellest tulidki kõik mu vaevad.
Ma arvasin, et see jääb varju
tema eest, kes ta lõi tähistaeva.

- Issanda vaesed jätsin ilma varast,
1280 nüüd on nemad rikkad, aga mina olen kerjus.
Ma olen salalik, kes Jumalat vihkas,
süütu talle huntidele reetis.
Kui ma nägin, et ta oli Pilatuse käes,
1284 siis olin ma väga rõhutud,
kui nägin, et ta oli juutide käes,
et oli nende julmade meelevalda antud vaga hing,
kui nägin, et nad pilgetega teda kummardasid
1288 ja okastega pärgasid,
kui nägin, et teda koheldi alandavalt,
uskuge, et olin masendatud.
Siis nägin, et teda viiakse hukkamisele,
1292 nägin, kuidas tema külg veritses.
Kui nägin, et ta risti löödi
ja mina tema surmale olin müünud,
pakkusin kiiresti kolmkümmend hõberaha.
1296 Nemad aga ei tahtnud võtta maksu.
Ma ei kahetsenud mõistlikult pattu,
vaid tapsin enese oma hulluses,
ja kuna ma ei pihtinud,
1300 olen nüüd päevast päeva needuses.
Sa ei näe midagi minu piinast,
mida ma kannatan põrgus –
minu kannatusest on see siin puhkus,
1304 mille ma saan laupäeva õhtul.
Pühapäeval terve päev
kuni õhtuni on mul selline puhkus
ja jõuludest alates kaks nädalat
1308 säästetakse mind siin mu suurest piinast
ja Maarja pühade ajal
pole mul mu suuri piinu,
lihavõtete ja nelipühade ajal
1312 pole mul rohkem vaeva, kui näed.
Teistel pühadel ja kogu aasta
ei ole vahet mu kannatustel.

JÜRI ARRAK.

"Deemonid lahkuvad".
Õli, lõuend, 97x140 cm.
1986

JÜRI ARRAK.

"Rännaku lõpp".

Õli, lõuend, 70x100 cm.

Pühapäeva õhtul

- 1316 lähen ma siit, et kannatada piina."
Siis ütles Brendan: "Ütle mulle ometi,
kui sul siin on selline puhkus,
millises kohas oled sa
1320 piinades ja vaevades?
Kus oled sa pattude lunastamiseks?
Kuhu sa lähed, kui siit lahkud?"
Juudas vastas: "Siin lähedal on koht,
1324 mis on kuradite valdus.
See pole kaugel, vaid vähe maad.
Nii kaugel olen sellest, et ma neid siia ei kuule.
Kaks põrgut on siin naabruses,
1328 neid taluda on suur piin.
Siin lähedal on kaks põrgut,
mis ei lakka ei suvel ega talvel.
Leebem neist on kohutav
1332 nende jaoks, kes on seal suurtes piinades.
Need, kes seal piinlevad, arvavad,
et teistel piina pole.
Peale minu ei tea ükski meist,
1336 milline kahest on piinarikkam,
mitte ühelgi teisel pole rohkem kui üks kahest,
aga minul, õnnetul, on mõlemad.
Üks on mäe otsas ja teine orus
1340 ja neid eraldab soolane meri –
kahte põrgut eraldab meri,
aga ime on, et kõik ei põle.
See, mis on mäe otsas, on piinarikkam,
1344 ja see, mis orus, on hirksam.
See, mis on õhu lähedal, on palav ja niiske,
see, mis mere ligidal – külm ja haisev.
Koos ööga ühe päeva olen üleval,
1348 siis sama kaua viibin all.
Ühel päeval lähen üles, teisel tulen alla,
ei ole mingit lõppu mu kannatusel.

Ma ei vaheta põrgut, et leevendust saada,
1352 vaid selleks, et vaev veel hullemaks muutuks.

Esmaspäeval öö ja päeva
pöörten ma rattal.

1356 Ja mina, armetu, ratta sees rippudes,
pöörten sama kiiresti kui tuul.
Tuul juhhib seda täie hooga,
päev otsa ma lähen, päev otsa tulen.

1360 Siis järgmisel päeval paisatakse mind sealt alla,
ma olen täiesti kangestunud –
ma lendan üle mere alla orgu,
teise põrgusse, kus on nii palju piinu.

1364 Seal aheldatakse mind kohe
ja kuradid sõitlevad mind.

Mind pannakse pikkade orade otsa,
minu peale pannakse raskusi ja kive.
1368 Seal torgitakse mind nõnda,
et mu keha on üleni läbi torgitud, nagu näete.

Kolmapäeval heidetakse mind üles,
kus ootab mind järgmine kannatus –
suure osa päevast keedetakse mind tõrvas,
1372 kus mind pargitakse nii, nagu näete.

Siis võetakse mind välja ja pannakse praadima,
seotuna vaia külge kahe tule vahele.

1376 Sinna on kinnitatud raudvai –
mitte kellegi muu kui minu jaoks.

See on nii punane, nagu kümme aastat
oleks ta lebanud lõõtsade puhutud tules.
Tõrva tõttu võtab see tuld,

1380 et suurendada mu piina.

Siis heidetakse mind tõrva sisse,
mind määratakse tõrvaga, et ma paremini põleksin.

1384 Ükski marmor pole nii kõva,
et ta ei sulaks selle tule sees.

JÜRI ARRAK.

"Juuda surm".
Õli lõuend, pöör 90x90 cm.

JÜRI ARRAK.

"Juuda suudlus".
Õli, lõuend, 51x45 cm.
1985

Aga mina olen kohanenud selle vaevaga,
sest minu keha ei saa laguneda.
Selline piin, kuigi see mind vaevab,
1388 on mul terve päeva ja öö.

Siis neljapäeval saadetakse mind orgu,
selleks et kannatada julma häda.
Siis pannakse mind külma kätte,
1392 väga süngesse ja kohutavalt pimedasse kohta.
Mul on seal nii külm, et tahaksin
olla tules, mis nii ägedalt põleb.
Siis näib mulle, et pole kannatust,
1396 mida tunneksin rohkem külmast,
ja ükski piin, näib mulle,
pole nii tugev, kui mind selle sisse pannakse.
Reedel tulen tagasi üles,
1400 kus minu vastu on nii palju piinu.
Seal nad nülivad paljaks kogu mu keha,
nii et mul pole üldse nahka peal.
Soolaga segatud pigi sisse
1404 veeretavad mu põleva teibaga.
Siis kasvab kiiresti tagasi
uus nahk selle piina jaoks.
Kümme korda päeva jooksul nülivad mind,
1408 siis ajavad mind soola sisse,
seejärel lasevad mul täiesti kuumalt juua
sulatina koos vasega.
Laupäeval heidavad mu alla,
1412 kus teised kuradid mu piinu muudavad.
Siis pannakse mind vangikongi,
terves põrgus pole nii hirmsat,
terves põrgus pole nii jõledat.
1416 Sinna ma laskun ilma köieta.
Seal ma laman ilma valguseta,
pimeduses ja hirmus.
Nii suur hirm tuleb seal,

- 1420 et ma kardan pidevalt, et mu süda lõhkeb.
Ma ei saa oksendada vase pärast,
mida nad mul juua lasid.
Siis ma paistetan üles ja mu nahk kisub pingule,
- 1424 ma olen ahastuses, ma olen lõhkemas.
Sellist palavust, sellist külma ja sellist lehka
ja sellist valu kannatab Juudas.
Kuna eile oli laupäev,
- 1428 tulin siia pärastlõunal.
Täna puhkan selles paigas.
Varsti aga on mul karm õhtupoolik –
kohe tuleb tuhat kuradit,
- 1432 ei ole mul puhkust nende kätes.
Aga kui sa oled nii tark,
tee nii, et ma täna õhtul saaksin puhkust!
Kui sa oled nii vägev,
- 1436 tee nii, et mind täna rahule jäetaks!
Tean, et sa oled püha ja väga mees,
kuna oled tulnud kartmatult sellisesse paika."

Brendan nuttis kibedalt

- 1440 selle pärast, et tal [Juudasel] oli nii palju vaevu.
Ta käskis tal öelda,
mida tähendab see riie, millega ta seotud on,
ja kivi, mille küljes ta on,
- 1444 küsis, kust ja kellelt tuli.
Too vastas: "Oma elus
tegin vähe head ja palju meeletusi.
Nüüd on mulle selge hea ja kuri [mida oma elus tegin]
- 1448 ja milline nendest mu südamele armsam oli.
Almuste eest, mille ma endale jätsin,
ostsin riide ühele alasti mehele,
sellepärast on mul see [riie], millega endal seon
- 1452 suu, et ma ei upuks.
Kui laine tuleb eestpoolt näkku,
on mul sellest veidi kaitset,

- aga põrgus pole mul sellest kasu,
1456 sest see polnud minu oma vara [millega selle ostsin].
Ühele kraavile tegin tõkke
ja selle peale tugeva jalgsilla.
Paljud inimesed hukkusid seal varem,
1460 aga pärast seda paljud pääsesid –
sellepärast ongi mul siin leevendus
minu suurest kannatusest."

- Kui õhtu lähenes,
1464 nägi Brendan, et ta rääkis tõtt,
ja nägi tulemas tuhandet kuradit,
kes kaasa tõid kannatusi ja ohtusid.
Nad tulid otse selle õnnetu juurde,
1468 üks kargas ette ja haaras ta konksu otsa.
Brendan ütles neile."Jätke ta siia
kuni esmaspäeva hommikuni!"
Nemad ent vastasid talle väljakutsuvalt,
1472 et ei loobu teda [Juudast] kaasa võtmast.
Siis ütles Brendan:"Ma käsin teid,
mind kaitseb Jeesus."
Nüüd jätavad need ta [Juudase], aga sunniviisil,
1476 neil pole võimu teda kaasa haarata.
Brendan oli seal kogu öö,
kuraditele oli see vastumeelt.
Kuradid olid teisel pool
1480 ja ootasid kannatamatult päeva.
Tigedalt ja käheda häälega
ütlesid, et teda kahekordne piin ootab.
Abt vastas:"Tema piin ei saa olema
suurem, kui määratud kohtumõistmisel."
1484 Ja kui valgeks läks,
lahkusid nad sealt koos Juudasega.

Legend 6. sajandil elanud iiri vaimuliku ja kloostriülema Püha Brendani seklus-
terohkest mereretkest paradiisi otsinguil oli keskajal sedavõrd levinud, et seda võib
leida õige mitmel kujul ja mitmes keeles. Kõik need variandid lähtuvad enamasti

Den schiffman regete so wened der qual von dem wasser als gien
vor dem schiff das er den hielt off hieb als ob er

ne die luft wolte tragen und viel den wider herunder
als ob er ne abgiewnd wolte wasser dem selben fisch was
schiff dem schiffman gemachten Holz und grawt de wasserid si alle

Illustratsioon
"Brendani merereisi" käsikirjas
(15. saj. algus)

iiri vaimuliku kirjutatud ladinakeelsest proosajutustusest *Navigatio Sancti Brendani*, mis oli kindlalt olemas juba 10. sajandi alguses ja millest tänapäevani on jõudnud üle 120 käsikirja ning mitmed tõlked ja mugandused keskaegsetesse vernakulaaridesse ehk rahvakeeltesse. Viimastest on tõenäoliselt kõige tuntum käesoleva tõlke aluseks olev anglonormanni versioon. Poeemi autor kasutab ise proloogis enda kohta nime Benedeit (r.8 li *apostoiles danz Benedeiz*), paraku ei anna aga rohkem teada selle nime taga oleva isiku kohta. Suure tõenäosusega on tegemist vaimulikuga, sellele viitavad teose allikas, stiil ja sisu, ühegi konkreetse ajaloolise isikuga pole aga autorit siiani suudetud samastada. Seevastu on tekst üsnagi täpselt dateeritav – Benedeit pühendab oma poeemi Louvaini Adelizale (*donna Aaliz la reine*), kes oli Inglismaa kuninga Henry I (valits. 1100–1135) teine naine alates 1121. aastast. Seega langeb poeemi kirjutamise aeg 12. sajandi teise veerandisse, mis on nii varase teksti puhul piisavalt täpne dateering, ja kirja on ta pandud Inglismaal.

Tänapäevases mõttes on Benedeiti poem kindlasti pigem mugandus kui tõlge. Ladinakeelsest allikast erineb ta juba oma kirjandusliku vormi poolest – proosajutustusest on saanud värsspoeem, mis koosneb ligi 2000 paarikaupa riimuvast kaheksasilbilisest värsist. Tähelepanu väärib asjaolu, et tegemist on varaseima näitega sellest hiljem kurtuaasses romaanis laialt levinud värsivormist (vt näiteks Chrétien de Troyes). Benedeit on säilitanud jutustuse põhilise ülesehituse, mis lähtub ilmselt keldi traditsioonilise *immram*'i ehk reisikirja vormist – merereis raamib tegelikult rida üksikuid enam või vähem iseseisvaid episoodide. Nii on Benedeiti poem ka teisest küljest teedrajav, olles esimene prantsuskeelne keldiaineline teos, ja seisab sellisena üsna eraldi 12. sajandi Põhja-Prantsusmaa kirjanduse taustal, millest ta keeleliselt veel ei erine (umbes pool sajandit pärast Inglismaa vallutamist).

Sisu poolest eemaldub poem samuti kohati küllalt olulisel määral oma ladinakeelsest allikast. Mitmed episoodid, mis ei anna midagi juurde jutustuse arengule, on lihtsalt välja jäetud, samuti paljud detailid muidu säilitatud stseenides. Poet on aga omalt poolt teinud ka mitmeid lisandusi. Võib-olla vastu tulles õukondliku, st ilmaliku publiku maitsele, on Benedeit lisanud värvikaid detaile kirjeldustes ja paiguti episoodide ümber korraldanud, muutes need sel viisil elavamaks ja dramaatiliseks pingestatumaks. Teisalt on Benedeit täiendanud ka teose didaktilist tahku, mis on poemis seiklusliku kõrval vähemalt samavõrra tähtis. Kui *Navigatio Brendani* ajendas reisi ette võtma eelkõige inimlik uudishimu ja seiklusjanu, on Benedeiti poolt interpreteeritud legendis kõik sündmused esitatud kui usulised katsumused, mis ränduritel tuleb läbi teha, et jõuda ülisma eesmärgini. Brendani avastusretke võib nii tõlgendada kui allegooriat hinge rännakust läbi kannatuste ja puuduse ülimesse õndsusse – paradiisi. Benedeiti poemis on keldi mütoloogia fantaasiamaailm oskuslikult ühendatud kristliku maailmanägemusega ning didaktiline ja dramaatiline aspekt on siin nauditavas tasakaalus.

Eesti keelde tõlkimiseks valitud katkend on iseseisvatest episoodidest kõige mahukam ja kindlasti üks mõjusamaid, mille kõrval paradiisi kirjeldus poeemi kauaoodatud kulminatsioonina varju jääb. Võib arvata, et see osa oli kõige kõitvam ka keskaegse lugeja-kuulaja jaoks. Samas on see episood kõige suuremal määral

Benedeiti originaallooming – ladinakeelses tekstis puudub Juudase väärtegade kirjeldus (rida 1265–1300). Täiesti on lisatud sünged üksikasjad Juudase iganädalastest piinadest (rida 1353–1426), mis on poeedi kujutluse vili või, õigem oleks öelda, kirjanduslik kokkuvõte keskaegses kujutavas kunstis kajastuvatest põrgunägemustest. Nendest võimalikult täpse ülevaate saamine võiks olla ka siinesitatud proosatõlke õigustuseks.

Kommentaaris on toetunud tänini kõige põhjalikumale väljaandele: E. G. R. Waters, *The Anglo-Norman Voyage of St. Brenden by Benedeit*. Oxford, 1928.

Anu Treikelder

KOLM TÜTART

Tres filiae

Ladina keelest tõlkinud Mari Murdvee

Tegelased:

Isa

Kolm tütart

Püha Nikolaus

ISA:

Tütred armsad, kes armu pandid mul,

ainus aare te isal varatul,

viletsuses tugi mu hingele,

ometi kord mind, kurba, aidake!

Mind viletsat!

Varem rikkad, ent praegu vaesuses,

päeval vaevlen ja öösel muredes,

et me pole harjunud vaevlema,

sestap vaesust on raske taluda.

Mind viletsat!

Tõlgitud teosest: Karl Langosch. Geistliche Spiele: Lateinische Dramen des Mittelalters mit deutschen Versen. Zweite, unveränderte Aufl. Berlin: Rütten & Loening, 1957.

Mitte niivõrd mu enda varatus,
kuivõrd painab mind teie kitsikus.
Teie kehad, ennemalt hellikud,
pikka aega paastuma pidanud.
Mind viletsat!

ESIMENE TÜTAR:

Armas isa, kurtmine lõpeta,
kurtes ära meid kurtma õhuta.
Mida sulle ma julgen ütelda,
seda ette võtta sa otsusta,
armas isa!

Abinõu jääb meile üksainuke,
häbi tõttu ja läbi teotuse.
Meie kehad, ülimalt ilusad,
hooraleiba las meile teenivad,
armas isa!

Enne teisi, kui meid sa käsid nii,
patuteele kuulekus mind just viib.
Enne teisi et hirmu tunda saaks,
ilma sündis kes esimesena,
armas isa!

TEINE TÜTAR:

Ära lisa, oh isa armas, veel
kannatusi me kannatustele!
Ebaõnn võib esile kutsuda
hukatuse, võimatu vältida,
armas isa!

Teame hästi, et suure hulgana
taeva ukstel on libud tunglemas.

Isa armas, sind lausa anume,
ära saada meid lisaks nendele,
armas isa!

Ära taha, isa, et jääksime
alaliseks me halba kuulsusse,
vireledes et libiseksime
viletsuse järve igavesse,
armas isa!

KOLMAS TÜTAR:

Isa armas, niisamamoodi just
võta kuulda ka minu soovitust.
Poolet sõnalt sa lugu lõpeta,
Jumalat sa kardata ja armasta,
armas isa!

Kirjas seisab, kes kardab Jumalat,
mitte miski ei või tal puududa.
Juhib kõike ju Kõigevägevam
igäihel, kes teda armastab,
armas isa!

Puudust tundes sa ära heida meelt,
Jumalale, me teame, meeldib see.
Mõtle, isa, Hiiobi vaesusest
ning see peale järgnenud küllusest,
armas isa!

(Kuldrahad kukuvad isa jalgade ette.)

ISA TÜTARDELE

Rõõmustage nüüd, tütre, minuga,
vaesus läinud on ühe hetkega!
Sest, ennäe, on ju kukkur kulda siin,
küllalt sest, et me viletsuse viiks!
Oh mis õnne!

ISA PÜHALE NIKOLAUSELE:

Peatu, isand, ükskõik, kes oled sa,
peatu, palun, kes oled, avalda!
Ära võttes teotava kuulsuse,
kergemaks ka vaesusekoorma teed!
Oh mis õnne!

PÜHA NIKOLAUS:

Nime poolest ma olen Nikolaus.
Jumalat pead anni eest hoidma aus.
Ära taha kanda mu arvele
kiitust tasuks Isanda helduse,
vend, ma palun!

TÜTRED:

Ülistades me kiitust laulame
tänumeeli ainujumalale,
kelle osaks on ajas ajatus
au ja kiitus, kuulsus ja vägevus,
armas isa!

Pärimuse põhjal on püha Nikolaus (u 270–342) olnud Myra piiskop Lüükias (väike maakond Väike-Aasia edelaosas Vahemere rannikul), hiljem väga populaarne pühak eriti idakirikus laste õnnelikuks tegijana ning hädaliste aitajana.

Kreeka päritolu legendides vabastab Nikolaus kolm ülekohtuselt vangistatud ohvitseri, võimaldab kolmel vaesel tüdrukul salajaste rahakinkimiste kaudu abiel-

luda, päästab kolm surmamõistetud süütu noorukit, aitab laevnikke merehädas jne.

Nikolause kultuslik austamine sai alguse 6. sajandil Myras ja Konstantinoopolis, Roomas 9. sajandil, Prantsusmaal ja Inglismaal 11. sajandil, Saksamaal 10. sajandil esmalt Reinimaal, soosituna Theophanu, Otto II kreeklannast abikaasa poolt. Hansa kaubandussuhete kaudu levis tema kultus põhja ja itta.

Nikolaus on jumalaema Maria kõrval õigeusu kiriku armastatuim pühak, Venemaa ja Lotringi, Hansa Liidu, arvukate vennaskondade kaitsepühak, kelle hoole all on laevnikud, kalurid, pagarid, apteekrid, juristid, vangid, abiellumishimulised neid, lapsed, koolilapsed.

Keskaegsest koolikombestikust on teada, et kord aastas, süütalastepäeval (28. 12), võtsid lapsed kloostrikoolides võimu ja valisid laste piiskopi (*episcopus puerorum*), kes tuli külla, küsitles, jagades raha ja kingitusi. Hilisemal ajal viidi see komme üle Nikolause mälestuspäevale 6. 12.

On võimalik, et Nikolause-legendide dramatiseerimine, edasiarendamine ja laulduna ettekandmine sai alguse just kloostrikoolides, kus juba esitati piibliteemalisi legendimänge. Nikolaus oli ainus piibli-järgne pühak, kelle imeteod varajases ladinakeelses vaimulikus draamas kajastamist leidsid.

Tres filiae on kirjutatud 11. sajandi lõpul või 12. sajandi algul. Autor on anonüümne, säilinud on neli erinevat käsikirja Saksamaa, Belgia ja Prantsusmaa kloostritest 12./13. sajandist. Benoît-sur-Loire'i käsikiri, tuntud Fleury mänguraamatuna, sisaldab kümme legendimängu, kuus neist piibliainelised, ülejäänud Nikolause-mängud (vt lähemalt O. E. A l b r e c h t, *Four Latin Plays of St. Nicholas from the 12th Century Fleury Play-book*, 1935).

Teose ülesehitus on sümmeetriline: põhitekst jaotub nelja tegelase vahel võrdselt (4x3 stroofi), ülejäänud neli stroofi annavad kulminatsiooni ja lõpplahenduse.

Stroofid on monoriimilised, iga värsirea pikkus on kümme silpi, mis omakorda jaotub kahte ossa: nelisilbik, rõhuga 1. ja 3. silbil, ning kuussilbik, rõhuga 1. või 2., 4. ja 6. silbil. Igale stroofile lisandub "hüüatus", mis meetriliselt kordab mõnd värsirea elementi.

Tõlkes on kasutatud paarisriimi, mis võimaldab sisu täpsemini edasi anda.

Mari Murdvee

GUIOT DE DIJON

PALVERÄNNULAUL

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Arne Merilai

Sa kinnita nüüd hinge,
mu laul, tee julgeks meel,
seab häda mulle linge,
ees surm või sõgemeel.
Te koju ükskord minge,
kes metsikute teel,
me maa nii kaunist hinge
kas näevad silmad veel?

Oh, Jumal, küllalt!, mida
siin palverännul teen,
mul rinnus karjub süda,
sest reetlik saratseen.

Mu vaev ja hädapinge
ei lõpegi vist eel,
seks palved, oig ja vinge,
tee, Jumal, kindlaks meel!
Kes õilsa saanud hinge,
ei teeni võõral leel,
teeb eemal minust ringe,
kel liiga paindlik keel.

Oh, Jumal, küllalt!, mida
siin palverännul teen,
mul rinnus karjub süda,
sest reetlik saratseen.

Loob mure kaebeid hulle,
täis süda võõrastust,
mind heitnud valutulle,
et otsas naer ja lust.
Mu süda ilus mulle,
ma ise meeldiv just,
miks, Jumal, sooviks sulle
sai tuua lahutust?

Oh, Jumal, küllalt!, mida
siin palverännul teen,
mul rinnus karjub süda,
sest reetlik saratseen.

Jäeb lootus õnnetulle,
kes väldib võõrast ust,
et truu on süda mulle,
ei lahku määratust.
Kui tuul toob pilverulle
ning kauget armastust,
lööb tema ikka sulle
all mantli, mis hall-must.

Oh, Jumal, küllalt!, mida
siin palverännul teen,
mul rinnus karjub süda,
sest reetlik saratseen.

Guiot de Dijon, 13. sajandi esimesel veerandil Burgundias tegutsenud troväär, keda protežeeris jõukas Chacenayde perekond. Keskaegsed kopistid on talle omistanud kakskümmend kolm laulu, kaasaegsete uurijate arvates on tema autorlus kindel kuue ning tõenäoline üheteistkümmne laulu puhul.

BLONDEL DE NESLE

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Arne Merilai

Mu rõõm mind laulma veab,
et kevad tulemas,
ja süda tõe teab,
mis temast kõlamas.
Kõik sammud ette seab,
mis alles lähtumas,
ah! edu tundma peab,
ses õnnes meeldivas!

Ja rõõmu juurde truu
käib armuvalu ju;
kes õige, austatu,
sel küllus ääretu;
ning õilis sugupuu
on sire, hinnatu.
Ei eksi eal su suu,
neist kolmest saadetu.

Blondel de Nesle, ajavahemikus u 1175 kuni u 1210 kirjutatud paarikümne laulu autor, oli üks esimesi kurtuaasseid trovääre. Tema elust pole teada peaaegu midagi. Kogu tema looming on eranditult pühendatud armastusteenimale. 13. sajandi keskpaigas saab Blondel de Nesle'ist armastaja võrdkuju, teda kohtame mitmetes tollastes teostes.

AADAMA MÄNG

(ORDO REPRESENTACIONIS ADE)

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Kaia Sisask

Paradiis on ehitatud kõrgemal asuvale kohale ning on ümbritsetud taevavõlvi ja siidist pilvedega, nii et selles asuvad näitlejad oleksid vööst saadik nähtaval. Aed oma paljude erinevate puudega olgu imeilus; puid ehtigu lõhnavad õied ja lehestik ning okstel ripuvad viljad. Siis ilmub dalmaatikasse rietatud Jumal ja koos temaga Aadam ja Eeva. Aadam kannab punast tuunikat, Eeva valget naiseriüüd, luksuslikku valget siidi; nad mõlemad seisavad Jumala kõrval, Aadam lähemal, pilk tõsine, Eeva vähem vaoshoitud ilmel; ja olgu Aadamal hästi teada, kuidas vastata, ärgu vastaku liiga ruttamisi ega liiga hilja. Ja mitte ainult temal, vaid ka kõigil teistel näitlejatel olgu tekst hästi selgeks õpitud, et nad mõistaksid soravalt kõnelda ja teeksid liigutusi kooskõlas sellega, millest parajasti juttu; et nad räägiksid rütmiliselt, silpe juurde lisamata ega ära jätmata, vaid kõiki korralikult hääldades, ja ütleksid õiges järjekorras seda, mis neil öelda on. Need, kes mainivad paradiisi, peavad vaatama sinnapoole ja osutama sellele käega. Siis algab lugemine: IN PRINCIPIO CREAMIT DEUS CELUM ET TERRAM... Kui see on lõppenud, laulab koor: FORMAVIT IGITUR DOMINUS... Kui ka see on läbi, ütleb Jumal: "Aadam!" ja Aadam vastab: "Kuulen, isand!"

JUMAL (FIGURA)

Aadam!

AADAM

Kuulen, isand!

JUMAL

Tea,

et lõin sind põrmust!

AADAM

Tean, isand hea.

JUMAL

Sul andsin oma näo ja kuju.
Sind enda moodi tegin just,
kuid nõuan sinult kuulekust.

AADAM

Mu Looja, vastu ma ei hakka,
sind armastamast eal ei lakka.

JUMAL

Sul seltsilise muretseda
ma võtsin, Eevaks hüüa teda;
ta tahan sulle kaasaks anda,
sa õrnalt hoolt ta eest pead kandma.
Arm sidugu teid omavahel,
mu vastu ustavus teil kahel;
ma sind sean tugevamaks pooleks
ja Eeva usaldan su hooleks
kui nõrgema. Et teda teha
ma võtsin sinu enda keha,
ta voolisin su küljeluust,
sust enesest, ei miskist muust.
Ma sinust loodan talle meest,
kes targu hoolitseb ta eest
ning aus peab armastust ja headust,
sest see on abielu seadus.

JUMAL EEVALE

Ja sina, Eeva, kuula ka,
sest ma ei räägi asjata!
Kui täidad hoolega mu tahet,

ei ahvatle sind patt, ei pahed,
kui mulle ustav olla püüad
ning oma isandaks mind hüüad,
mind teenid kogu väest ja jõust,
pead lugu minu targast nõust,
kui kalliks kõigest südamest
pead Aadamat sa, oma meest,
kui kuulad alati ta käsku,
ei eksi tema sõna vastu,
kui oled tema abistaja
just nagu abielus vaja,
siis suurde ausse tõstan ma
teid kahte, sind ja teda ka.

EEVA

Jah, mu isand, oma meelt
ma tahan hoida eksiteelt.
Sind hüüan oma Loojaks heaks
ja teda perekonna peaks;
truuks naiseks jään ja omaltpoolt
ma jagan talle nõu ja hoolet.
Kõik, isand, mis sa ka ei käsi,
ma teen ja ealeski ei väsi.

Jumal käsib Aadamal olla väga tähelepanelik ning ütleb talle:

JUMAL

Kuula mind, Adam, mu seadusi pea,
oma meel minu käskude järele sea,
siis külluses elad, su põli on hea,
sa piina ei tunne ja murest ei tea.
Ei vaeva sind nälg ja parajalt mahe
on õhk sinu ümber, ei kuum ega jahe;
hea tervis ja rõõm saavad osaks teil kahel
ja iial ei katke te päevade ahel.
Hirmu ei ole ses paigas, kus

elama saate, vaid lõbu ja lust.
Eriti hoolega Eeva just
kuulama peaks minu õpetust.
Sa kõige elava isandaks saad,
kõik loomad ja linnud sind teenivad,
su omad on mered ja metsad ja maad,
sul kuulub, mis iganes ihaldad.
Kuid suurim, mis minult saad iganes,
on hea ja kuri su südames;
sea sirgeks, mis kõver näib sinu ees,
ja otsuseid tee nagu õiglane mees.
Kui kurja mõtet ei peida su põu,
kui heale pühendad kõik oma jõu,
kui täita mu seadusi on sinu nõu,
saad tunda mu armu ja jagad mu au.

AADAM

Isand, kummardan su trooni ette
tänutundes, et sa minu kätte
usaldasid hea ja kurja lätte;
sulle pühendan ma oma teo ja mõtte.
Põrmust mind ja Eevat oled teind.
Põiklemata käime sinu teid.
Ustavamaid kedagi kui meid
pole isegi kesk ingleid taevaseid.

Jumal osutab paradiisile ja ütleb Aadamale:

JUMAL
Aadam!

AADAM
Jah!

JUMAL
Sa oled väärt, et viin

sind ühte aeda. Mind järgi!

AADAM

Olen siin!

Kui kaunis aed!

JUMAL

Tal nimeks Paradiis.

Kui oled truu, siin õnnes elad siis.

Viib nad paradiisi ja ütleb:

Ning sinust teen ma aia peremehe.

AADAM

Kuis võin! See aed on kogu loodu ehe!

JUMAL

Jah, valitse siin keset seda hurma,
kus pole haigust, nälga ega surma.

Koor laulab:

"TULIT ERGO DOMINUS HOMINEM." Siis osutab Jumal Paradiisile ja ütleb:

JUMAL

Noh, mine sisse, mis sa pikalt vaed,
siis räägin, missugune on see aed.

Siin halba pole vähimat ja kõike,
mis ihaldab te hing, siit leida võite.

Siin naine riidu mehega ei kisu

ja mehel pole tüli tõsta isu;

patt pole, kui saab naise ligi mees,

ja naine sünnitades pole vaevades.

Jah, siinsel elujärjel tõesti pole viga;

siin nooreks jääd, ei muutu sinu iga

ja surm ei pea siin sinu peale jahti.

Jää siia, hoia korda ning pea vahti.

Koor laulab:

"DIXIT DOMINUS AD ADAM." Siis näitab Jumal Aadamale paradiisi puid ja ütleb:

Võid kõigist viljadest siin isu täita,
vaid ühte keelan. Kohe sulle näitan.

Osutab keelatud puule ja selle viljale ning ütleb:

Pea meeles, siia ligi ärge minge!
Siit süües elu kaotate ja hinge!

AADAM

Küll oskan juba hinnata su headust.

Ei riku ealeski me sinu seadust.

Ma ühe õuna nimel küll ei tõtta,
et enda kanda säärast saatust võtta.

Ja kui ma seda julgeksingi tahta,
siis ärgu olgu mul siin aias kohta;
kui nõnda nõrgad on mu vaim ja liha,
siis olen ära teeninud su viha.

Siis läheb Jumal kirikusse¹ ning Aadam ja Eeva jalutavad meelt lahutades paradiisis. Samal ajal sagivad deemonid väljendusrikkaid liigutusi tehes ringi ja tulevad vaheldumisi paradiisiaia juurde, seades Eeva jaoks nähtavale keelatud vilja ja meelitades teda sööma. Siis tuleb Saatan Aadama juurde ja ütleb talle:

SAATAN (DIABOLUS)

Kuis läheb, Aadam?

AADAM

Õnn on olla siin.

---

¹ Vaatemängu etendati kiriku ees.

SAATAN

Või nii?

AADAM

Ses aias tundmata on piin.

SAATAN

Võiks olla parem veel.

AADAM

Ah, mis sa ajad!

SAATAN

Kas ütlen, kuidas?

AADAM

Täna, pole vaja.

SAATAN

Ma ütlen siiski.

AADAM

Jää parem vakka!

SAATAN

Ei jää.

AADAM

Sind kuulama ei hakka.

SAATAN

No hakkad küll.

AADAM

Ei tea, mispärast?

SAATAN
Võib-olla ütlen sulle pärast.

AADAM
Ei, ütle kohe!

SAATAN
Näe kui ruttu
ta tahab kuulata mu juttu!

AADAM
Ah, mida tühja sa ka tead!

SAATAN
Võin pajatada palju head.
Sa aeda harida ei oska.

AADAM
Mispärast nii?

SAATAN
Võin kohe kosta,
sest kõik, mis räägin, on su kasuks.

AADAM
Ei tea, kas tasub?

SAATAN
Mind kuula, ainult sinule
mu jutt on, Aadam.

AADAM
Kõnele!

SAATAN
Kas usud mind?

AADAM

Jah, mis veel viga?

SAATAN

Kas kõiges?

AADAM

Ühe erandiga.

SAATAN

Mis on see? Pajata!

AADAM

Ei tahaks,
sest äkki Looja paneb pahaks.

SAATAN

Kas kardad teda?

AADAM

Kardan jah,
ja armastan.

SAATAN

No oled kah!
Mis saab ta teha?

AADAM

Küll ta saab.

SAATAN

Su rumalus mind hämmastab.
Ei mingit tüli tõuse sest'
ka au sees elad igavest'.

AADAM

Kui püüan Loojat petta,

siis suren tingimata.

SAATAN

Mis on küll siis see õudne patt,
et arvad sellest surevat?

AADAM

No olgu, räägin, mida ta
mul käskis meeles pidada.
Ma kõigist paradiisi puist
võin süüa vilju, kõigist muist
vaid peale üheainsa, kust
võib mulle tulla õnnetust.

SAATAN

Mis puu see on?

Siis tõstab Aadam käe, näidates Saatanale keelatud vilja, ja ütleb:

AADAM

Seesama seal,
sealt õunu maitsta ei või eal.

SAATAN

Kas tead ka, miks?

AADAM

Ei aimagi.

SAATAN

Noh, öelda võin, miks see on nii.
Kui sa teisi vilju puutud,
sellest midagi ei muutu;

Siis osutab ta keelatud viljale ja ütleb:

kuid sealt saad ande imelise,
saad targaks nagu Jumal ise!
Kui ainult sirutaksid käe!

AADAM
Kas tõesti?

SAATAN
Proovi, küll siis näed.
Sa ära kõhkle, ole kaval,
see väike õun su silmad avab;
sa võta oksa pealt ta maha,
siis teha võid, mis ise tahad;
ja seda söö, siis Looja ees
sa oled nagu võrdne mees,
ning põrmugi ei karda teda,
eks selleks ta ju keelas seda.
Kui usud mind, siis nopi see!

AADAM
Ei nopi!

SAATAN
Sa ei kahetse!
Las käia!

AADAM
Ei!

SAATAN
Lollpea! Loota
mis muud su'st võikski! Kuid siiski, oota!

Siis tõmbub Saatan tagasi ja läheb teiste deemonite juurde. Ta jookseb edasi-tagasi teede¹ peal ja, pärast väikest peatust, läheb rõõmsas tujus ja juubeldades uuesti Aadamat meelitama ning ütleb talle:

SAATAN

Kuis elad, Aadam? Kas sul meel
on muutunud või kõhkled veel?
Sul kinnitan, sind siia pandi,
et võiksid maitsta seda andi.
Küll Jumal teab, et selle puu
and parem on kui miski muu.

AADAM

Mul niigi hea. Ma muud ei nõua.

SAATAN

Ma üles ütelda ei jõua,
mis kõik siis avaneb su ees,
kui oled aias peremees.
Kas Jumal andis parima
sind pannes aeda harima?
Kas sööma, jooma sind vaid lõigi?
Muud sulle kinkida ei võigi?
Sa kuula, tule lähemale,
sest minu jutt ei ole vale!
Tal' nõnda alluda on rumal,
kui ise olla võid kui Jumal.
Sa ära ainult araks löö,
nüüd võta õun siit puust ja söö.
Osutab käega paradiisile:
Sest siis koos Loojaga võid seda
maist paradiisi valitseda.

AADAM

Kao minema!

1 Vaba ruum vaatajate vahel.

SAATAN

Mind ära ajad?

AADAM

Siit kasi! Oled meelitaja!

Su jutt on jälk!

SAATAN

Sa oled pime!

AADAM

Sa tahad määrida mu nime!

Mind ilma jätta Looja armust,

et saaksin tunda tema karmust!

Sind uskuda! No ma veel vaatan!

Kao minema, sa ilge Saatan,

ja hoiä kõrvale mu teelt,

sest sina oled kurja meelt!

Siis lahkub masendatud Saatan Aadamast, läheb põrgu väravate juurde ja peab nõu teiste deemonitega. Pärast seda jookseb ümber rahva, läheneb siis Eeva poolt küljest paradiisile ja Eevat magusa näoga meelitades räägib:

SAATAN

Sind, Eeva, otsisingi just.

EEVA

Jah, Saatan, mis sa tahad mu'st?

SAATAN

Vaid sinu au mul hoida püüd.

EEVA

Ah, annaks Jumal...

SAATAN

Kuula nüüd!

Mul juba ammugi on teada,

kuis paradiisis asju seada.

Ma õpetaks sul üht kui teist.

EEVA

Oi, Saatan, räägi mulle neist.

SAATAN

Võin rääkida, kui pead sest' lugu.

EEVA

Ei nea ma sind, ei sinu sugu.

SAATAN

Ei reeda mind?

EEVA

Ei ilmaski.

SAATAN

Pead saladust?

EEVA

Jah, muidugi.

SAATAN

No hästi, usun, sina juba

mind alt ei vea ja teed, mis lubad.

EEVA

Kas kahtled veel mu sõnades?

SAATAN

Sa oled mõistlik, kuid su mees

on kangekaelne nagu sikk.

EEVA

Ta meel on karm.

SAATAN

Jah, põrgulik.

Kuid küll ta pehmeks teeb mu ling.

EEVA

Ta üllas on.

SAATAN

Ei, orjahing!

Et Aadam enda eest ei kann
hoolt, seda ei saa pahaks panna.

Kuid sina, kes kui kaunis roos

end õõtsutamas tuulehoos,

sa oled hapram kui kristall,

ja valgem lumest puude all!

Teid luues Jumal tegi vea:

ta liiga kalk on, sina liiga hea;

sa temast oled targem igas mõttes

ja märksa julgem igas ettevõttes;

seepärast sulle kõneleda

ma tahtsingi.

EEVA

Ma ootan seda.

SAATAN

Pead kinni suu?

EEVA

Jah, kindlasti.

SAATAN

Ka Aadama ees?

EEVA

Muidugi.

SAATAN

Siis kuula, Eeva, võta heaks,
kuid sina valva, et me teaks
end Aadama eest ära peita.

EEVA

Oh, ära karda, ei meid leita.

SAATAN

Sul avaldan, et rumalalt
on teid siin aias veetud alt:
neid teisi vilju teil ei tasu
ju süüa, nendest pole kasu.
Sest' ainsast peate loobuma,
mis paneks õnnest joobuma.
See teeks teid nõnda vägevaks,
see avaks silmad nägemaks
nii head kui kurja ilma peal.

EEVA

Mis maik tal on?

SAATAN

Oo, imehea.

Kel nõnda veetlev palg ja rüht
kui sinul, väärib ainult üht:
sa olema peaks kuninganna
ning maa ja taeva käskijanna.
Sel õunal vägi on ja jaks
sind teha ilma emandaks.

EEVA
Kas räägid tõtt?

SAATAN
Ei miskit muud.

EEVA
Ma ainult vaataks seda puud.

SAATAN
Kui maitsed sealt, siis sulab keel.

EEVA
Kui võiksin vaid!

SAATAN
Miks kõhkled veel?
Söö siit ja Aadamale jaga,
siis saate võrdseks Jumalaga;
teil oma troon ja oma sau
ja Jumalaga väärne au.
See vili nõnda teha suudab,
et südamed teil uueks muudab;
siis heldust sul ja tarkust tal
on samavõrd kui Jumalal.
Sa ainult söö!

EEVA
Su plaan on kena.

SAATAN
Kuid Adam keelab.

EEVA
Ah, tühja temast.

SAATAN

Sa oota vähe!

EEVA

Ei, ei, ma lähen.

SAATAN

Sealt tuleb Aadam! Seda vilja
koos sööge, enne kui on hilja!

*Saatan lahkub Eevast ja suundub pörgusse. Tuleb Aadam, pahane, et
Saatan Eevaga kõneles, ja ütleb:*

AADAM

Vasta, mis see õelust täis
ja tige vaim siin ringi käis?

EEVA

Meil sinu aust just oli jutt.

AADAM

Sa ära usu sarvikut!
Ta petis on, saa aru sest'!

EEVA

Mismoodi?

AADAM

Eks ta sõnadest.

EEVA

Neid sõnu, Aadam, kuula ise,
siis unustad sa kõhklemise.

AADAM

Ära usu kurja keelt!

Ma ei muuda oma meelt.
Korda kuradil ei lähe
ajada mul kärbseid pähe.
Liiga julge on ta lend,
Loojast kõrgemale end
tahab seada, näen siin ohtu,
loodan, enam te ei kohtu.

*Siis tõuseb kunstlikult valmistatud madu keelatud puu tüve mööda
üles. Eeva lähendab kõrva temale, otsekui kuulates nõuannet, võtab
siis temalt õuna ja ulatab Aadamale. Too ei taha seda vastu võtta ja
Eeva ütleb talle:*

EEVA

Võta, Aadam. Aeg on ammu
teha otsustavat sammu!

AADAM

Kas on see magus?

EEVA

Otsemaid
me teada saame, proovi vaid!

AADAM

Ei proovi!

EEVA

Söö!

AADAM

Ehk jääme hätta?

EEVA

Narr oleks asja nõnda jätta.

AADAM
Ah arvad nii...

EEVA
Näed, ise sealt
suutäie maitseen kõigepealt
sest õunast hea ja kurja puult.

AADAM
Siis minu kord.

EEVA
Mind järgi truult.

Siis sööb Eeva õunast ja ütleb Aadamale:

Nüüd on see tehtud, Looja kaitse,
kui taevalik on tema maitse!
See nõnda hõrgutav on nagu...

AADAM
Misasi?

EEVA
Sõnu mul ei jagu!
Mul silmis selgus harukordne,
nüüd olen Jumalaga võrdne!
Mis olnud, tean kõik hästi ma;
mis on, on minu käskida.
Sa ära põikle, parim aeg ju
sul õuna proovida on praegu!

AADAM
Sind, naine, tahan uskuda.

EEVA

Söö juba, ära viivita!

Siis sööb Aadam õunast, kuid vaevalt seda teinud, mõistab kohe oma süüid ja kummardub alla, nii et rahvas ei või teda näha. Ta võtab piduliku rüü seljast ja riietub viletsaisse, puulehtedega läbiõmmeldud rõivastesse ning kujutades suurimat meeletust, alustab oma kaeblust:

AADAM

Oh häda! Oh, mind viletsat!
Mind hukatusse viis see patt!
Mu Jumal, mis saab minust nüüd?
Pean surema, sest kannan süüid.
Õnn lahkunud on minu juurest,
sest lasin rumalusest suurest
end halval kaasal nõusse võtta
ning läksin Looja vastu sõtta!
Mismoodi vaatan talle silma
ma nüüd, kui tema armust ilma
end olen jätnud, oh mu Jumal,
sel viisil nõnda arutumal!
Kuis olen nõnda alt ma läinud,
mis patt on, nüüd ma olen näinud.
Ah, surm! Miks käin veel oma rada?
On parem ilm mu'st vabastada!
Sa ära elada mul lase,
on põrgu põhjas minu ase!
Seal vaevlen otsatuma aja,
mind päästa võib vaid Lunastaja;
las lööb mind vanakurja kabi,
ma kelleltki ei leia abi,
mind mitte keegi ei või säästa
ja põrgupiinast ära päästa,
ei leidu sellist abimeest,
kes kaitseks Looja viha eest,

ei aita palve, appihõik,
sest nagunii on kadund kõik.
Ma olen rängalt eksinud,
ning paotada ei söanda suud,
sest õigus Loojal, mitte mul.
Oh Jumal, olukord on hull.
Ei sellist patust meeles peeta,
kes Taeva Kuninga võis reeta.
Ta ees ma süüdi olen nii,
et õigust pole raasugi;
ei leidu sõpra, ligimest,
kes päästaks mind ta kohtu eest.
kes võikski tunda mulle kaasa,
kui minu oma abikaasa,
see, kelle Jumal mulle löi,
mul viletsust ja surma tõi.

Vaatab oma naise Eeva otsa ja ütleb:

Oh, Eeva, õnnetu, miks sa
küll minust pidid sündima!
Jah, parem oleks selle luu,
mis hukatusse saatis mu,
võind põletada põrguahjus,
kui lasta teha säärast kahju.
Siis kohe, kui ta anti mulle,
meid oleks võidud heita tulle.
Nüüd on ta jõudnud kurja teha,
üks luu on tüssand tervet keha!
Kust enam abi leida võin ma,
kui Kuradiga liidu löin ma?
Vaid Looja halastus on see,
mis avab mulle pääsetee.
Oi Eeva, kurvad on me lood,
see patt nii palju häda toob!
Miks minuga sa võrdseks said?

Su nõu mu hukka saatis vaid!
Just õnne tipult sinu vale
mind heitis nõnda sügavale.
Eks Jumal ise nõnda teind,
et inimesteks loonud meid,
kuid teda petnud olen nüüd ma,
kuis söandaks veel ta poole hüüda?
Muud pääsu mul ei tule iial
kui see, kui sünnib poeg Marial.
Kuid ainult kuulekaid ta aitab,
seepärast Looja nõu me laita
ei saa, ta tahet me ei murra,
muud üle meil ei jää kui surra.

Koor alustab: DUM AMBULARET... Pärast seda astub tuunikasse riietatud Jumal paradiisi ja vaatab otsekui Aadamat otsides ringi. Adam ja Eeva on oma õnnetut olukorda taibates paradiisi nurka peitunud, ja Jumal ütleb: "Adam, kus sa oled?"

Seepeale tõusevad mõlemad püsti ja astuvad Jumala ette, siiski mitte sirge seljaga, vaid kurbusest ja oma patu raskusest pisut kõssis, ning Adam vastab:

AADAM

Siin, isand! Siin ma truudusetu
su viha kartes läinud rettu.
Et ennast alasti ma leidsin,
su pilgu eest end ära peitsin.

JUMAL

Mis lahti on? Kes sinu siis
niimoodi endast välja viis?
Mis oled teind? Mis mult veel ihkad?

AADAM

Kuis sõna poetada veel tihkan!

JUMAL

Sul varemalt ei olnud häbi;
nüüd kurb ja omadega läbi
sa oled nõnda, et ei tea ma,
kas räägin kurjaga või heaga.

AADAM

Mu häbi liiga suur on kanda.

JUMAL

Sul tuleb mulle vastust anda!

AADAM

Sel pole otsa ega äärt,
ma silmi tõstma pole väärt.

JUMAL

Mispärast murdsid mulle truudust?
Kas oli millestki sul puudust?
Või tahtsid end mu'st vabaks osta?

AADAM

Mu isand, mis ma oskan kosta.

JUMAL

Sa minu nägu, minu loodu,
miks tegutsesid omasoodu?
Sind tahtsin teha hea ja puhta,
kuid sina ajasid kõik luhta,
mu käsu vastu tikkusid,
nii kergel käel kõik rikkusid,
sõid vilja, teades väga hästi,
et sellest hoiduda sul kästi.
Või oli sul ehk tõsi taga,
võrdväarsust tahta Jumalaga?

Aadam sirutab käe esmalt Jumala, seejärel Eeva poole ning ütleb:

AADAM

Mu naine Eeva enne mind
sõi seda õuna, pettis sind
ja pakkus mulle suutäit teist.
Nüüd eemale näib hoidvat meist.
Vaid tema pärast, öelda võin,
ma nõnda mõtlematult sõin.

JUMAL

Et korda läks sul naise jutt
nii, et sõid vilja keelatud,
su üle olgu kohut peetud:
kõik maa su ümber saagu neetud!
Et võiks ta sulle saaki anda,
pead panema ta vilja kandma,
kuid harid teda asjata,
muud sulle ta ei kasvata
kui kibuvitsu, ohakaid;
su saaki hävitama vaid
peab nüüdsest tema aher pind.
See olgu sinu patu hind.
Kus iganes käe külge lööd,
näed ränka vaeva, rasket tööd
ja palehigis päevad, ööd
sa teenid leiba, mida sööd.

Siis pöördub Jumal vihaselt Eeva poole ja ütleb:

Ja sina, naine isepäine!
Liig väheks ühte nõusse jäime.
Me rahupõli polnud pikk.

EEVA

Mind pettis madu salalik.

JUMAL

Sa arvasid vist, mõelda vaid,
et minuga nüüd võrdseks said!
Teil varem kuulus kogu ilm,
teil oli kõik, mis ihkas silm.
Nüüd oma palet peidad aralt.
Kuis kaotasid kõik nõnda vara?
Kas said sest' kahju sa või kasu?
Eks näis! Ei saamata jää tasu
ja kõik, mis teind, saad tagasi;
su teeneid mööda jagan nii:
sa lapsi valus ilma tood,
suurt vaeva tunda saavad nood;
nad valus ilmavalgust näevad
ja piinas lõpetavad päevad.
Mu otsusele alistugu
koos sinuga kõik sinu sugu;
Kes iganes su'st sünnib veel,
su patt saab käima tema eel.

Ja Eeva vastab:

EEVA

Ma olen rumal, süüdi raskes patus;
nii ränga tasu tõi mu mõtlematus,
ma polnud, nagu kästud, truu ja vaga,
vaid kergel käel lõin liidu Saatanaga.
Et tegin nii, ei ole mingi ime,
sest pettis mind ju madu riukaline,
ta pole mingi talleke, vaid õela
siu libe keel peab varjul mürginõela.
Nüüd alles tagantjärele on selge,
kuis olid sa mu vastu hea ja helde.
Miks pidin ma küll selle õuna võtma
ja nõnda lihtsalt oma elu jätma!

Siis ähvardab Jumal madu ja ütleb:

JUMAL

Ja sina, õel ja alatu
loom, ole ära salatud!
Veel üksnes kõhul, neetud madu,
sa nüüdsest roomad oma radu.
Nii metsas, nurme peal kui väljal
vaid põrmust kustutad sa nälja,
ning naine, see haub kurja nõu,
kuis hävitada sinu tõu.
Jah, naabrid olete te halvad,
sa õelalt tema kanda salvad
ja kui sa kartagi ei tea,
võib tema muljuda su pea.
Ta igavesti kannab hoolt,
et rahu röövida su soolt.
Sa nõelad teda salajast',
sind tabab tema jala-ast;
ja ükskord temast sünnib see,
kes lõpu teeb su võimule.

Siis ajab Jumal nad paradiisist välja, öeldes:

Ja teie kaks! On ilmas laias
teil paras paik, kuid selles aias
teil pole kohta. Teadke siis,
te eest on lukus paradiis.
Ei taha kuulata te nuttu.
Nüüd minge välja, tehke ruttu
ja ise endil leidke ase!
Teid enam siia ma ei lase.
Ses ilmas, kuhu te ka läete,
suurt vaeva, palju valu näete,
ei ole ainsat päeva, kus
teil unuks nälg ja viletsus.

Jah, põli seal teil pole kiita,
surm viimati teid võtab niita,
te kehad saavad mulda maetud
ja hinged põrgutulle aetud.
Seal all, ses tules Saatan vaevab
neid kõiki, kes on kaotand taeva;
ei ole lootust õelamatel,
kui kuradeil keeb põrgukatel.
Seal abi kusagilt ei leita,
vaid minul võim on armu heita.

Koor laulab: IN SUDORE VULTUS TUI.

Samal ajal ilmub valgeis rõivais ingel, käes leegitsev mõök. Jumal paneb ta seisma paradiisi värava ette ja ütleb talle:

Nüüd, ingel, valva paradiisi,
et eal nood kaks ei leiaks viisi,
kuis tulla sisse tasahilju
ja elupuustki süüa vilju.
See leekiv mõök kui tulekeel
on nüüdsest tõkkeks nende teel!

Paradiisist välja aetud, on Aadam ja Eeva otsekui kurvastusest ja segadusest sügavale alla kummardunud. Jumal osutab neile käega ning pöörab näo paradiisi poole. Koor laulab: ECCE ADAM QUASI UNUS... Peale seda läheb Jumal tagasi kirikusse.

Siis asuvad Aadam ja Eeva maad harima, Aadam labida, Eeva kõplaga, ning külvavad põllule nisu. Pärast külvi istuvad nad eemale maha, nagu oleksid nad väsinud, ning kaeveldes ja endile vastu rindu lüües vaatavad tagasi paradiisiaia poole. Samal ajal tuleb Saatan, külvab vilja sisse okkaid ja ohakaid ning lahkub. Uuesti põllule minnes näevad Aadam ja Eeva kibuvitste ja ohakate võrseid, viskuvad suures ahastuses maha, taovad endile meeleheites vastu rinda ja reisi ning Aadam alustab oma kaeblust:

AADAM

Oh õnnetust, mind hukatusse kisti,
mu tegu Looja tahtega läks risti,
nüüd elu lõpuni ei jõua kahetseda,
et petsin Loojat ega kuuland teda.

*Vaatab paradiisi poole, sirutab mõlemad käed selle suunas ning
alandlikult pead langetades ütleb:*

Oh paradiis! Mu kaunis rohumaa!
Sind eales enam nautida ei saa!
Oh ilus aed, mis olid mulle paoks,
kas tõesti oled kadunud mu jaoks?
Miks rõõmu ma ei tundnud õigel ajal?
Miks oli valet uskuda mul vaja?
Nüüd kahetsen, kuid enam see ei loe.
Jah, õiglaselt mult Looja võttis toe.
Kus oli küll mu aru nõnda kadund,
et Loojat ma ei uskunud, vaid madu!
See sõnakuulmatus tõi mulle hukku,
mu patt saab kirjutatud ajalukku.

*Osutab Eevale, kes on pisut eemaldunud, ning suure vihaga pead
vangutades ütleb talle:*

Ah, vilets naine, kurja pettust täis!
Mind reetsid, nõnda lihtsalt see sul käis!
Mult mõistuse peast pühkisid kui peoga
ja õndsuse mult võtsid selle teoga.
Kuis olid sa nii kergeusklik, Eeva?
Näed, mida nüüd su nõu ja pettus teevad!
Ma sinu pärast olen elu kaotand.
Eks sinugi patt raamatusse taota!
Kas näed, mis needus nüüd on haarand maad?
Kõik, mis me ümber, sellest osa saab;
me igast tööst, me külvist ja me künnist

vaid ohakaid ja kibuvitsu sünnib.
See on vaid algus, head ei ole loota,
veel hirmsam vaev meid pärast surma ootab;
mis tahes meil ka maa peal kanda tuli,
on sellest hullem põrgupiin ja -tuli.
Mis kostad nüüd? Mis on sul salata?
Eks mitmekordselt viha valata
me peale nüüd. Oh, miks küll naine nässu
kõik ajab vastu arukuse käsku!
Nüüd need, kes sünnivad me suguvõsast,
ei pääse sinu patu pärisosast;
vaid siis maailm taas ärkab päästetuna,
kui sünnib mees, kes patu eest toob luna.

Siis vastab Eeva Aadamale:

EEVA

Ma oma süüd ei mõtle varjata.
Sul õigus on mind nõnda sarjata,
kuid jäta siiski etteheit nüüd järgi,
kui olen süüdi, kannan tagajärgi.
Mu üle mõistku kohut Looja sõrm,
sest õigust mul ei ole siin üks põrm;
ka sinu ees ma olen nõnda võlgu,
et väärin sinu raevu ja su põlgu.
Ma kaitsma end ei mõtle hakata
ja Looja viha ees eks vakata,
sest seda eksimust ta mul ei kingi,
mis iganes ei tööta ma või tingi.
Jah, olen alatu ja sõge naine,
mu elust äkitselt sai piin ja paine!
Surm, võta mind ja heida põrguvalda,
sest keset tormi olen kaotand kalda!
Mao keelitustes tundus õun nii magus,
et sõin ja Aadamalegi sealt jagus.
Ma tahtsin head, kuid võisin teda ma

küll nõnda hukatuse sisse vedada
ja Looja sõnad sootuks meelest lasta.
Nüüd kõik on kadund, mis ma ka ei vasta.
Jah, mina olen kõige kurja juur,
kuid Aadam, eks ka sinu süü on suur;
me seda kanda üksinda ei jaksa,
seepärast peab me järelepõlvgi maksma.
Sealt õunast maitsta oli suur me tarm,
õun oli magus, karistus on karm.
Kuid Loojale ma loodan endistviisi
ja usun, kord taas näeme paradiisi
ning põrgust saame taevavalgesse,
kus näeme Loojat palgest palgesse.

Siis tuleb Saatan koos kolme või nelja kuradiga, kes kannavad raudahelaid ning köidikuid ning panevad need Aadamale ja Eevale kaela, ja ühed tirides, teised tõugates, veavad nad põrgusse. Osa kuradeid vaatab põrguvärava juures pealt nende tulekut ja tantsib metsikut võidutantsu. Nad näitavad üksteisele tulijaid, võtavad nad kinni ja tirivad põrgusse, kust hakkab kerkima tihedat suitsu. Kuradid rõõmustavad valju kisaga ning lükkavad kokku oma katlad ja pajad nagu väljastpoolt kuulda võib. Pärast väikest pausi ilmuvad nad taas nähtavale ja jooksevad teede peal ringi, mõned aga jäävad põrgusse.

Ordo representationis Ade ehk Aadama Mäng

Ordo representationis Ade (Aadama esitamise kord) – nii on pealkirjastatud 12. sajandi teisest poolest pärineva poolliturgilise draama *Aadama mäng* ainuke säilinud tekstiversioon, mida korduvalt on *Mystère d'Adam* (Aadama müsteerium), *Jeu d'Adam* (Aadama mäng) nime all välja antud. Teksti autori kohta võib teha vaid oletusi – seisuselt kuulus autor tõenäoliselt vaimulikukonna hulka, tema päritolu osas on uurijate seas erimeelsusi.

Aadama mäng on kirjutatud anglo-normandia keeles, suur osakaal on ladinakeelsetel lauldavatel piiblitekstidel. Ladinakeelsed on ka autori või hiljem kellegi teise poolt tekstile lisatud juhised ja näpunäited esitajate tarvis. Nii vormiliselt kui sisuliselt on *Aadama mängul* väga palju ühist varakeskajal tekkinud liturgiliste draamadega, mida kanti ette kirikus jumalateenistuse käigus. Uudne ja vor-

mimääratlustes segadust tekitav on dramaturgia rahvakeelsus ja mängulisus.

Sarnaselt paljude liturgiliste draamadega põhineb *Aadama mängu* struktuur kloostrites varahommikul peetaval teenistusel (*Matutinum*), mille käigus loetakse üheksa lektiooni Pühakirjast või kirikuisade jutlustest. *Aadama mängu* aluseks olevate piiblitekstide koht kirikuaastas on *Septuagesima* nädal: ülestõusmispühadele eelnev suur paast algab tuhkapäeval, sellele eelneb "eelpaast", mis algab 63 päeva enne ülestõusmispühi – *Septuagesima* pühapäeval. Selle pühapäeva *Matutinum*'i lektioonid on võetud Genesisi ehk Esimese Moosese raamatu algusest, käsitlevad loomist ning esimeste inimeste pattulangemist.

Aadama mängu käsikirjas on öeldud, et kõigepealt lauldagu kolm lektiooni, st kuni esimese inimese loomiseni ning seejärel minnakse üle mängule ja järgnevad lektioonid esitatakse rahvakeelse, algselt anglo-normandia keelse näitemänguna, mille vahele lauldakse ladinakeelseid responsooriume, mis kas esitavad järgnevalt lahtimängitava või võtavad kokku eelnevalt mängitud sündmuse.

Liturgiline raam on range ja korrastatud nii sõnas kui liikumistes, järgides teenistuse korda ja kirikuruumi sümboolikat. Moodustub lühike ning täpne, *Aadama* loomisega algav ja "uue *Aadama*" tulekuga lõppev tervik. Näidates "psühholoogilise dramaturgia" esimesi ilminguid, on ta tunnetuslikult siiski pigem seotud liturgilise draama kui müsteriaalse tulevark-teatriga, eeldades aktiivset osavõttu, jäädes n-ö lihtsalt vaatajale igavaks ja mõistmatuks.

Ometi on *Aadama mängu* nimetatud ka müsteeriumiks ning toodud tema esitamisaik kirikust välja portaaliesisele trepile. Olgu mainitud, et sõna *müsteerium* hakati teatrietenduse kohta kasutama alles 16. sajandil. Müsteeriumiks nimetati päevi või isegi nädalaid vältavaid ülekeerulise ülesehitusega suurvorme, mis tavaliselt kujutasid endast dramatiseeritud Piiblitlugu inimese loomisest kuni Kristuse ülestõusmiseni või siis näiteks *Apostlite tegude müsteerium*. Nägemata tervikut *Aadama mängu* kolmes suhteliselt iseseisvas osas – *Aadama* ja *Eeva* lugu, *Kaini* ja *Abeli* lugu ning *Prohvetaarium*, on mõned uurijad jõudnud ekslikule järeldusele, et *Ordo representationis Ade* nime all säilinud tekst on vaid fragment mingist suuremast müsteeriumist, mille puuduvad osad – Kristuse sünd, surm ja ülestõusmine – pole meie ajani säilinud või siis pole neid üldse üles kirjutatudki.

Tegijaile on kõik vaid oletus: ei ole säilinud teateid ega kirjeldusi ühestki 20. sajandile eelnenud *Aadama mängu* ettekandest (kui mitte pidada meile teadaolevat teksti üheks kaasaegse osaleja-nägija-kuulja üleskirjutuseks ja edasiarenduseks – samast ajast pärineva *Notre-Dame*'i koolkonna muusika võlgname just nimelt vaimustatud kuulajaile, kes talletasid Pariisis pidulikel puhkudel improviseerinud kantorite kooskõlad muusikateostena).

Sel sajandil on *Aadama mängu* korduvalt erinevais võtmeis mängitud.

Eestis oli THEATRUMi ettekanne 1995. aasta juunis ja oktoobris esimene terviklikum *Aadama mängu* esitus. *Kaini-Abeli* lugu lauldi küll vaid lektsoonina ja põhjalikku prohvetariumi asendas Jeesus Kristuse sugupuu ettelaulmine. Lavastajaiks olid Lembit Peterson ja allakirjutanu, esitajaiks THEATRUMi vastloodud trupp ja LinnaMuusikud.

Marius Peterson

EUSTACHE DESCHAMPS

Ballaad surma märkidest

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Kaarel Veskis

On kadunud mu rüht ja juus,
Kõik sammud huku poole mind
Nüüd viivad, halb on lehk mu suus,
Poolkurt ma, valuleb mu rind,
Justnagu südant torgiks pind,
Mu keha värinaist on tiin,
Mu kõne karune kui viil,
Ma põlglik, kärsitu ning kurb,
On toeta käiagi mul piin:
Neid märke saadab mulle surm.

Ma kärnas, hall ja kahvatu,
Veel sapine ning ihnus; hing
Täis läheb täppest; nagu puur
On olevik, see eilse hind,
Mil suurest rammust jäänud vind;
Ei soenda enam ükski kiir,
Nii võikski külmuda ma siin,
Ma olnu mõõga all kui urm;
On noorust noomida mu liin:
Neid märke saadab mulle surm.

Mul iga hammas loksus suus,
Võik, haisev nagu koolnud lind;
Ma olen paljas nahk ja luu,
Mu liikmed kuivand, jäikund, ning
Ei lähe alla toit; on mind
Vaid seni säästnud meditsiin;

Ei kanna unekirme tiib,
Nii paastuaeg on mulle hurm,
Ent kosutust toob üksnes viin:
Neid märke saadab mulle surm.

Kuuskümmend aastat veeta nii
Veel soovin, Prints, et mingi piir
Neil vaevul panna, mis mu turm,
Kuid võlglastel mu vastu liit,
Mind ihkavad ju ära siit:
Neid märke saadab mulle surm.

Eustache Deschamps (u 1346 – u 1407) kirjutas oma ääretult mahuka kirjandusliku loomingu (ligi 82 000 värsirida ja mitmed proosateosed) peamiselt administratiivtöö kõrvalt. Jõukast perekonnast pärit noormees sai juba enne oma juuraõpingute lõppu töökoha kuninga õukonnas, kus ta täitis rohkem kui kolmekümne aasta jooksul väga erinevaid ülesandeid. Tema ulatuslik luulepärand koguti kokku alles pärast tema surma. Selles domineerivad ballaadid (kokku üle tuhande), kuid leidub ohtralt katsetusi väga erinevates žanrites. Eustache Deschamps on ühtlasi esimese prantsuskeelse luuletraktaadi autor – *Art de dictier* (1393).

CHARLES D'ORLÉANS

Põhjus ja tagajärg

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Kaarel Veskis

Leek suitsuga on ikka paar,
Sest loota trööstita ei saa,
Ei nukrust mõtteist leida lahus,
Ei rõõmu naerul ilmeist lahus,
Vihm peale põuda kastab maad.

Mu sõnadel ei puudu kaal;
See vahest väär on mujal maal,
Mu taip mul öelda lubab rahus:
Leek suitsuga on ikka paar.

Eht lõbu surmab pilkehaav
Ja piirab ohkeid leinaraam,
Ihk lämbub igatsusevahus,
Siht ähmub kõhelustekahus,
Küll seda tunda olen saand:
Leek suitsuga on ikka paar.

Charles d'Orléans (1394–1465), üks hiliskeskaja viljakamaid ja menukamaid prantsuse poeete, kasvas oma isa Louis d'Orléansi (kuninga venna) õukonnas. Kodusõja keeristes sureb 1407 tema isa, aasta hiljem ka ta ema. Aastaid peab noor prints kättemaksusõda, 1415 langeb ta vangi ning viiakse Inglismaale. Järgneb pikk pagendusperiood, mis kestab kuni 1440. aastani. Inglismaal kirjutab ta oma esimesed poemid, mis kõnelevad peamiselt armastusest või kodumaa-igatsusest. Pärast vabanemist sooritab Charles d'Orléans mõned ebaõnnestunud sõjaretked Itaaliasse jm. Järgneb tagasitõmbumine ilmaelust ning oma luulepärandi korrastamine ja täiendamine. Peatselt saabuv tuntuus poeedina lubab unustada poliitiku ja sõjamehe ebaõnnestumised. Charles d'Orléans oli üks viimaseid aristokraatseid luuletajaid.

HARRY LIIVRAND

AKSIOOMID ARRAKUST

Looming¹, mille aluseks on mütoloogiad ja allegooriad, on oma olemuselt akadeemiline. Modernistliku diskursuse kontekstis on see üheaegselt midagi provokatiivset ja alalhoidlikku, midagi sellist, mis peaaegu automaatselt seostub Bologna koolkonna maneristide ja Alma-Taddemaga, Johann Köleri ja Günther Reindorffiga.

Jüri Arrak on akadeemiline modernist. Ta on omaenda personaalakadeemia rektor, loomingu kujundliku koe poolest aga eesti kunstis täiesti eraldi-seisev fenomen. Tal ei ole õpilasi ega jälgendajaid, tal puudub koolkond, ent keegi ei sõandaks kahtluse alla panna tema loomingut. See tuletab end pidevalt meelde, eriti Tallinnas.

Topograafilised motiivid teevad Arraku töödest olustikumaalid. Tallinnast on Arrak teinud oma müsteeriumide, fantaasiamängude ja legendide toimumiskoha ning taevase Jeruusalemma maise asupaiga. Kõigi varitsevate ohtude ja ahvatluste kiuste on Tallinn ikkagi "üks kindel linn ja varjupaik".

Meie ees on tugeva sotsiaalse värvinguga sündmused ja lood, mida väljendatakse ellipsi abil. Arrak valdab rahvalikku koodi, ta ei ütle kunagi Püha Jüri, vaid Jüri, sest ta teab, et vaataja

teab ja tunneb ära, mida elutargal kunstnikul öelda on.

Arrak on moralist ilma moraalistsemiseta, osates vaatajagi uskuma panna, mis on õige või vale.

Kui Leonhard Lapin otsib templit arhitektuuris, otsib Arrak sedasama kunstis.

Jüri Arraku kujunemislugu iseloomustab kujukalt modernismi saatust Eestis. Noore üliõpilasena pidas ta kunstiinstituudis loengu Malevitšist ja Kandinskyst. Nii palju kui see võimalik oli, tegi ta läbi popkunsti ja sürrealismi kursuse – seda ratsionaalset tööperioodi peegeldavad uudsadaistlikud assamblaazid, meisterlikud eneseidentiteedi tõestused. Ah, olla sõltumatu kunstnik! Ent Arrak ei kiirusta läbi mängima kogu selleks ajaks tuntud avangardi arsenalis (kasvõi kunstilise *undergroundi* staatuses), ta keskendub peagi isikupärase väljendusviisi otsinguile, figuuri deformatsioonile ja ühiskonnakriitilisele sümbolismile.

Modernistliku lakonismi pärandist filtreerib kunstnik inimsiluetile sarnaneva vabalt voolava plastilise vormi, sidudes selle avangardi poolt igaveseks neetud heroilise maastikumaali, piibliinise ning allegooriliste süžeedega.

1 Ilmunud Jüri Arraku personaalnäituse kataloogis (Tallinn, 1966).

Võib jääda mulje, nagu püüaks Arrak taastada maalikunsti konventsionaalset suurust eelmise sajandi salonglikus mõistes. Tegelikult, ja alguses kindlasti intuiitiivselt, hakkas Arrak väärtustama klassikalist kultuuripärimust, millest sõjajärgsed põlvkonnad olid julmalt ära lõigatud. Arrak liitis kokku modernistliku vormisünteesi ja akadeemilise teemaatika, et seletada ühte teise kaudu.

Arrak on innukas jutustaja. Tema loomingu aluseks on ülevad teemad ja suured narratiivid. Tema tegelasi seob alati mingi tegevus, mõnikord on seda ühel pildil liigagi palju. Kuid ühefiguurilistel maalidel ja graafilistel lehtedel saavutavad Arraku tegelaskujud sellise monumentaalsuse, et näivad füüsilise eksistentsi ülimalt kirkastunud ja malbete kehastustena. Isegi elutud asjad omandavad neis pildides hinge, saades vaimus võrdseks inimestega.

Sürreaalne vabadus asjade ning olukordadega ümberkäimisel teeb Arraku töödest mõistukõned täis vihjeid agressiivsele tõelusele. Kuid Arrak on pigem fantastiline realist kui sürrealistlik unenäomaalija.

On tähelepanuväärne, kuidas kunstnik kasutab värvi. Arrak teeb seda nagu emaileri ehte valmistamisel – kes ta oma ettevalmistuselt ka on. Juveliir Rein Metsa mõned maalid on loodud samal menetlusel.

Varase Arraku maalidel esineb vähe pooltoone. See-eest leiab sealt varakristlikus koloriidis kontraste: laiade pindadena esitatud karmin- ja sarlakpunased toonid erinevate siniste taustal

lõövad oma intensiivsusega. Maaliline kolorist saab temast hiljem, 1970. aastate lõpul. Sügavusmõõtmelise sisetoomine muudab pildipinna liikuvaks ruumiks. Varjundirikkalt läbitöötatud pindadel pääseb sageli valitsema kollase rikkalik spekter. Võttes tõe pähe Pierre Bonnard'i kuulsat ütlust, et "kollast pole kunagi liiga palju", annab segatud kollaste ning ateljeepruuni "düsseldorfi sousti" kasutamine järgneval kümnendil suureformaadiliste kompositsioonidele kohati museaalsete pühapiltide ilme.

Pole vist enam kahtlust, et Arraku pöördumine traditsioonilise poole polnud mitte nõndanimetatud järjekordne etapp kunstniku arengus, vaid radikaalne suunavalik, mis algas üksikute tööde näol 1970. aastate keskel ja kulmineerus Halliste kiriku altariimaaliga 1990. aastal.

Analoogia ilmneb selgelt, kui kõrvutame Arraku 1990. aastatel loodud eelnevaga. Erinevalt nendel maalidel, tõmmistel ja joonistustel lahtirulluvatest julmadest fantaasiarikastest draamadest pühendab kunstnik end nüüd idealistliku programmi teostamisele, eesmärgiks ilu ja humanistliku inimesekontseptsiooni väärtustamine.

Kui El Greco kujutas inimesi selleks, et seada nad silmitsi Jumala kohtuga, siis Arrak maalib Lunastaja oma näo järgi – nagu inimestele meelde tuleta, et nad on ise endi kohtumõistjad.

Portree on pääse surematusse. Inglise kujutis on vaimu materialiseerimine.

JACQUES LE GOFF

PIKK KESKAEG

Kui¹ itaalia humanistid 15. sajandi teisel poolel mõtlesid välja mõiste "keskaeg" (paavsti bibliotekaar Giovanni Andrea, 1469. aastal) oli nende eesmärgiks vastandada selle ajastu "vanad" "meie ajastu uutele" ehk renessansiaja inimestele. Sellega oli visandatud läbinisti maine, ilmalik ajaloo periodiseerimine. Kuid sellesse jäi sugemeid veel ka vanast, kuue ajastuga kristlikust kronoloogiast, mis algas maailma loomisega. Uus periodiseering võttis üle varakeskajal tekkinud, algselt neutraalse, kuid hiljem üha enam hinnangulise vana ja uue vastandamise. "Uus" märkis selles vastandpaaris pikka aega lihtsalt "kaasaega", "tänapäeva". Alates 13. sajandi lõpust tõusis esile käsitlus edasiminekest ning võitlusest mineviku vastu. *Ars nova* väärtustas uut muusikat, vastandades seda 14. sajandi eelsele muusikale. *Logici moderni* ja *theologi moderni* pooldavad aristotelismi, 13. sajandi ülikooliskolastika vundamenti kõrvalheitmist. Padua Marsilius kasutab oma teoses *Defensor Pacis* (1324), kus ta visandab religioonist lahutatud poliitika ja kirikust eraldunud riigi lähtealused, mõistet "uus" tähenduses "edasiviiv". Cimabue' ja büt-

santslikus laadis maalijate kõrval tunneb Giotto ennast *uue*na ning sellisena tajusid teda ka teised. *Devotio moderna* rebib end lahti ebausuga läbipõimunud religioonist ja skolastilisest ratsionalismist, mis olid usukombeid toitnud 12.–14. sajandil. Kinnitades seda modernsuse traditsiooni ning esitades seda kui tagasipöördumist tõelise antiikaja, Kreeka, Rooma ja, ärgem unustagem, piibli juurde, loovad humanistid keskaja, omalaadse tumeda tunneli kahe särava ajastu vahele, mille hiilgus ilmneb teaduses, kunstis ja kirjanduses. See oli tõeline kultuuriline revolutsioon.

Tuleb ära oodata 17. sajand, mil saksa erudiidid jagavad inimkonna ajaloo kolme ajastusse: antiikaeg, keskaeg ja uusaeg (Georg Horn paigutab oma *Arca Noe* (1666) nimelises teoses *medium aevum*'i ajavahemikku 300 kuni 1500, "sajandi" mõiste on vahepeal juba leiutatud). Suur prantsuse erudiit Du Cange kinnistab selle käsitluse, avaldades 1678. aastal oma mahuka "kesk- ja hilisladina keele" glosaari. Ladina keel oli sellega jagatud kaheks: antiikaja ladina keeleks ning keskaja, langusaja ladina keeleks.

1 J. Le Goff. *Pour un long moyen âge*. Rmt-s: J. Le Goff. *L'imaginaire médiéval*. Paris, Gallimard, 1985, lk 7–13.

18. sajandil levib see ladinakeelne teaduslik termin edasi rahvuskeeltesse ning ajaloo kolmeks jagamine kinnistub. Valgustajatele on keskaeg halb aeg, pimeduse ajastu. Asjatult püüdis romantism keskaega "rehabiliteerida" ning positivism käsitleda seda kui üht perioodi teiste seas, täpsemalt kui progressiajastute vahelist aega; "keskaeg", "keskaegne" muutusid halvustavateks sõnadeks. Tänapäeva arenenud ühiskondade keerukast ja kahemõttelisest huvist keskaja vastu kumab läbi sisimas säilinud põline põlgus. Keskaeg on midagi primitiivset, võluv nagu neegerikunst, kuid ilmselgelt barbaarne ning ebaterve lätetele naasmise iha objekt. Isegi need rahvad ja kultuurid, kelle pole olnud keskaega, räägivad sellest taunivalt. Alžeeria president Khadli kuulutas hiljaaegu, et alžeeria rahvas ei tohi pöörduda tagasi keskaega, mida kehastavad religioossed äärmuslased.

Niisiis sisaldub keskaja mõistes algusest peale ning tänaseni see renessansiga kaasnenud murrang. Ma ei hakka siin taas üles võtma kulunud teemat, lõputut tüli keskaja ja renessansi vahel. Minu ettepanek on anda sellele murrangule tema õiged mõõtmed: see on hiilgav, kuid pealispindne sündmus. Ajaloos pole renessansi olemas. On ainult muutused, mis kaua varjasid end antiikaega tagasipöördumise maski taha. Renessansid on nimelt iseloomulikud perioodile, mis kestab antiikajast selle ajani, mil nüüdisaeg 19. sajandi keskel lõplikult kinnitus. Karo-

lingide renessanss 8.–9. sajandil, 12. sajandi renessanss, "suur" renessanss, mis Itaalias algas 13.–14. sajandil ja ülejäänud Euroopas võidutses 15.–16. sajandil, 18.–19. sajandi renessansid, mis piirdusid kunsti, kirjanduse ja teoloogiaga (neoklassitsism, uusgootika, kus keskaega asendab antiikaeg, neotomism jne). Kaugel sellest, et olla keskaja lõpu tähiseks, on renessanss – renessansid – nähtus, mis iseloomustab pikka keskaegset perioodi, ja keskaega, mis otsib pidevalt autoriteeti minevikust, kuldaega möödanikust. "Suurel" renessansil ei puudu mitte ainult täpne kronoloogiline algus – see hõljub Euroopas kolm või koguni neli sajandit – seda eiravad ka mitmed olulised ajaloolised nähtused. Üha enam on Euroopa ajaloolased arvamusel, et 1347.–1348. aasta muhkkatk, must katk, oli murranguhetk, et võib eristada katkueelset ja katkujärgset aega, edasimineku ja kriisi aega, kindluse ja kahtluste aega. Katk on aga pikaajaline nähtus, mis renessansist välja tegemata oli kolm ja pool sajandit raskeks koormaks Öhtumaa demograafilisele, bioloogilisele ja psühholoogilisele ajaloole, kuni viimase surmaga lõppenud juhtumini 1720. aastal Marseilles's.

Kui Marc Bloch¹ otsis mõnd pika kestusega sündmust, mida saaks uurida selle tekkimisest hääbumiseni, valis ta kuningliku imeteo, uskumuse Prantsusmaa ja Inglismaa kuningate imelisse võimesse ravida lümfinäärme tuberku-

1 M. Bloch, Les rois thaumaturges. Etude sur le caractère surnaturel attribuée à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre. Strasbourg, 1924. (Tõlkija märkus.)

loosi või skrofuloosihaigeid, see tähendab lümfisõlmede põletikku või siis kilpnäärme paistetusega seotud haiguste põdejaid. Kuningliku puudutuse, "kuningate-imetegijate" ajajärk kestis 11. (aga võib-olla ka alles 12.) sajandist 18. sajandini. Prantsusmaal on esimesed andmed tervendamise kohta kuningas Louis VI (1108–1137) puhul. Viimast korda sooritas seda protseduuri Charles X pärast oma kroonimist 1825. aastal. Marc Bloch näitas, et see "kuningavõimu pühadus" põhines uskumusel, mis oli osa selle aja mentaliteedist, uskumusel imetegude toimumisse ja nende eriliste ilmikute ehk kuningate imet tegevasse võimesse, see uskumus oli "tavaline" (nii eliidi kui rahva seas) või koguni üldlevinud.

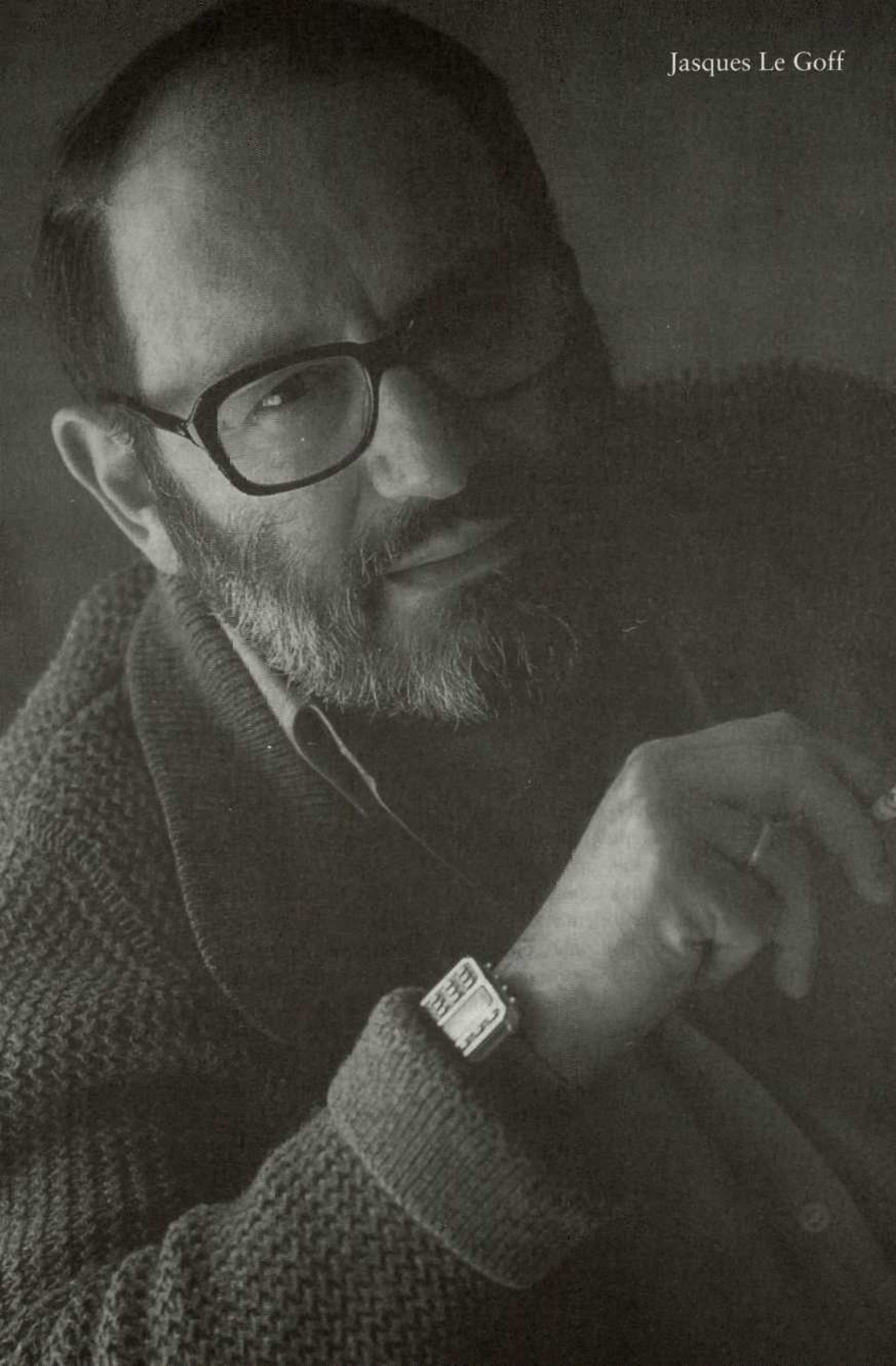
Kuningliku imeteoga on kaudselt seotud Prantsusmaa kuningate pühitsemise peamine element: võidmine taevast päritolu õliga. Just see eristabki Prantsusmaa kuningat teistest kristlikest monarhidest, just see teebki temast sõna otseses mõttes *väga kristliku* kuninga [*le rois très chrétien*]. Õli, millega teda võitakse kroonimisel Reimsi katedraalis, pole mitte lihtsalt mõne jumalateenistust läbiviiva kõrgvaimuliku poolt selleks tseremooniaks õnnistatud õli, vaid tegemist on imelise vedelikuga. Prantsusmaa kuningas on tõesti võitnud Jumala poolt. Samal printsiibil põhines 9. kuni 17. sajandini kristlikus ilmavaates väga tähtis legend "kuningavõimu pühadusest". Reimsi peapiiskop Hincmar talletab 11. sajandil legendi sellisel kujul, nagu see hiljem läheb käibele kroonimistseremoonias: tuvi (püha vaim) tõi 6. sajandi lõpul astja jumaliku õliga, millega püha Re-

migiust ristis Chlodovechi, ning Reimsi kirik, kuhu õliastja tallele jäi, kasutab seda Prantsuse kuningate pühitsemisel. Inglismaa kuningad, kes tahtsid Prantsusmaa valitsejatega võrdsed olla, lasid 14. sajandi algul ringlema legendi, mille järgi 12. sajandi teisel poolel Prantsusmaale pagenud Thomas Becket sai Neitsi Maarjalt pudelikese üleloomuliku õliga, mis oli mõeldud tollal valitsenud kuninga (Henry II) viienda järglase, s.o Edwardi võidmiseks. Ning viimaks, kui 1594. aastal pidi toimuma Chartres'is (Reims oli Katoliikliku Liiga valduses) Henri IV kroonimine, toodi Tours'i lähedal asuvast Marmoutier' kloostrist õli, mille 4. sajandi lõpul olivat üks ingel toonud taevast pühale Martinile, parandamaks kuradi poolt põhjustatud kukkumisest saadud haavu. Marmoutier kloostri püha õliastjat oli kord juba läkitatud surivoodis lamavale kuningas Louis XI-le.

Ühes hiljuti ilmunud tähelepanuväärses raamatus "Les Bonnes villes" (kirjastus Aubier, 1982) uurib ajaloolane Bernard Chevalier prantsuse "suuri linnu" [*bonnes villes*]. Tegemist on linnadega, mis olid sedavõrd tugevad ja jõukad, et kleeuse ja aadelkonna kõrval oli seal esindatud ka nn kolmas "seisus". Selle liikmed olid kuninga lähimad kaastöölised, kellelt ta sai sõjalist ja finantstoetust ning kelle suhtes kuninga poliitika oli kõikum: kord tunnistas ta nende privileege, kord püüdis neid oma kontrolli alla saada. Mõiste "suured linnad" ja linnade võrk sündis 13. sajandil ning minetas oma tähenduse alates 17. sajandi algusest.

Kus on kõiges selles renessansi poolt kaasatoodud murrang?

Jasques Le Goff

Üldjoontes püsivad Euroopa ühiskonna põhistruktuurid 4. sajandist 19. sajandini muutumatuna ning võimaldavad hoomata viieteistkümne sajandi sisemist ühtsust.

Marx on pakkunud välja ühe võimaliku lähenemise mõiste "feodaaltootmise viis" kaudu. Detailidesse laskumata tuleb tunnistada sellise lähenevuse tugevust, mille järgi tehnoloogia on seotud majandusvormi ja sotsiaalsete struktuuridega ning määratletud läbi ebavõrdse lepingu senjööri ning nende vahel, kes teda ülal peavad (eeskätt talupojad). Olulisem osa lisaväärtusest läks feodaalrendiks ning kogu süsteem tervikuna oli orienteeritud mitte juurdekasvule, vaid pelgale taastootmisele. Sellest vaatenurgast jääb feodalismiga samastatud keskaeg orjandusliku tootmisviisiga antiikaja ning kapitalistliku tootmisviisiga uusaja vahele. Keskaeg paigutub Rooma impeeriumi lagunemise ning tööstusliku revolutsiooni vahelisse aega.

Kuid võime rääkida ka keskajast, mida iseloomustab seal domineerinud ideoloogia, mis pole ei materiaalse baasi peegeldus ega ajaloo idealistlik mootor, vaid üks tema funktsioneerimise peamiseid elemente. See pikk keskaeg on kristluse valitsemise aeg. Kristluse, mis täidab ühtaegu nii religiooni kui ideoloogia funktsiooni ning mis on väga keerulistes seostes feodaalühiskonnaga, mida ta ühtaegu nii taunib kui õigustab. Mõistagi ei tähenda see seda, et kristlus oleks tänapäeval surnud või suremas, vaid

seada, et 19. sajandist saati ei mängi ta meie ühiskondades enam säärast juhtrolli nagu 4. kuni 19. sajandini, ja seda, et ta on minetanud selle pea täieliku ideoloogilise monopoli, mis tal oli kogu eelneva perioodi vältel. Sel põhjusel ei saa pidada tõsiseltvõetavaks uurimust keskajast, mis ei arvesta kiriku ja religiooni ülisuurt rolli. Eeskätt iseloomustab seda pikka keskaega inimese sisemuses või tema ümber toimuv kahe peaaegu võrdse jõu, ehkki põhimõtteliselt on üks teisele allutatud, – Kuradi ja Jumala – vaheline võitlus. Pikk feodaalne keskaeg – see on Saatana ning Vanajumala võitlus. Kurat sünnib perioodi alguses ning sureb selle lõpus.

Seda pikka keskaega võime ära tunda ka vähem globaalsetest aspektidest kui need kaks, millest oli juba juttu.

Pikaks keskajaks võime pidada aega, mil ilmneb (või taasilmneb) kolme-toimeline struktuur, nagu seda nimetas Georges Dumézil¹, mida esimest korda kohtab 9. sajandi Inglismaal ning mis kulmineerub 11. sajandil väljendis *oratores, bellatores, laboratores*, "need, kes palvetavad, need, kes sõdivad, need, kes töötavad", preestrid, sõdurid, talupojad. See kolmikstruktuur püsib kuni Prantsuse revolutsiooni aegse kolme seisuseni. Pärast tööstuslikku pööret asendab seda hoopis teistsugune kolme-toimelise: majandusteadlaste ja sotsioloogide määratletud primaarsed, sekundaarsed ja tertsiarsed tegevused.

Ka transpordi ning ruumivaldamise valdkonnas on see pikk aeg, mil antiikaja inim- ja härjaveo ning 19. sajandi

1 G. D u m é z i l, Mythe et Épopée. Kd 1: L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indoeuropéens. Paris, 1968. (Tõlkija märkus.)

raudteede vahelisel perioodil valitsevad veovanker ja hobune.

Haiguste valdkonnas on see aeg, mis jääb antiikaja tervishoiusüsteemi (terminid) hävimise ning kaasaegsete haiglate tekke vahele. Arstide-nõidade aeg, piinatud ja põlatud keha aeg, kus puuduvad staadionid ning ei tegelda spordiga. Aeg, mil tekib seek, mis on esialgu varjupaik ning hiljem kinnipidamise, mitte ravimise koht.

Kultuuri aspektist on see ajastu, mis jääb antiikaja koolide kadumise ning 19. sajandi üldise koolikohustuse kehtestamise vahelisse perioodi. Kirjaoskuse aeglase leviku ning imedesse uskumise ajastu, kokkupõrgete ja segunemiste rohke dialoogi aeg õpetatud kultuuri ja rahvakultuuri vahel. Nii kirjalikul kui suulisel tasandil on see jutuveestmise ja rahvajuttude aeg. Näiteks *exemplum*, õpetlik lugu, mille Idamaa mungad pärandasid Õhtumaale 4. sajandil, mis jääb kõrbeeremii-tide apoteegmade ning "surma ilust" haaratud 19. sajandi folkloristide rahvajutukogumike vahele ning mille õitse-aeg oli 12.–18. sajandil (näiteks "ingli ja eremiidi" motiiv, mida kohtame nii 12. sajandi fabliodes kui Voltaire'i filosoofilises muinasjutus "Zadig").¹

Loomulikult tuleb see pikk keskaeg jagada vaheperioodidesse. Näiteks 4. sajandist 9. sajandini kestav varakeskaeg, millesse mahub nii hiline antiikaeg kui ka feodaalsüsteemi kujunemisperiood. 10. ja 14. sajandi vahele jääb

kõrgkeskaeg, suure õitsengu periood, millele võime taandada traditsioonilise keskaja, kui soovime jääda kitsama määratluse juurde. Hiliskeskaeg, kriisiperiood, mis hõlmab ajavahemikku 14. sajandist 16. sajandini. Ning viimaks Vana korra aeg, mil feodaalsüsteem peab oma viimast võitlust Inglise revolutsioonist Prantsuse revolutsioonini. "Suletud maailma" (Pierre Chaunu' väljend) ajastust, mil Euroopa alustab laevade, ettevõtjatest väljarändajate, sõdurite ja misjonäride abiga maailma vallutamist, kuni tööstusliku revolutsioonini ulatuv ajajärk.

Kui me aga koos Krzysztof Pomianiga² loobume igasuguse perioodiseerimise katsest põhjusel, et iga ajastu kujutab endast "asünkronismide kooselu" (Witold Kula õnnestunud väljendit kasutades), et erinevad ajaloolised nähtused on alati teineteise suhtes ajalisel nihkes, ning pöördume "mudelite" kui ajaloolise seletuse tugipunktide poole, kas pole siis nendest "mudelist" tähtsaim: kui mitte feodalism, siis *feodaalsüsteem*, kõige olulisemate tagajärgedega selle pika keskaja raames?

Milline võiks olla selle pika keskaja kontseptsiooni tähtsus kaasaja inimestele, eriti nendele, kes elavad lääne ühiskonnas?

Esiteks, selline keskaeg kaotab kahe võrdselt väära kujutelma vastandamise traditsioonilistes piires keskajast: süngel kujutelma, mis samastab keskaega "pi-

1 C. Brémond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt, L'Exemplum". Typologie des sources du Moyen Age occidental. Fasc. 40. Turnhout, 1982.

2 Kr. Pomian, Périodisation. Rmt-s J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel (toim.), La Nouvelle histoire. Paris, 1978, lk 455–457.

meda ajastuga", ning kuldse kujutelma, mis teeb sellest usu, korporatsioonidesse jagunenud harmoonilise ühiskonna, rahva seas sündinud imelise kunstide õitsengu idüllilise perioodi. Sest kes tihkaks teha barbaritest alguse saanud keskajast ideaalset ajastut ning võiks Valgustusajaga lõppeva keskaja puhul eitada seda, et tegemist oli saavutusterohke ajastuga? See pikk keskaeg võimaldab paremini mõista ühe ajastu pürgimusi, mis oli ühtaegu nii nälgähädade, suurte epideemiade, vaeste ja tuleriitade kui ka katedraalide ja losside aeg. Ajastu, mis leiutas või avastas linna, ülikooli, kahvli, veovankri, päikese-süsteemi, vereringe, sallivuse jne.

Seepeale tuleks meil meenutada, et tsivilisatsiooni protsess, nii nagu seda kirjeldab Norbert Elias¹, on praegu alles algaasis, olugi et seda ähvardab uus apokalüpsis, enesehävitage aatomipommide abil. Sellisest pikast per-

spektiivist vaadatuna näib see pikk teekond paremini vastavat avarale kronoloogiale, aeglasele ajaloole, kus materiaalsete ja vaimsete süvastruktuuride areng on olulisem kui kiired, ent pinnapealsed sündmused.

Ning lõpuks vastab see paremini kõigi nende kaasaja inimeste ootustele, kes tunnevad huvi keskaja vastu, mis on ühtaegu nii meie juured, meie sünd ja lapsepõlv kui ka unistus lihtsast ja õnelikust elust, mille me olema äsja selja taha jätnud. See on nagu "maailm, millest me oleme ilma jäänud" (Peter Laslett²), millest meil on aga veel säilinud nostalgiline mälestus, see on meie vanavanemate aeg. Selline keskaeg, millega meid ühendab veel katkemata suulise kultuuri side.

Prantsuse keelest tõlkinud

Marek Tamm

1 N. E l i a s, Über den Prozess der Zivilisation. Berlin, 1939. (Tõlkija märkus.)

2 P. L a s l e t t, The world we have lost. London, 1970. (Tõlkija märkus.)

JUHAN KREEM

PÜHA BRENDANI MEREREIS: MÜÜT JA MAASTIK

Täitke oma anumad allika veega ja minge tagasi laevale. Seekord olen ma ise teie teejuhiks ja kaaslaseks, sest ilma minuta te ei leia iialgi Pühakute Tootatud Maad.
(*Navigatio*, 27)

Õnnelike saarte ja utoopiate otsimine pole maailmakirjanduses sugugi harv nähtus. Atlantise legend on nendest võib-olla kõige tuntum. Igasugu ilmaimesid on merd sõitvate rahvaste kangelased, alates Odysseusest maailma lõppu purjetava Kalevipojani, ikka kirjeldanud.

Jutud, mis merelt kaasa tuuakse, on kohalolijate jaoks alati kontrollimatud.

Siin on ka üks põhjusi, miks keskajal reisikirjelduse žanr liigitub tervikuna ilukirjanduse valdkonda.¹ Ometi on nendest lugudest alati otsitud tõestisündinut, üritatud seostada juttude maastikke tegelikega.

Ka selle kirjatüki peategelane, iirlaste Püha Brendan ja tema meresõit maapealsesse paradiisi Iirimaast läänes on pikka aega toitnud sellesuunalisi mõtterearendusi.

Just Brendani merereisi tõttu on iirlased normannide kõrval pretendeerinud Ameerika esmaavastamisele.

Vita ja Navigatio

Kaheteistkümnest Brendani nime kandvast iiri pühakust on Clonferti Brendan (5. sajandi lõpp – 6. esimene pool; päev 15. mail) see mees, kellele mainitud merereisi omistatakse. Tema elu ja tegevuse käsitlustes on võimalik eristada kahte traditsiooni. Esiteks *Vita* (9. saj algus),² mis on koelt traditsiooniline pühakulugu ning keskendub Brendani tegevusele kloostrite rajajana. Teiseks *Navigatio* (9.–10. saj, dateeritud ka varasemaks),³ mis on päritolult ja sisult kirjanduslikum ning kus põhiohk langeb legendaarse meresõidu kirjeldusele. Protsess, kuidas ühest loost saab teine või, täpsemalt öeldes, kuidas mõlemad lood seotakse ühe ja sama isikuga, ei ole päris selge.

Vita on ühe pühakust munga kohta vägagi tüüpiline. Kirjeldatakse Püha Brendani sünni endeid ja mitmeid ime-tegusid, mida ta sooritab juba varajases nooruses. Tema seost iiri pühakluse

1 P. Z u m t h o r, The Medieval Travel Narrative. *New Literary History* 1994, 25, lk 815.

2 P. G r o s j e a n, Vita S. Brendani Clonfertensis et codice Dubliniensi. *Analecta Bollandiana*, xlviii, 1930, lk 99–123. Edaspidi viited tekstis peatükkide järgi.

3 The Voyage of St. Brendan. Rmt-s: The Age of Bede. Penguin Classics, lk 211–245.

traditsioonidega rõhutavad õpiaastad püha neitsi Yta ja hiljem Erci püha piiskopi juures. Viimase juurest lahkub ta sooviga "minna ja näha liri pühade isade elu" (8: *volo ire et videre vitam quorumdam sanctorum patrum Hybernie*). Ta rändab palju ringi, asutab kloostreid, satub vastuollu ilmalike võimudega (11, 18, 24) ning päästab mõnelgi korral maa kas koletiste (*Bestia ferocissima*; 16) või rüüstavate sõjavägede nuhtlusest (27). Varasemates *Vita* käsikirjades on kogu merereisile pühendatud vaid üks lause: "ning [ta] läks oma merereisile otsima pühakute töötatud maad" (11: *cum venit de navigatio suo querendo Terram Repromissionis Sanctorum*).

Hoolimata *Vita* ja *Navigatio* erinevatest rõhuasetustest, võime juba esimesena nimetatust leida lähemaid meresõitude kirjeldusi, mis tegid Brendani isikuimago altiks mereliste motiivide edasisele assimilatsioonile teistest kirjanduslikest traditsioonidest. Juba *Vitas* näeb Brendan merel imelisi nägemusi (12, 17), külastab mitmesuguseid saari ning ühel neist, De Trumma'l, rajab koguni kloostri (12).

Navigatio seosed hagiograafiliste skeemidega on märksa nõrgemad kui

Vita'l, seevastu on ta huvipakkavam oma teiste kirjanduslike juurte poolest. Kirjutatud algselt arvatavasti 9.–10. sajandi vahetuse paiku Mandri-Euroopas, tõusis ta Brendani elulugude seas tähtsamaks kui *Vita*. Autoriks on peetud mõnda viikingite invasiooni eest Euroopasse põgenenud iirlast. Loo erilise populaarsuse tõenduseks on üle saja säilinud ladinakeelse käsikirja.¹ Lisanduvad veel tõlked rahvakeeltesse ja erinevad töötused. Viimaste hulka kuulub ka käesolevas *Vikerkaare* numbris ilmuv anglonormanni poem. Saksa keeleruumis oli eriti levinud "reisitüübiks" nimetatud töötlus.²

Navigatio põhisisuks on Brendani merereis. Loo variandid toovad erinevaid pühaku reisilemineku põhjusi. Ühe versiooni kohaselt õhutab Brendanit teekonnale Barinhuse-nimelise munga jutt imelistest saartest kaugel ookeanis. Mitmel pool tekstis leidub veelgi vihjeid Brendani teadmishimule ja soovile näha Jumala imesid.³ "Reisitüübi" järgi on Brendani meresõidu põhjuseks karistus: ta põletas ookeani imedest jutustava raamatu, kuna ei uskunud selles kirjutatut.⁴ Nii pidi ta rändama seitse aastat, et näha ära kõik raamatus kirjeldatud imed.

1 Vanim teadaolev käsikiri pärineb 10. sajandist Püha Maximinuse kloostrist Trieris ja asub nüüd Briti Raamatukogus.

2 T. D a h l b e r g, Brandaniana. Kritische Bemerkungen zu den Untersuchungen über die Deutschen und Niederländischen Brandan-versionen der sog. Reise-Klasse. Mit kompletierendem Material und einer Neuausgabe des Ostfälischen Gedichtes. (*Göteborgger Germanistische Forschungen*, 4.) Göteborg, 1958.

3 The Voyage of St. Brendan, lk 239, 220.

4 T. D a h l b e r g, Brandaniana, lk 10. Vt ka H. K ä s t n e r, Der zweifelnde Abt und die mirabilia descripta. Buchwissen, Erfahrung und Inspiration in den Reiseversionen der Brandan-Legende. Rmt-s: Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Hrsg. v. X. v. Ertzdorf, D. Neukirch, R. Schultz. (*Chloe Beihefte zum Daphnis*, Bd. 13.) Amsterdam, Atlanta, 1992, lk 389–416.

Iiri peregrinatio Põhja-Atlandil

Brendani reisi inspireerijaks on loetud ka ridu Luuka evangeeliumist (XVIII; 29, 30), milles jutlustatakse kõigest loobumist ja Kristusele järgnemist (*peregrinatio pro Christo*). Teisteski evangeeliumides ette tulev loobumismotiiv on olnud Iiri varajases kristluses kindlalt juurdunud idee. *Peregrinatio* all on Iirimaal algselt mõeldud eksiili,¹ ja kui paganlikus ühiskonnas on eksiil võrdsustatud lindpriiks olemisega, siis Kristuse nimel eksiili siirdujad ehk pühad lindpriid on Iirimaal juba 6. sajandist alates kuningliku kaitse all.² Iirimaalt lahkumine kui eksiili siirdumise äärmuslik vorm on oma tähtsamate tagajärgede seas toonud kaasa ka Iiri mõju kasvu Mandri-Euroopas ja anglosakside ristimise. Brendani legendi kontekstis on tähtis aga just merereis kui Iiri munkade seas küllaltki tavaline *peregrinatio* viis. Need sõidud tõid kaasa munkade asunduste tekkimise Põhja-Atlandi väikestel saartel. Viikingite ekspansiooni käigus asundused hääbusid, kuid nende olemasolust enne viikingeid annab teateid näiteks 9. sa-

jandi anglosaksi ajaloolane Dicuil raamatus *De Mensura Orbis Terrae*.³ Nii on loomulik, et Brendani *Navigatio*'s tulid merel seiklevatele munkadele ette mitmed mainitud eremiidid ja kogukonnad.

Brendani legend sisaldab teisigi detaile iiri varajase meresõidu olustikust, mis lisavad autentsuse hõngu. Puusõrestikuga nahast paat *curragh*, milles Brendan oma reisi sooritas, on veel tänapäevagi Iirimaal kohati kasutusel, kuigi nahkade asemel pruugitakse nüüd pigetatud riiet.⁴

Brendan ja tema kaaskond külastavad reisil mitmeid paiku, näiteks Lindude paradiisi,⁵ Püha Ailbe kogukonna saart⁶ ja mõne erakmunga pelgupaika. Lõpuks maabub reisiseltskond koguni saarel, mis hiljem osutub vaalaks, *Jasconius*'eks.⁷ Teel kohtavad nad võitlevaid merekoletisi, satuvad tihedasse udusse ja mööduvad kristallsambast. Vaalad, jäämäed, kaljused saared ja udused ilmad kuuluvad Põhja-Atlandi nähtuste hulka, mida võib legendist hõlpsasti ära tunda, kuigi nende kirjeldustel on ka selge kirjanduslik taust: näiteks ilmub kristallsammas-jäämägi lugeja ette piiblitseaatide vahendusel.⁸

1 Keskajal tähistab see sõna reeglina palverännakut.

2 M. R i c h t e r, *Medieval Ireland. The Enduring Tradition*. London, 1988, lk 63.

3 F. N a n s e n, *Nebelheim. Entdeckung und Erforschung der Nördlichen Länder und Meere*. Bd. I. Leipzig, 1911, lk 174–175.

4 T. S e v e r i n, *The Voyage of Brendan*. *National Geographic*, Vol. 152, No. 6, December, 1977, lk 775.

5 *The Voyage of St Brendan*, lk 221.

6 Sealsamas, lk 223–227. See pühak oli samuti üks neist, kes läksid Iirimaast läände maad otsima ja pärimuse järgi ootab koos oma kaaskonnaga seal viimset kohtupäeva. Vt K. H u g h e s, *On an Irish Litany of Pilgrim Saints Compiled c. 800. Analecta Bollandiana*, lxxvii, 1959, lk 323.

7 See pärisnimi on tuletatud iiri sõnast *iasc* 'kala' – *The Voyage of St. Brendan*, lk 219, mrk 1.

8 Hesekiel XI või Ilmutuse XXI. *The Voyage of St. Brendan*, lk 236, mrk 1.

Küsimusele, miks Iiri meresõit hääbus, on raske vastata. Viikingite ülevõim Põhja-Atlandil alates 8. sajandi lõpust on kindlasti üks peapõhjusti. Kuid teiselt poolt on ka 9. sajandi usuliste juhtide seas märgata merereiside kriitikat: "Sest Jumal on lähedal nendele, kes tema poole hüüavad, ja seepärast ei pea me ületama meresid. Jumala riigile võib läheneda igalt maalt."¹ Nii Iiri kirikureform² kui ka Benediktiini ordu reeglid nõuavad munkadelt paiksust ning kokkuvõttes pööravad iirlased Atlandile selja ja rändavad viikingite eest Mandri-Euroopasse. Seega paistaks *Navigatio* olevat justkui vastuolus oma kirjutamisaja ideaalidega. Legendi teksti allegooriliselt tõlgendades on aga võimalik näha *peregrinatio*'s hoopis elutee allegooriat,³ mis võiski olla loo kirjutamise ajendiks.

Maastiku allegooria ja kirjanduslikud laenud

Brendani merereis kujutab allegooriliselt munkade kogukonna elu ja kiisatusi selles maailmas, ehk siis kõike seda, mida võib kogeda ka paikes kloostrielus. Seega on legendi maastikul oma elu, mis ei ole üheselt füüsilise maastikuga seostatav. Brendani rännakud kestavad seitse aastat, mis on

juba ise paljutähenduslik arv. Lisaks on see seitse aastat jagatud vastavalt kirikukalendri korduvateks tsüklikeks, mille käigus Brendan jõuab oma kaaskonnaga igaks pühaks ette määratud kohta. Aastaringi kindlat rütmi enustatakse reisiseitskonnale korduvalt ette, kord noorukina ilmuva provianditooja, kord linnu poolt, kelle tiivad undavad nagu orellived.⁴ Aeg, mis kulus ühest kohast teise jõudmiseks, on siin rohkem sümboolse tähendusega ega vasta tingimata mingisugusele vahe- maale maastikul.

Keskaegne kirjutaja on oma loos kasutanud mitmeid antiiktekste sel määral, et kogu Brendani merereisi on kutsutud kristlikuks "Aeneiseks".⁵ Õnelikud saared (*Insulae Fortunatae*), mis asuvad kusagil Atlandil, on antiikes maailmas olnud käibel Atlantise legendist alates. Hilisantiigis on need ettekujutused fokuseerunud kas Assoori või Kanaari saartele. Ka keskaja tähtsaim entsüklopeedia – Sevilla Isidoruse *Etymologiarum* – ei pääse mööda nende kirjeldamisest (XIV, 68). Samas on *Navigatio*s leiduv lugu *Jasconius*'est, kellel mungad asuvad lõket tegema, pärit ilmselt "Tuhande ja ühe öö" kangelase Sinbad Meresõitja seiklustest.

Eriti oluliseks Brendani legendi tekstitraditsioonis tuleb aga lugeda varasemaid iiri meresõidulegende –

1 K. Hughes, On an Irish Litany..., lk 316.

2 Kirikureformi järgijate (*Céli dé*) kohta vt M. Richter, Medieval Ireland, lk 100–104.

3 D. A. Bray, Allegory in the *Navigatio Sancti Brendani*. *Viator, Medieval and Renaissance studies*, Vol. 26, 1995, lk 1–10.

4 The Voyage of St. Brendan, lk 221, 222, 230.

5 *Navigatio Sancti Brendani Abbatis*, from early latin manuscripts, C. Selmer. Notre Dame Ind., 1959.

Imrama-lugusid. Sõna *imrama* võiks tõlkida kui 'eksirännakut' või 'ekslemist',¹ ja just see ongi viis, kuidas need saared avastatakse. *Navigatio*s ei leia me kirikuaasta ajamääratluse kõrval ühtegi ruumimääratlust. Korduvalt mainitakse, et Brendan ja tema kaaslased sõitsid mõnda aega siia-sinna.² Kristluse-eelne Iirimaa tundis mitmeid *Imrama*'sid, milles kangelased purjetasid läände õnnelikke saari otsima. Varaseim nendest on legend Brani (*Echtra Brain maic Febail*) merereisist,³ kus talle unenäos ilmutatakse, et Iiriimaast läänes on 3 korda 50 saart, millest igauks on Iirist mitu korda suurem. Õnnelikem nendest on Mag Well ('õnnelik väli'). Selle saare leidmine on motiiviks ka Mael Duini⁴ ja Hua Corra legendides. Brendan reisib ka neid maastikke mööda.

Inspiratsioon otsimiseks ja avastamiseks

Uitmotiivid iiri muinasjuttude imelistest saartest liikusid ka Põhjas ja on arvatavasti jõudnud viikingite saagadesse. Näiteks on nii Gröönimaa kui ka Vinland saanud endale islandlaste lugudes külge tubli annuse "hea maa" kuulsust. Enne arheoloogilisi kaevamisi Newfoundlandil,⁵ kui viikingite

Ameerika-reisidest teati vaid saagade põhjal, peeti Vinlandi imelisi omadusi (eriti veinimotiivi) saaga fantastilisuse üheks tugevamaks argumendiks, mille päritolu seostati just iiri merejuttudega.⁶ Nüüdseks teame, et viikingid siiski Ameerikasse jõudsid. Kas ka Brendani või mõne teise iirlase teekond nii kaugele ulatus, on küsitav. Iiri uurija T. Severin on küll *curragh*'i kaasaegse versiooniga Atlandit ületades tõestanud, et alus oli selleks igatahes võimeline.⁷ Munkade maailmast irdumise idee võis neid samuti nii kaugele viia, kuid tõestatavaid retki uuele kontinendile tegid siiski alles viikingid.

Brendani *Navigatio* pärastine mõju on võrreldav teise kuulsa keskaegse imereisi kirjeldusega – Mandeville'i reisiga. Selle 14. sajandi väljamõeldud reisikogumiku ideed olevat inspireerinud Kolumbuse plaani otsida teed Indiasse läänest. Brendani saart otsiti nagu teisigi õnnelikke saari, millest räägiti maadeavastuste käigus ikka ja jälle. Brendani legendi trükkimine juba inkunaablisajandil hoidis teksti käibel ka varajasel uusajal. Teksti autoriteet sundis otsima vasteid raamatutes leiduvale. Kaartidele on Brendani saar märgitud veel 19. sajandilgi. Ning üks ole iirlaste ambitsioon Ameerika esmaavastamisele samuti üks selle mõteteviisi edasiarendusi.

1 T. Dahlberg, *Brandaniana*, lk 10.

2 *The Voyage of St. Brendan*, lk 223, 227.

3 *Plavanie Brana, syna Febala*. Rmt-s *Islandskie sagi*. Irlandskij epos, Moskva 1973, lk 667–673.

4 *Plavanie Majl'-Dujna*. Rmt-s: *Islandskie sagi*. Irlandskij epos, lk 693–716.

5 Vt H. Ingstad, *Po sledam Lejva Ščastlivogo*. Leningrad, 1969, lk 142–235.

6 Nende seas eriti F. Nansen.

7 T. Severin, *The Voyage of Brendan*, lk 768–797.

Merereisi kirjeldusse laenatud fantastiliste motiivide hulgal vaatamata on Brendani lugu pakkunud mõtlemissainet ajaloolise reisi võimaliku ulatuse kohta. Mingi sündmuse kirjeldamine kirjandusest laenatud fraasidega, mida keskaegsetes tekstides pidevalt kohtame, ei tähenda ju veel, et sündmust ei toimunud. Kui püha Bren-

danit ennast juletakse pidada ajalooliseks isikuks, siis tema merereisi toimumises kaheldakse rohkem. Kokkuvõttes ei maksa seda konkreetset küsimust ka ületähtsustada. Tähtis on, et iiri mungad merd sõitsid ja et sellest sündisid legendid. Küsimusele, kus Brendan ikka tegelikult käis, on vastus olemas – maapealses paradiisis.

ÜLAR PLOOM

AQUINO THOMAS JA DANTE: KOGNITIIVSED JA REPRESENTATIIVSED MUDELID

1. Käesolev artikkel põhineb eelkõige modelleerimisel. Modelleerimise all mõtlen ainese (ka teksti) niisugust käsitusviisi, mis tuginedes mingile konkreetsele analüüsile annab sellest sünteesi teatud kindlas lõikes. Kõige üldisemas käsituses on mudeli puhul tegemist tunnetatava objekti analoogiga.¹ Siiski peegeldab mudel objekti ainult selles osas ja niivõrd, milles ja kuivõrd ta on tunnetatava objekti analoog. Antud juhul on tegemist kaht liiki mudelitega. Esimene on püha Aquino Thomase *Summa theologiae* (I, 84–86) põhjal² tuletatud kognitiivne mudel. Teine on Dante teksti poetikast

tulenev representatiivne mudel, mis põhineb Thomase kognitiivsel mudelil. Nimetatud mudel võimaldab interpreteerida "Jumaliku komöödia" kognitiivset struktuuri just nimelt Thomase filosoofia valguses. Mõlemad mudelid keskenduvad mõistmisele üldises tunnetusprotsessis. Mõistmine on kaheastmeline protsess: esiteks mõistetakse midagi või kedagi nii, nagu see esmapilgul paistab (*simplex apprehensio*); teiseks suhestatakse esimese protsessi tulemus üldstruktuuridega otsustamise protsessis (*complex apprehensio*³).

1.1. Kõigepealt vaatlen lühidalt Umberto Eco seisukohti Aquino Thomase

1 J. L o t m a n, Kultuurisemiootika. Tallinn, 1990, lk 8.

2 *Summa theologiae*, translated by the Fathers of English Dominican Province. Benzinger Brothers Inc., 1947.

3 See ei ole tegelikult Thomase termin.

tunnetusprotsessist eelkõige seoses ilu tajumisega ja keskaja inimese ilu-hoomamisega.¹ Eco arutleb *visio* ehk üldisemalt taju rolli üle meelte abil ilu tunnetamisel. Esmalt Ilu ontoloogilist aspektist. Ilu on olemine, mis on teisendatav teistesse Olemise transtsendentaalsetesse omadustesse nagu Tõde ja Headus. Seejärel vaatleb Eco Thomase käsitlust sellest, kuidas need transtsendentaalsed omadused muutuvad inimesele meelte kaudu tajutavaks. Seega ontoloogiliselt *claritas* (selgus) ühes terviklikkusega ja proportsionaalsusega (ilu ontoloogilised omadused) tähendavad "vormi võimet tähendada/tähistada² omaenda struktuuri, (...) aga üksnes selle tajumist just nimelt struktuurina".³ Asja täiuslikkus tema terviklikkuses ja harmoonias on ilu, mis tungib esile ja ilmutab end kui ilu, ometi tajutakse seda kui niisugust *visio* kaudu. Seepärast Eco täpsustab, et see pole "selgus" iseeneses" – sest selgus iseeneses on lihtsalt ontoloogiline täius –, vaid "selgus meie jaoks".⁴

Niisiis on tegu Ilu ontoloogilise iseloomuga ja ilu tajumisega kui täieliku kognitiivse protsessi integraalse vastega, nagu selgub Thomase õpetusest (ST I, 84–86). Asjad iseeneses ei tähenda midagi. Nad omandavad tähenduse ainult suhtes mõistusega. Mõistus on kas inimese mõistus või jumalik Mõistus.

*Isegi siis, kui poleks inimlikku mõistust, võiks öelda, et asjad on tõesed tänu nende suhtele jumalikkude mõistusse. Aga kui, oletades võimatut, [kumbagi] mõistust poleks enam ja asjad oleksid edasi, siis ei jääks tõesust.*⁵

Seega muudaks mõistuse olematus asjade olemise tähendusetuks. Õnneks see nii ei ole. Inimesel on võime mõista. Loomulikult, võrreldes jumaliku Mõistusega, on erinevus suutlikkuse astmes ja viisis. Jumalik Mõistus "tunnetab" asju nii, nagu need on iseeneses, oma individuaalsuses ja suhtes üldstruktuuri, nende laadi, liiki ja korda (*modus, species, ordo*). See tunnetus on täiuslik ja vastab asjadele, nii nagu need on, nende sisemale struktuurile ja kohale makrostruktuuris. Jumalik asjade nägemine ja nende olemus ühtivad. Asjad ilmuvad *Visio* ees nii, nagu need on. Inimese mõistus tunnetab asju nii, nagu need näivad tema *visio*'le, mis võimaldab saada materjali piiratud mõistmiseks. Inimene ei suuda näha asja, nii nagu see on jumalikus intentsioonis, vaid selle konkreetse materias realiseerunud vormis. Eco käsitleb Thomase esitatud ontoloogilise tõe ja formaalse tõe erinevust. Ontoloogiline tõde tähendab "asjade olemasolu nende ettemääratud struktuuris", formaalne tõde tähendab "asja vastavust inim-mõistusele".⁶ Seega ei saa tunnetuse rolli alahinnata. Enamgi, ainult taju

1 U. Eco, *The Aesthetics of Thomas Aquinas*. Translated by Hugh Bredin. Cambridge (Mass.), 1988.

2 Inglisekeelses tekstis *signify*.

3 Sealsamas, lk 190. Autori kursiiv.

4 Sealsamas, lk 191.

5 Aquino Thomas, *De Veritate*, I, 2c. Vrd Eco, tsit, lk 192.

6 U. Eco, *The Aesthetics of Thomas Aquinas*, lk 191–192.

kaudu, olgu see inimlik *visio* või jumalik *Visio*, tõsistub (aktualiseerub) potentsiaalne tähenduslikkus mõistuses.

1.2. Vaadelgem järgnevalt Aquinolase tunnetusõpetuse esimest osa, mida ta nimetab *simplex apprehensio* ning mis on objekti vahetu kaemus kui teadmiskäitumise esimene samm. Tegemist on üpris kompleksse nähtusega.

Joonis 1
meeleliselt tajutavad asjad -----
meeleorganid// ---- fantasmid (*phantasmata*)----- aktiivne mõistus

Küsimusele, kas hing mõistab kõiki asju läbi kaasasündinud mõistete (*species innates*), vastab Thomas eitavalt, väites et,

(...) *inimene on mõnikord ainult potentsiaalne tunnetaja, nii meeleliselt kui mõistuslikult. Niisuguselt potentsiaalselt jõutakse tegeliku tunnetuseni – meeleliselt tajutavate asjade toimest meeltele tajuaktini – õpetuse või avastuse kaudu mõistmisaktini. Mistõttu tuleb tunnistada, et kognitiivne hing on potentsiaalsus nii nendele meeleepiltidele (imagines), mis on taju aluseks, kui ka neile, mis on mõistmise aluseks. Sel põhjusel järeldas Aristoteles (De Anima, iii, 4), et mõistuses, mille kaudu hing mõistab, pole kaasasündinud mõisteid, vaid et mõistus on algul potentsiaalsus seesuguste mõistete tundmiseks.*¹

Seega meeleliselt tajutavad asjad avaldavad toimet meeleorganitele ja

peegelduvad (//) meelekujundites ehk niinimetatud fantasmides (*phantasmata*). Need meeleliselt tajutavad asjad on konkreetseks üksikud vormid, mis tõsistuvad materias, aga mitte mingid eraldi asuvad vormid, nagu postuleeris Platon.² Fantasmid on seega informatsioon, milles meeleliselt tajutavate asjade individuaalne kehalisus tõlgitakse individuaalseteks kehatuteks meelepiltideks, millest saab kehatu aktiivse mõistuse objekt.

Joonis 2
aktiivne mõistus -----// mõistetavad liigid (vormid)(*species intelligibiles*) -----
----- passiivne mõistus

Mõistusega varustatud hingel on kaks laadi, passiivne ja aktiivne.³ Mõistuse passiivne laad on mõistuse potentsiaalne võime mõista. Aga selleks on tarvis aktiveerivat jõudu ja viisi, et ta saaks seda teha. See aktiveeriv jõud on aktiivne intellekt või toimiv intellekt (*intellectus agens*), mis on "hinge jõud".⁴

See kõrgem ja õilsam toimija "põhjustab meelte kaudu saadud fantasmide mõistetavuse abstraktsiooni teel".⁵

Nii on meeleline teadmine mõistusliku teadmise materiaalne põhjus, samas kui formatiivne akt kui niisugune toimub aktiivse intellekti jõul. Toimides fantasmidele, abstraheerib aktiivne mõistus neist universaalsed üldised igavesed mõistetavad liigid või

1 ST, I, 84, 3.

2 ST, I, 84, 4.

3 Aristoteles, De Anima, iii, 5.

4 ST, I 84, 5.

5 ST, 84, 6.

mõisted passiivses mõistuses. Ent mõistmine kui niisugune toimub ikkagi passiivses mõistuses, sest "liigid, mis on talletatud passiivses mõistuses, eksisteerivad seal alaliselt, ka siis kui ta [passiivne mõistus – Ü.P.] neid tegelikult ei mõista (...)".¹ Aga et seda teha, vajab ta aktiveerivat jõudu ehk toimivat mõistust, et tema potentsiaal-
sus saaks teoks.

*Mistõttu selleks, et me tegelikult mõistaksime, ei piisa tõsiasjast, et mõisted on talletatud; meil on edasiselt vaja neid kasutada viisil, mis sobib kokku asjadega, millest nad on mõisted, mis on loomused, mis eksisteerivad üksikult.*²

Kui fantasmid on meelte kujupildid, siis mõistetavad liigid on mõistuse kujupildid, ja mõlemad edastavad sarnasuse. Fantasmid edastavad sarnasuse üksiku asjaga ja mõistetavad liigid/mõisted edastavad sarnasuse universaalidega. Tsiteerin Thomast:

Aga fantasmid, kuna need on individuaalsuste kujupildid ja eksisteerivad keha organites, ei eksisteeri samal moel kui inimese mõistus, seega pole neil ise jõudu avaldada toimet passiivsele mõistusele. See toimub aktiivse mõistuse jõul, mis toimides fantasmile tekitab passiivses intellektis teatava sarnasuse, mis esitab, tänu erilistele tingimustele, asja, mis fantasmis peegeldub. Nõndamoodi toimub mõistetava liigi abstraherimine fantas-

*mist; (...).*³

Nimetatud erilised tingimused on mõistetavate liikide universaalne loomus, "sest tänu aktiivse mõistuse väele on meil võimalik vabaneda individuaalsusest ja arvestada seda spetsiifilist loomust, mille kujupilt informeerib passiivset mõistust".⁴

Edasi arutleb Püha Thomas selle üle, kas mõistuse objektiks on abstraktsed universaalid või konkreetset üksikud vormid, tulles järeldusele, et mõistmise objekt on asi ise, ometi mõistab mõistus seda mõistetava liigi kaudu.

*Loomus ise, mida mõistetakse, abstraheritakse või vaadeldakse universaalsena, leidub ainult üksikus; see, et seda mõistetakse, abstraheritakse või nähakse universaalina, on mõistuses.*⁵

On väidetud, et eeltoodud kognitiivsel protsessil pole kronoloogilist struktuuri, et see on silmapilkne ja spontaanne.⁶ Seepärast ei toimu mingit vormi intuitsiooni konkreetse meelisuses enne abstraktsiooni. Selle teostab passiivne mõistus (*intellectus possibilis*) siis, kui mõiste on abstraheritud, pöördudes tagasi fantasmijuurde, et mõista asja tema üksikuses. Thomas väidab, et *mõistus tunnetab üksikut teatud peegeldumise kaudu, mis toimub nii, et mõistus, tunnetades oma objekti, mis on mingi universaalsus, pöördub esmalt tunnetama omaenda tegu, minnes seejärel liigi juurde, mis on tema tunnetuse aluseks,*

1 ST, II 84, 7.

2 Sealsamas.

3 ST, I, 85, 1.

4 Sealsamas.

5 ST, I, 85, 2.

6 Vrd U. E c o, *Aesthetics...*, lk 193; E. G i l s o n, *Le Thomisme*, Paris, 1948, lk 325–326.

ning viimaks vaatleb fantasm, millest ta on liigi abstraherinud. Sel viisil saab ta teatud teadmise üksikust.¹

Joonis 3

mõistus (mille objekt on universaal) -----
----- 1) omaenda teo kaemus----- 2) liik
kui oma tunnetusakti alus-----
3) fantasm, millest on liigid abstraheritud

Selgub, et mõistus oma kaheses funktsioonis – millest üks keskendub meelelisele materjalile, sarnanedes oma vormilt fantasmidesse tõlgitud asjadele, sel ajal kui teine keskendub töödeldud meelelisele materjalile, sarnanedes struktuurilt mõistetele – ei soorita neid funktsioone ei ajalises ega kausaalses järgnevuses. Tuleb tähele panna, et nii fantasmid kui mõisted on kujupildid, sarnasused ning et nende kujupiltide struktureering on *simplex apprehensio* protsessis spontaanne.

Kuna hingel on kaks osa: meeleline ja mõistuslik osa, siis tegelikult on *simplex apprehensio* kahene protsess. Meeled tegutsevad, kui meeleliselt tajutavad asjad vaotuvad meeleorganitesse, mispuhul tekivad meelepildid. Teine operatsioon on meelepiltide muundumine aktiivse mõistuse toimel mõistetavateks liikideks/vormideks passiivse mõistuse tarvis, kuna meeleliselt tajutavate asjade üksikut konkreetset loomust mõistab passiivne intellekt mõistetavate liikide/vormide kaudu, mis peegeldavad üksikute konkreetsete asjade sarnasust abstraktsetes universaalides. Passiivne mõistus, mille

funktsioon on võtta vastu ja tunda ära mõisted (mõistetavad vormid), mille aktiivne mõistus on abstraherinud, tuvastab sarnasuse mõiste (kontsept) ja mõistetava (kontseptualiseeritava) asja vahel. Sel viisil informeeritud passiivne mõistus defineerib, jaotab ja esitab sõnaliselt vormis. *Simplex apprehensio* nimi tuleneb sellest, et see kui kognitiivne protsess pole kronoloogiliselt struktureeritud, vaid on vahetu ja spontaanne.

Joonis 4

mõistetavad asjad (kontseptualiseeritavad)
// sarnasus mõistetes ----- passiivne mõistus
-----// sõna

1.3. Kui *simplex apprehensio* pole kronoloogiliselt jagatav, kas siis saab samal ajal mõista paljusid asju? Thomase vastus on eitav. Selgub, et mõistus saab mõista nii palju asju kui tahes samal ajal ühe mõistena, kuid ta ei saa mõista kui palju tahes asju korraga eri mõistetena. Thomas leiab ühtlasi, et ka terviku osasid eraldi ei saa samal ajal mõista tervikus olevaina. Neid mõistetakse ühe vormi kaupa, kusjuures üldpilti mõistetakse ähmaselt.²

Inimese mõistus mõistab paratamatult kokkupanemise või jagamise teel. Sest kui mõistus läheb potentsiaalsusest üle tegelikkusele, on tal sarnasus asjadega, mida alles luuakse, mis ei saavuta täiust ühekorraga, vaid astmeliselt: samamoodi ei omanda inim-mõistus täiuslikku teadmist esmasest

1 De Veritate, X, 5c. Vrd U. E c o, Aesthetics..., lk 195.

2 ST, I, 85, 4. Osi saab mõista selgelt, ent siis mõistetakse igäüht omaenda vormi alusel ning neid ei mõisteta koos.

tunnetusaktist; ta tunnetab esmalt midagi asja kohta kui miskit, ning see on tema esimene tegelik objekt; seejärel tunnetab ta tema omadusi, aktsidentse, tema olemuse eri suhteid. Seejärel võrdleb ta paratamatult üht asja teisega kokkuvõtetult või jagatult; ühelt kokkuvõtmiselt ja jagamiselt läheb ta järgmise juurde, ning see on arutlemise protsess.¹

Niisiis see miski/mingisus (*quidditas*) peab seonduma üldstruktuuridega. Selle seondamistöö teeb ära mõistus. Thomas osutab sellele, et asja seos teiste asjadega ja osade seos tervikuga vastavad, aga ei ole samad mõistuse teostatava kokkuvõtmise ja jagamisega.

Joonis 5
 miski (*quidditas*) ----- mõistus -----
 ----- üldised struktuurid

On vormi kokkupanu mateeriaga; ning sellele vastab too kokkupanu mõistuses, mispuhul universaalne tervik on oma osa predikatiiv (...). Teine võrdlus on aktsidentsi ja subjekti vahel: sellele tegelikule kokkupanule vastab niisugune mõistuse kokkupanu, mispuhul aktsidents on subjekti predikatiiv, nagu siis, kui ütleme, et "too mees on valge".²

Me võiksime Thomase *complex apprehensio* omaduste aruteluga edasi minna, aga selleks puudub tarvidus, sest meil on käes põhiparameetrid, millega vaadelda Dante representatiivset

modelit "Jumalikus komöödias".

Niisiis, inim mõistus ei suuda mõista eri vorme/mõisteid samaaegselt. Seejärest ei võimalda hajus mõistmine, *simplex apprehensio*, mille puhul tervikut mõistetakse suhtes ühe osaga, ühe vormiga, või mille puhul osa mõistetakse eraldi tervikust tolle vormides, suhestada selle tulemit komplekssete struktuuridega. Mõistmisprotsessis on teine staadium, mis on kronoloogilises ja põhjuslikus järjekorras ning mille puhul *simplex apprehensio* tulemid integreeritakse makrostruktuuridesse ning neid vaetakse vastavalt. *Complex apprehensio* on seega mitmeülbaline protsess. Ta sisaldab *simplex apprehensio*, mis juba ongi kahene, samuti selle parandused ja hinnangu komplekssetes struktuurides makrotasandil.

2. Representatiivsed mudelid Dante "Jumalikus komöödias".

Järgnevalt kasutan *simplex apprehensio* ja *complex apprehensio* mudeleid Dante teose kognitiivse struktuuri analüüsil. "Jumalikus komöödias" põimuvad kaks tasandit – Dante-tegelane ja Dante-autor.³ Dante-tegelane on hõlmatud tegevusse, Dante-autor annab nendele tegevustele moraalse hinnangu. Dante "Komöödia" on doktrinaalne teos, mille mõistmiseks ta on kirjeldanud, Thomase ja teiste eeskujul, nelja eri

1 ST, I, 85, 5.

2 Sealsamas.

3 Vrd G. C o n t i n i, Un'idea di Dante. Saggi danteschi. Torino, 1970, 1976, lk 33–62; A. M a r c h e s e, Guida alla "Divina Commedia". Antologia della critica. Torino, 1991; Ü. P l o o m, Märkmeld "Jumaliku komöödia" avalaulu tõlgendamisest. Kogumikus: Acta Collegii Humaniorum Estoniensis, nr 2. Tallinn, 1995, eriti lk 80–82.

tasandit: sõnasõnaline, allegooriline, moraalne ja anagoogiline tasand.¹ Kuna moraalne tasand on just nimelt moraalse õpetuse andmine, on ka lugeja komplekssemalt tegevusse hõlmatud kui lihttunnetuslikul tasandil. Dante- autori moraalne hinnang on ühtaegu vastus mõistmisprobleemidele, millega on tegemist Dante-tegelasel ja mudel- lugejal, st niisugusel lugejal, kes käib Dante näidatud teed. Vaadelgem nüüd mõnesid konkreetseid näiteid "Ju- malikust komöödiast".

2.1. Põrgu teises ringis (esimeses tõelises põrguringis) näevad Dante ja Vergilius Minost, põrgu kohtunikku.²

*Siin, hambad irvis, vahti igavest
peab õudne Minos, patte vaeb ja tasu,
ning otsus nähtub sabakeerdudest.*

*Kõik hinged tunnistavad süüde lasu,
mis õnnetuid end tema ette veab,
ning sedamööda põrgus õige asu
see patutundja neile mõista teab:
häänd mitmeks võöks tal keerdub
ülestickku –*

hing laskuma niipalju astmeid peab.

(V, 4–12. Siin ja edaspidi tlk H. Ra- jamets.)

Dante on muutnud selle müütilise tegelase, Kreeta kuningas Minose, kellest sai üks kolmest allilma koh- tunikust, veidraks soerdiks, kes on osalt inimene, osalt loom, osalt demon. Mi-

nosel on saba, millega ta hingede pat- tusid mõõdab ja hindab. Protseduur ise on üpris kummaline, isegi koomiline. Nii mitu korda, kui Minos saba ümber patuse keha keerutab, nii mitu ringi peab hukkamõistetud Põrgus allapoole, temale ettenähtud karistuspaika las- kuma. Minose kui põrgukohtuniku kuju on mitmetasandiline. Esimene on nn *ad hoc* mulje, mis ühtib patuse muljega (aga samuti Dante-tegelase muljega, kes seda kõrvalt jälgib, olles seega lähedane patuse positsioonile³), kes saabub Minose ette ja tunneb välti- matut vajadust rääkida endast tõtt. See mulje on võrreldav *simplex apprehen- sio*'ga, mis on kahene protsess, nagu nägime Thomase kognitiivse mudeli tu- letamisel. Minos on kohutav, irvitav. Patuste ja Dante-tegelase meeled võtavad need (ja muud) tollest *miskist* (*quidditas*) (mida Dante-autor nimetab hiljem Minoseks) nähtuvad muljed vastu ja loovad *fantasmid*, millele toi- mib aktiivne mõistus (vrd joonis 1) ning muudab need *mõisteks/ mõistetavaks liigiks* passiivses mõistuses abstra- heerimise jõul (joonis 2), mille puhul püstitub sarnasus mõiste/kontsep- tuaalse kuju ja *miski* vahel. Aktiivse mõistuse toimel passiivne mõistus võtab vastu ja töötleb ja tunneb mõiste (mõistetava vormi) ära, mispuhul mõis- tus, tunnetades oma objekti, mis on

1 Esitatud traktaadis "Pidusööök" (*Convivio*) ja kirjas Cangrandele (X). Vrd Ü. Ploom, Märkmeid..., lk 76.

2 Järgnevad näited olen pikemalt lahti seletanud ettekandes rahvusvahelisel groteski keele konverentsil Tartus (1996) – "Grotesque Images in Dante's Inferno: The Problem of the Grotesque Overcome", mille tekst on avaldatud ajakirjas *Interlitteraria*, 2, Tartu, 1997, lk 84–102.

3 Dante-tegelane näeb Põrgus kannatusi ja sageli kannatab koos patustega, aga ta ei pea ise karistusi kogema, sest ta pole (neid) konkreetseid patutegusid teinud. Tema staatus on erinev. Purgatooriumis on see identne teistega, sest ka temal on patune loomus.

mingi universaalne loomus, pöörduv omaenda teo tunnetamise juurde ja siis fantasmii juurde, millest ta on mõiste abstraherinud¹ (joonis 3). Seega saadakse teave üksiku kohta defineerides, jagades ja kokku pannes, ning see kõik väljendub nii: Minos – kohtunik (joonis 4). Muidugi on see, mis ma praegu teen, vaid modelleerimine ja seda tulebki nii võtta. See on tunnetusprotsessi lihtsustatud kujutamine. Aga kui me soovime uurida Dante representatiivset mudelit, tuleb meil seda teha. Sest Minos-kohtunik pole üldsegi mitte stabiilne kujupilt, nagu juba ennist nägime. See pilt transformeerub. Transformatsiooni põhjustavad tema veider välimus ja ennatu käitumine. Kreeka mütoloogia õiglasest kuningast Minosest on saanud kristliku Põrgu jõletu kohtunik. Kui patuse süü on iseäranis ränk (näiteks Guido da Montefeltro puhul, XXVII laul, 124–127), lööb Minos endale hambad eriti raevukalt sappa. Koomilist aspekti rõhutavad Vergiliuse sõnad, kui ta vastab Minosele, kes Dantet ähvardab:

(...) "Oo sina, kelle rada
 töö kannatuse kotta," kostis hüüd,
 sa vae, kus käia, keda usaldada;
 see avar sissepääs on petlik, tea!"
 Mu saatja vastas: "Milleks kurjus-
 tada?"

Originaalteksti "Perché pur gride?" on tegelikult päris koomiline, mida võiks peaaegu mõista kui "mis põrgut

sa siin lärmad?". Muidugi ei tohi unustada, et see võib tunduda alul koomiline üksnes lugejale, kelle seisund ja staatus on hetkel erinev konkreetse patustaja või ka Dante-tegelase staatusest. Ometi ei ole see passiivne seisund. Sest kuigi lugeja ei ole otseselt hõlmatud tollesse konkreetse reaalsuse tunnetamisse, millesse on hõlmatud patused, on ta ometi sellesse hõlmatud kujutluse kaudu.

Seepärast võtkem omaks lugeja pertseptsioon, sest temale (potentsiaalsele patustajale) adresseerib Dante oma poemi. Siin ilmneb ka lugeja kaheülbasus: lugeja-kunstiteose aduja ja lugeja-potentsiaalne tegelane. Kõigest hoolimata on siiski selge, et Minose algne kuju pööratakse ümber, kui tema kohta saabub lisainformatsiooni (Vergiliuse sõnad, Guido da Montefeltro tunnistus palju hiljem). See on aga juba *complex apprehensio*, mis tähendab *simplex apprehensio* interpretatsiooni laiemas raamistuses. Olgu öeldud, et Minos ei konkretiseeru kohtuniku karikatuuriks. Tema väärikus taastub, kui mõte liigub sellele, et koomiline sabakeerutamine keha ümber on hukkamõistu märk või et saba hammustamine on erilise viha märk, mis on ühtlasi sümboolselt väga mõjuv, sest see suleb ringi (*uroboros* – oma saba hammustav uss)² ja tähistab lõplikku otsust.

Minose veidra kohtumõistmispraktika taga on Jumal ja Viimne Kohutüüp, mis ei tundu enam koomiline, kui lugeja on potentsiaalselt hõlmatud,

¹ Vt ST, I, 85, 1.

² Vrd N. Frye, *The Anatomy of Criticism*. Penguin Books, 1990, lk 150.

nii nagu Dante tahab, et ta oleks hõlmatud. Säärane hõlmatumus, mis kognitiivselt tähendab Minose paigutamist suurematesse struktuuridesse, nõuab kompleksset kognitiivset mudelit, nii nagu näeb ette *complex apprehensio*.

Nüüd võime küsida, mis omandab sellele vastavas representatiivses mudelis aktiivse mõistuse funktsiooni? Ma olen arvamusel, et just siin nähtub Dante representatiivse mudeli iseärasus. Vergiluse funktsioon on olla mingi kõrgem *Intellectus Agens* (toimiv mõistus) või ka mõistuse *lumen naturalis* (loomulik valgus), mis peab inimest juhtima ja hoidma teda surmapatust, seletades talle Põrgu olemust ja seotust kogu Universumiga.

On tähtis, et Vergiliuse seletused langevad ühte Dante-autori seletustega, sest Dante on kirjutamisel omaks võtnud kirikuisade õpetuse, kes ei kirjutanud ainult selleks, et seletada, vaid ka selleks, et õpetada ja püstitada eetiline mudel. Seetõttu ei võimalda kohene ning pöördumatu veendumus, asjade ümberlökkamatu kord makrotasandil vabaneda naeruks, nagu see on on iseloomulik groteskile ja karnevalile hilisemal renessansiperioodil.

Ja isegi kui tänane lugeja pahvatab naerma, mida Dante-autor temast ei oota, on ta ikkagi hõlmatud *complex apprehensio* protsessi. Sel juhul ei täida tema *lumen naturalis*'e funktsiooni küll mitte Vergilius, vaid miski muu, ja muidugimõista ei ühti see Dante-autori taotlustega.

Püstitame nüüd Dante representatiivse mudeli Minose näitel:

Joonis 6

irvitav oma saba järav *miski* /ekslikult mõistetud Minos/ ----- Vergilius/*lumen naturalis*/ ----- Minos /Põrgu patuste raevukas kohtunik/

Irvitav saba järav miski on tegelikult *simplex apprehensio* produkt või Dante-tegelase või patuste või mudelilugeja esmane toormulje Minosest. Kogu protsess peaks toimuma nii, nagu nähtub joonistelt 1–4. Et mõista toda miskit Minose, Põrgu kohutava kohtunikuna, on Vergiliuse või toimiva mõistuse tulemus. Kui selle funktsiooni võtab endale miski muu, mingi teine *Intellectus Agens*, näiteks absurdivaim, oleks meil tegu Minose paroodiaga ning kogu Põrgut tajutaks teisiti.

2.2. Vaadeldgem veel üht näidet "Põrgust", et veenduda *simplex apprehensio* ehk Dante-tegelase või temaga sarnaselt kognitiivsesse protsessi hõlmatud mudelilugeja dialoogi kompleksse protsessiga (*complex apprehensio*), mis "Põrgus" tähendab lihtsamate pertseptiooniaktide ümberstruktureerimist suurematesse tähendusüksustesse Vergiliuse abil, kes on allegooriliselt inimese ratsionaalse, arutleva mõistuse allegooria.

Kui Dante ja Vergilius Põrgust lahkuvad, viib ainus väljapääs mööda Luciferi keha, sest langenud ingel on pärast Taevast sügavikku heitmist tunginud poolest saati, jalad ees, läbi Maa keskpunkti "teisele poole" Lõunapoolkerale. Selleks et minna läbi Maa keskpunkti ja jõuda Lõunapoolkeral paiknevale Puhastustulemäele, tuleb neil "ülalt" Põhjapoolkeralt tules nüüd mööda Luciferi karvast keha alla ronida.

Kui nad on just kahe poolkera piiril, teevad Vergilius ja tema külge klammerduv Dante äkilise pöörde üle pea, nii et nüüd on pead seal, kus enne jalad.¹ Kui Dante hetke pärast tagasi vaatab, näeb ta oma jahmatuseks, et Lucifer seisab pea peal. Ometi seletab Vergilius, miks see nõnda tundub, ja Dante mõistab, et kõik on nii, nagu peab. Mitte et Dante-tegelane oleks valesti näinud.

See oli *simplex apprehensio* tulemus, et Lucifer seisis pea peal. Selleks et eelnevat perspektiivi taastada, oleks pidanud Dante-tegelane nüüd omakorda pea peale seisma, aga see oleks olnud absurdne.

Tõepoolest, Dante-tegelane tunnetaski seda kui groteski ja absurdi, kuni sai rahuldava seletuse Vergiliuselt, mis võimaldab *simplex apprehensio* ühitada *complex apprehensio* struktuuri ning anda *simple apprehensio*'le hinnang.

Me võime joonistada veel ühe representatiivse mudeli Luciferi baasil, mis on sarnane eelmisega.

Joonis 7

miski (*quidditas*) /pea peal seisev Lucifer/
-----Vergilius /*lumen naturalis*---
----- Lucifer õiges perspektiivis

Samal kombel võime restruktureerida kõik Dante-tegelase ja mudellugeja kognitiivsed kahtlused nii "Põrgu" kui "Purgatooriumi" näidetel.

2.3. Täpselt samasugune mudel toimib ka "Paradiisi" näitel, kus Dante-tegelast ei juhi Vergilius, vaid Beatrice.

Paradiisi esimeses taevas, Kuu

taevas, näeb Dante-tegelane nende hingi, kes küll elavad Empyreumis ja saavad osa Jumala nägemisest ja õndsusest, aga vähemal määral kui teised, sest nad ei olnud oma maisel eluajal nii täiuslikud. Seetõttu nad ilmuvadki Dante-tegelasele Kuu taevas. Kui ta neid näeb, teeb ta kiire otsuse, et Platonil oli ikkagi õigus, kui ütles, et surnute hinged lähevad tähtedele. Alles Beatrice seletused annavad meile teada tõe: kõik õndsad elavad tegelikult Empyreumis, nad vaid ilmuvad Dantele eri taevais, et too võiks mõista nende õndsuse erinevat astet. Paradiis jääb samuti väljapoole inimese kogemust ja tavamõistust. Seepärast läheb kõrgema *Intellectus Agens*'i funktsioon üle Beatricele, kes on mõistuse üleloomulik valgus, *lumen mirabilis, supra-naturalis, divinis*.

Representatiivses mudelis ühtib see Beatrice ja Dante-autoriga.

Joonis 8

miski /lahkunute hinged, kes ilmuvad tähtedel ----- Beatrice /*lumen supra-naturalis* / (Dante-autor)-----
Empyreumis elavad hinged

Seesama mudel toimib ka muudel "Paradiisi" näidetel, struktureerides Dante-tegelase ja mudellugeja *simplex apprehensio* saadud tulemused ümber *complex apprehensio* protsessis.

Selgub, et seesama representatiivne mudel on üldplaanis konstantne kogu Jumalikus komöödias. Üldine mudel näeks välja niisugune.

1 Vrd N. Frye, *The Anatomy of Criticism*, lk 238–239.

Joonis 9

simplex apprehensio ----- Dante-
tegelane, teised tegelased, mudellugeja----
--- kõrgem *Intellectus Agens* /Vergilius ja
Beatrice/Dante-autor -----*complex*
apprehensio

3. Kokkuvõtteks.

Kõrgem *Intellectus Agens* kannab sama funktsiooni mis aktiivne mõistus *simplex apprehensio* protsessis ja Dante-tegelane kannab passiivse mõistuse funktsiooni samas protsessis. Eri-nvus on selles, et nad ei teotse samaaegselt ja moodustavad kaks selgesti eristuvat representatiivset ahelat. Ühelt poolt näeme, et *Intellectus Agens*'i üllitatud otsustus langeb sageli kokku lugeja hinnanguga, kes valdab Thomase kirjeldatud kognitiivset mudelit, aga samuti kristliku kultuuri mudeliga kui sellisega, mis näeb ette Kristuse, Maarja, Kiriku, mõne pühaku vahendavat funktsiooni.¹

Thomase kognitiivne mudel on seega üks paljudest enam-vähem sarnastest mudelitest, seetõttu konventsionaalne mudel, teatud kollektiivse diskursuse ilming, ehkki eriti täpne ja välja arenatud.² Dante representatiivsed mudelid, tema poetika, on muidugi tema looming, tema individuaalne diskursus, ometi võime neid vaadelda ja ana-

lüüsida selle kollektiivse diskursuse raames, mis iseloomustab tema aega ja kultuuriruumi, eriti muidugi Thomase kognitiivse mudeli taustal, sest "kesk-aegne mõtleja teab, et kunst on inimese viis reprodutseerida kunstiteoses kosmilise korra universaalsed reeglid".³ Dante on mõlemat – mõtleja ja kunstnik. Loomulikult on "Jumalikus komöödias" neid momente, mis jäävad väljapoole selgepiirilist *simplex apprehensio* ja *complex apprehensio* dialoogi, mis ei lase end vormi valada. Just sellele tuginedes on Benedetto Croce loonud oma teooria Dantest kui poedist eraldi Dante-filosoofist.⁴ Kindlasti ei saaks "Jumalik komöödia" sündida poeetilise spontaansuseta. Samas on Dante ise postuleerinud just nimelt "Komöödias" (*Purgatorium* XXIV, 52–54), et tema on see, kes "siis kui Amor talle hingab, paneb tähele, ning nii kui too dikteerib hinges, märgib üles". See toimub poleemikas Lucca poeedi Bonagiuntaga kaanonite ja spontaansuse üle. Viide poeetilisele vabadusele konventsionaalsetest mudelitest on hoomatav. Võibolla tuleb otsida seda hinge puhuva armastuse spontaansust eldkõige varasemast *Vita Nuova*'st, mis on pühendatud armastuse ja surma trans-

1 Eespool oli juba juttu, et mitte iga lugeja ei võta teejuhiks Dante-autori suuniseid, järgnedes Dante-tegelasele tema põrguteel. Igaüks ei lähe tagasi vaatamata edasi, vaid mõni hoopis seisatab, mõeldes, mis saab neist, kes maha jäävad. Tekst ise pakub meile oltrasti võimalusi. Näiteks Muhammed, kes on oma saatuse kirjeldamiseks Dante-tegelasele nagu mingi marionett ühel jalal, teine jalg astevalmis õhus, seisma jäänud, jätkab oma teed. Igavesti. Kui tuleb järgmine lugeja, teeb ta samasuguseid veidraid liigutusi. Aga kõik see ei munda Dante representatiivseid mudeleid.

2 Thomase tunnetusteooria tugineb suurel määral Aristotelese tunnetusteooriale, millele ta sagedasti viitab.

3 Vrd U. Eco, *The Aesthetics of Chaosmos. The Middle Ages of James Joyce*. Translated by Ellen Esrock. Tulsa (Oklahoma), 1982, lk 7.

4 B. Croce, *La poesia di Dante*. Bari, 1953, lk 59 jj.

formatsioonidele, milles ilmnevad need selgelt struktureerimata epifaansed, ilmutuslikud momendid tolle *miski* tajumisel, mispuhul isoleeritud faktid ühenduvad "uutesse struktuuridesse meelevaldse poeetilise

kataklüsmi kaudu" ning "objekt ei ilmuta end tänu kontrollitavale objektiivsele struktuurile, vaid et sellest saab sisetunde sümbol (...)".¹ Aga see oleks juba uus uurimus.

TIIT ALEKSEJEV

ASSISTENDI TEEKOND Roosi nimest ja nime ajaloost

*Kirjutamine on labürint.
(Hugo St. Victorist, 13. sajand)*

*Kirjanik peaks surema otsekohe pärast seda, kui ta on kirjutamise lõpetanud.
(Umberto Eco, 20. sajand)*

1. Labürindi lävel

Umberto Eco "Roosi nime" eesti keelde tõlkimine oli kahtlemata ajalooline sündmus – 1980. aastal ilmunud tekst sai 1997. aastal lõpuks kohalikule lugejale kättesaadavaks. Piirialadele omase ajanihkega avanes sissepääs peegelmaastikule, mille kaardistamisega nii mõnigi itaalia kirjastus end vee peal hoidis. Viimase käigus toimus rida kummalisi kokkulangevusi, nii näiteks ilmus 1988. aastal juhuse tahtel kaks ühesuguse pealkirjaga "Roosi nime" analüüsivat esseedekogumikku. La-

bürint hakkas ennast taastootma ja võib ette kujutada, kuidas üks semiidist semiootik rahulolevalt käsi hõõrus.

Romaani autori tahtel on "Roosi nimi" "muidugi mõista, käsikiri", täpsemalt – itaaliakeelne väljaanne 19. sajandi prantsuskeelsest tekstist, mis on tõlge 17. sajandil ladina keeles avaldatud 14. sajandi käsikirjast, mille on kirja pannud sakslasest benediktiin, kes kirjeldab 80aastasena sündmusi, mis ta 18aastaselt läbi elas ja mille tähendust ta ka oma eluõhtul mõista ei suutnud. Nüüd siis eestikeelses tõlkes. Lugejad, kes selle tõlke pärast igavat sisse-

1 U. E c o, *The Aesthetics of Chaosmos*, lk 26. Kunstiteose kui erilise tunnetusobjekti avatuse kohta ning moodsa kunsti suurema avatuse kohta võrreldes keskaja kunstiga (muuhulgas Dante näitel) vrd U. E c o, *Opera Aperta*. Milano, 1962, eriti ptk 1–3.

juhatust käest panevad, võivad end pääsenuks lugeda. Neile, kes esimese katsumuse auga läbi teevad, avanevad preemiaks kloostriväravad ja sellega ka sissepääs hargnevuste rägastikku.

Sissetoomise kriteeriumides on "Roosi nimi" teadaolevatest labürintidest ilmselt üks edukamaid. Igal juhul ületavad Eco honorarid näiteks Daidalosele Knossose palee eest lubatud summasid.

Müügiedu saladus peitub aristotelliku põhimõtte järgimises – juhul kui kirjapandu lugejale naudingut pakub, on viimasele võimalik sisendada mida iganes. Kirjanik peab olema nagu Haarlemi rotipüüdja, kes vilepillilooga kuulajaid lummab, ning mida rohkem lugejaid talle järgneb, seda parem.

Hea kirjandus on Eco jaoks eelkõige seiklus. Viimane on omakorda võrreldav lennusiimulaatoriga, mis köidab nii professionaalset pilooti, kuid mille abil ka lühinägelik intellektuaal surmasõlmi suudab sooritada. "Roosi nimes" juhib frantsiskaanlasest detektiivi kätt hoidev minategelane omakorda lugejat ja selline lähenemine annab lugejale teatava üleolekutunde. Inimene, kes on 14. sajandis esmakordselt, tunneb end ikkagi targemana arglikust noviitsist ja sellest pimestatuna järgneb viimasele läbi terve loo. Pimedate teekond viib end kloostrimüüride vahel varjava mõrvari poole ja see, mil moel temani jõutakse, pole määratud mitte roosi, vaid detektiivi nimega, õigemini selle ajalooa.

2. Detektiivi käekõrval

"Roosi nime" inglase detektiivi nimi on William Baskerville'ist, mis võib vihjata William Occamile ja mis kindlasti viitab Sherlock Holmesile. Nii nagu Ecogi sarnaneb Holmesi lugude autor Arthur Conan Doyle alama astme jumalaga, kes on loonud kaosest kantud maailma ja laseb oma tegelaskujudel selles siis tagantjärele korrapära ja sündmuste algpõhjusti otsida. Mineviku liivatamise ja pügamise monopol kuulub aga ajalooteadusele ja nii Holmesi kui Baskerville'i meetodi kujunemise loos on ajaloolased etendanud olulist osa.

Aastatel 1874–76 ilmus väljaandes *Zeitschrift für bildende Kunst* Ivan Lermoljovi nime all seeria artikleid, milles pakuti välja uus autorsuse tuvastamise meetod. Kirjutiste saksa keelde tõlkijana oli ära toodud keegi Johannes Schwarze. Puhkenud poleemika käigus selgus, et artiklite tegelikuks autoriks oli itaallase kunstiajaloolane Giovanni Morelli. Sarnaselt "Roosi nimega" oli esialgne nimedemaagia paljutõotav: Schwarze on Morelli saksakeelne vaste ja Lermoljov selle ligilähedane anagramm. Morelli meetodi kohaselt avaldub meistri käekiri eelkõige pisiasjades. Kunstnik võib jäljendada oma eelkäijaid, aga valguskiirt, puulehte või sõrmeküünt maalib ta alateadlikult, eeskujudest mõjutamata, ja seetõttu alati ühtemoodi.

1883. aastal tõlgiti Morelli artiklid inglise keelde. Need jätsid sügava mulje 1869. aastal Dublini Rahvusgalerii direktoriks saanud Henry Doyle'ile, kes Morelliga ka 1887. aastal kohtus. Paar

kuud pärast seda kohtumist ilmus Henry Doyle'i vennapojal Arthur Conan-Doyle'il tema esimene kriminaallugu – "Ettüid punases". Sellega astus avalikkuse ette Sherlock Holmes ja tema varjus ka loo minategelane doktor Watson, kelle missiooniks on mitte mõista ja Holmesile pidevalt küsimusi esitada. Iga Holmesi-lugu saadab targa ja rumala dialoog, omalaadne meetodit selgitav meetod, mille juured ulatuvad otsaga antiikaega. Tark saab rumala küsimustele vastates oma seisukohti selgitada ja lugeja saab rumala käekõrval liikudes nendest seisukohtadest osa, ilma et ta end oma taipamatusest puudutatuna tunneks. Ja seetõttu ei saa edukas detektiiv läbi keskpärase assistentida, nii nagu filosoofil on vaja mõistmatut õpilast ja prohvetil kahtlevat jüngrit, keda veendes pöördutakse tegelikult märksa laiema auditoriumi poole.

Holmesi meetodi tutvustus algab läbi teise astme tekstitoetuse. Oma kaasüürnikku veel lähemalt tundmata avastab Watson Baker Street'i korteri laual lebavast ajakirjast intrigeeriva pealkirjaga artikli "Elu raamat", mida tulevane assistent kirjeldab järgnevalt: "... artikkel hämmastas mind kui omapärane segu teravmeelsusest ja mõttetusest. Arutlus oli napolisõnaline ja tihe, kuid järeldused olid minu meelest kaugeleulatuvad ning liialdatud... *Tilgast veest*, väitis autor, *võib loogik järeldada Atlandi või Niagaara olemasolu, ilma, et ta kumbagi oleks näinud või kummastki kuulnud. Nii on kogu elu suur ahel, mille olemus saab mõistetavaks, kui meile näidata selle ühtainsatki lüli... Mehe sõrmeküüntest,*

kuuevarrukast, saabastest, püksipõlvedest, nimetissõrme ja pöidla nahapaksenditest, näoilme, särgikäistest – kõigest võib lugeda tema elukutset. On peaaegu mõeldamatu, et asjatundlik uurija ei suudaks kõiki neid tunnemärke arvestades selles küsimuses selgusele jõuda."

Artikli autoriks on Holmes, kelle meetod toetub kahele vaalale: pisiasjadele ja analüütilisele mõtlemisele. Viimase eesmärgiks on välja selgitada algimpulss ja teadaoleva tulemuseni viinud täpne sündmustekäik. Miski on asjad liikuma pannud ja selle avastamiseks liigutakse alati mineviku poole.

Umbes kaheksakümne aasta pärast kerkib "Roosi nime" sünnimaal esile ajaloolane nimega Carlo Ginzburg. Soovides end Bologna ülikooli akadeemilisse juuraparki läbi murda, pakub Ginzburg välja uut moodi tehnikat, kuidas minevikule elu sisse puhuda. Tehnika nurgakiviks on tõendusliku musternäidise – *paradigma indiziario* – meetod, mis on tugevasti mõjutatud Charles Sanders Peirce'i abduktsiooniteooriast. Viimase kohaselt on mõttekam tundmatut objekti määratleda pigem teisejärguliste detailide põhjal, kui sellele üldisi seaduspärasusi külge kleepides.

Ginzburg laiendab selle lähenemise ajalooteadusele ja väidab, et minevikukultuuride tegeliku sisu avavad unustatud "väikesed inimesed" – mölder, raamatukaubitseja, nõiduses kahtlustatav naine. Juhul kui nende elulood on piisavalt dokumenteeritud, on selle põhjal võimalik taastada inimesi ümbritsenud kultuurimullid. Mulle suure-

maks puhudes on võimalik hinnata seniste minevikutõlgenduste vastupidavust. Inimelud on ajaloo piasjad ja neid mööda liikudes avaneb kitsas, kuid kindel tee minevikku "nii nagu see tööpoolest olla võis". Mullipuhujad panevad aluse suunale nimega mikroajalugu.

Kultuuri ja järelkult ka ajaloo sisuks on dialoog ning mineviku reanimeerimisel on Ginzburgi arvates tänuväärseimaiks allikaiks need, mis on koostatud dialoogi või küsitluse põhimõttel. Eelistatumaiks nende seas loeb ta inkvisitsiooniprotokolle, mille materjalidel põhiosa Ginzburgi uurimusi põhinebki. Ginzburg kaevub protokollidesse ja elab neisse niivõrd sisse, et ühel hetkel sünnib tema ajus kujutelm inkvisiitorist kui kultuuri jäädvustavast antropoloogist, mille ta ühel konverentsil ka esitab.

Endine inkvisiitor on ka Baskerville'i William. Ketsereid küsitledes on Williami jaoks saabunud äratundmine töömitmepalgelisusest, sellest, et ühe suure tööni võivad viia ka erinevad ja isegi vastassuunalised teed. See viib ta järeldotseni, et kõik ainuõigeks peetav on vaid inimajus sündinud tõlgenduste tulemus ja 14. sajandi maailmatunnetus pakub talle selleks sadu erinevaid võimalusi. Kusagil lõikuvad aga lõpututesse sümbolistlikesse edasipeegeldustesse Williami õpetaja Roger Baconi kained optikareeglid. Williami kui minoriidi ja kui detektiiviga usk põhineb lootusel, et kaosel põhinevat maailma on vähemalt ühe kaasuse raames võimalik ratsionaalselt seletada. Ning see lootus ei peta minoriiti, kaos ristubki kaasusega, osa kloostri aset leidnud

surmajuhumeist on ajendatud juhusest, osa hirmust ja osa maailmalõpuootusest. Kuid see on tagantjärele tarkus. Juba toimunud sündmustele leiab William alati loogilise seletuse, kuid neid ennetada ei õnnestu tal kordagi.

Eco ise on õelnud, et Williami-tüüpi uurija sai pärineda ainult frantsiskaanelaste ridadest ja alles 14. sajandi teisest veerandist, pärast Roger Baconi ja William Occami tõlgendusteooriate sündi. Sellele lisaks pidi Williami ilmaletulek ootama veel umbes kuussada aastat, kuni Ginzburg ja Eco Bolognas tutvusid. Tulemusena saab Carlost üks Williami prototüüpe, seda nii isiku, meetodi kui ka kahtluste seisukohalt. Viimane asjaolu on iseenesest tähtsusetu. Niisamuti võivad "Roosi nime" tegelased olla mõjutatud *L'Espresso* juhtkirjast, Püha Johannese kolledži uksehoidja isikust või Eco viimasest unenäost. See, mis loeb, on ajaloolase ja detektiiviga ühtesulamine. Minevikust töö ja ainuõige seletuse otsija on samasugusel rajal nagu mõrvarit otsiv detektiivgi. Mõlemad soovivad taastada põhjendatud sündmustejada, mis neil ühte kindlat hüpoteesi tõestada aitaks. Viimane aga nõuab peale analüütiliste võimete veel ka eetilist selgroogu. Juhul kui kiusatus ajaloolasest võitu saab, võib temast saada mineviku võltsija. Samamoodi võib detektiiviga oma võimusesse haarata soov planeerida täiuslik kuritegu. Ja mis võiks olla parim vahend selle varjamiseks kui usutavalt läbi viidud juurdlus?

Nii mõistab ka Watson ühe järjekordse kaasuse uurimise käigus, et Holmesist oleks võinud saada sajandi

kurjategija, kui ta oma kogemusi ja meetodit teises suunas rakendanud oleks. Ja see oleks tõeline kuulsus – saavutus, mis on signeerimata, kuid käekirja ja detailide põhjal ometi kõigile äratuntav. Holmes ainult naeratab meelitatult Watsoni jahmatuse peale, mis näitab, et ta ise on ammugi samasugusele järeltulele jõudnud. Üheks kohutavaks hetkeks kangastub Watsonile olukord, kus temast on saanud mitte detektiivi, vaid kurjategija abiline, mõrvari assistent.

3. Mõrvari käekõrval

Eco on oma kirjutistes eristanud kaht tüüpi romaane, mis minevikust ainest otsivad: ajaloolisi romaane ning mõõga ja mantli romaane, *les romans de cape et d'épée*. Esimese tegelased ei pea tingimata tõeliselt elanud olema. Seevastu mõõga ja mantli romaanide teatud tegelased peavad kindlasti ajaloolised olema, luues sellega pidevalt usaldusväärust ka kogu ülejäänud loole. Mõlema romaanitüübi eesmärgiks on leida loo ja ajaloo vaheline tasakaal, anda fiktsiooni kõitvusele mineviku garantii. On aga veel kolmaski viis loo ja ajaloo piiril balanseerimiseks, mida Eco "Roosi nimes" edukalt kasutab. See tähendab muuta jutustatav lugu tervikuna ajalooks, peegeldada see hetkeks minevikku ja tuua seejärel "tänapäeva lugejale kohandatud" kaasaega tagasi. Eco annab sellele lähenemisviisile kaudse vihje juba oma romaani motos: "muidugi mõista, käsikiri". Kolm sõna, kaks hargnevust. "Käsikiri" viitab ajaloolisele autent-

susele, positiivsele ajaproovile, "muidugi mõista" kätkeb teatavat irooniat, aga see iroonia ei ole päris siiras.

Ajaloolise romaani autorit, kes ühel või teisel moel aega oma loo usaldusvääruse huvides ära kasutab, painavad kolm ängistust: et ta osutub küündimatuks, et teda süüdistatakse mineviku võltsimises ning et teda paljastatakse plagieerimises. Ja nii deklareeribki autor: jah, ma tõlgendan, aga ma annan sellest märku. Järelikult ma ei võltsi, sest vastasel juhul püüaksin ma seda varjata. Iga selline avaldus on ängistuse tunnuseks. Ja just sellepärast on Eco romaani aluseks tegelikult kellegi teise kirjutatud käsikiri.

Eco loob võltsingu, viib selle autentse absuradini, paljastab selle ja jätkab ikkagi võltsingutest tuge otsivate kirjanike traditsioonis, pannes viimaks tasku kopsakad *Premio Strega* ja *Prix Medici* kirjandusauhinnad. Selle kõige taustal saadab romaani märkimisväärne menu. Kahest ängist on edukalt üle saadud. Jääb veel kolmas: plagiaat. Valitud periood on sellest ülesaamiseks loonud soodsad eeltingimused – kesk-aeg oli kopeerijate tsivilisatsioon.

Paljud "Roosi nime" tegelased kõnelevadki mineviku teksti sõnadega, mis pärinevad omakorda teistest, veelgi iidsematest tekstidest. Just need sajadite vältel kristalliseerunud töed loovad romaani dialoogile kohati erilise sügavuse, mille põhjast peegeldub tekstireaalsuse ja välise reaalsuse sulam, mille William tabavalt kokku võtab: "... nende munkade häda on see, et nad loevad liiga palju ja näevad ärritatud seisundis seda, mida on lugenud, ka oma ihusilmaga."

Plagiaadihirm kummitab Ecot aga väljaspool keskaja konteksti. Sellest ülesamiseks peab hirmu tekitaja lahus-tuma Eco loodud maailmas nagu happevannis. Kuna "Roosi nime" kand-vaks tegevusliiniks on ühe konkreetse teksti ümber aset leidvad tapmised, siis on see heaks kattevarjuks kirjan-duslikule mõrvale, mida võib vaadelda peaaegu ideaalse kuriteona.

"Roosi nime" mõrvariks number üks on pime raamatukoguhoidja Jorge Bur-gos, kelle prototüübiks on argentiina kirjanik Jorge Louis Borges (1899–1986). Eco ise on oma valikut kommenteerinud järgnevalt: "mul läks vaja pimedat raamatukoguhoidjat ja see sai olla ainult Borges. Peale selle, kõik võlad nõuavad maksmist." Võlgu oli Eco aga Borgesele nii mõndagi. Pärast Peróni diktatuuri kukutamist 1955. aastal töötas Borges Buenos Airese raamatukogu direktorina ja tema novel-list "Paabeli raamatukogu" võtab Eco üle ka oma labürint-raamatukogu üles-ehituse. Selle 14. sajandi Põhja-Itaalia mägikloostri üleviidud labürindi keskpunktis, Aristotelese "Poeetika" teise raamatu kohal, varitseb pime Bur-gos frantsiskaanlasest detektiivina nagu Minotauros.

Tegemist on tavatu mehe valduses oleva tavatu käsikirjaga, mille esimesed ja viimased leheküljed on mürgiga kaetud ja omavahel lahutamatu kokku kleepunud. Tulemuseks on tekst, millel ei ole algust ega lõppu. Viimane vastab Borgese lõpmatu liivaraamatu kirjeldusele, mis on ära toodud 1975. aastal ilmunud samanimelise kogu samanimelises novellis. Selle kohaselt õnnestub minategelasel hankida

raamat, mida sarnaselt Aristotelese käsikirjalegi ei ole võimalik esimeselt ja viimaselt leheküljelt avada. Ka üle-jäänud lehekülgi ei õnnestu sama koha pealt teist korda avada – raamatu arusaamatul põhimõttel koostatud nu-meratsioon on pidevas muutumises. Ju-tustaja püüab liivaraamatus peituvat sõnumit lahti mõtestada, kuid lõpmatu teksti maht käib sureliku inimese jõust üle ja inimesest saab liivaraamatu vang. Oma vangistuses saab peategelane aru, et tegemist on vördjaliku tekstiga, millel ei ole inimõistuse jaoks mingit tähen-dust. Temas süveneb soov raamat põle-tada, kuid ta ei julge seda teha, sest lõpmatu raamatu hävitamisel võivad olla ettenägematud tagajärjed ja nii poetab ta selle ühel ööl lihtsalt Buenos Airese raamatukoguhoidla tolmusele riiulile.

Eco loob nende põhimõtete alusel oma liivaraamatu ja asetab selle oma labürint-raamatukogu keskpunkti. Ka teksti ümber toimuvaid mõrvu kavan-dab ta borgeslikku surma ja kompassi loogikat jälgides. Ühel hetkel kaotab ta aga kontrolli labürindi võimalike harg-nevuste üle. Näiliselt läheb kõik plaanipäraselt: Burgos lämbub tu-lekahjus, suu täis liivaraamatu mürgi-tatud lehekülgi, ja kloostri aset leidev häving kustutab ka kõik ülejäänud kuritööjäljed. Samas on autori loodud sündmusteahelad end juba ise ümber asetanud, ühe labürindi lõpust saab teise algus ja ka liivaraamatu mürk on jõudnud ühele "Roosi nime" pea-tegelasele juba mõjuma hakata.

Sama mürk viib raamatukoguhoidja labürindist välja, sinna, kus kahe demi-urgi heitlus jätkub ilmselt mõnel kõrge-

mal tasemel. Burgos oli oma üleolekus kuni lõpuni kindel ja Adso mäletab seda elu lõpuni: "... Ta hakkas naerma, jah, tõepoolest, tema, Jorge. Esimest korda kuulsin ma teda naernas... naer tuli kurgust välja, ilma, et huuled oleksid naeratuses kõverdunud, tundus pigem, nagu oleks ta nutnud. "Sa ei oodanud niisugust lahendust, William, eks ole? Issanda abiga trumpas see vanamees su jälle üle, kas pole?"

"Roosi nime" lõpuosas lähevad dekteiivi ja assistendi teed lahku. Eneselegi aru andmata järgneb assistent nüüdsest hoopis raamatukoguhoidjale ja edaspidi on tema teenäitajaks pime mees. Aastate pärast naaseb Adso mahapõlenud raamatukogu varemetesse ja seal ringi luusides korjab ta aastatetagusest põlengust säilinud pärgamentitükke ning üritab neil säilinud sõnadest tuletada koodi, mis aitaks tal sõnumi saatjani jõuda, mis kaootiliselt toimunud sündmused loogilisse ritta asetaks ja neile eesmärgi ning tähenduse annaks: "Tagasiteel ning pärast Melkis püüdsin seda sõnumit lahti mõtestada... Minu kannatliku töö tulemusena sain endale nagu väikese raamatukogu, mis oli selle suure hävinud raamatukogu jälg, raamatukogu, mis koosnes katkenditest, tsitaatidest, lõpetamata lausetest, raamatute köntidest... Mida rohkem ma seda nimekirja loen, seda enam ma veendun, et see on vaid juhuslike kokkusattumuste vili, mis ei sisalda mitte mingisugust teadet. Aga need lünklikud tekstid on mind saatnud terve elu, olen pöördunud nende nagu oraakli poole ja mulle tundub peaaegu, et see, mis ma olen kirjutanud neile

lehekülgedele, mida sina, tundmatu lugeja, praegu loed, ei ole midagi muud kui raasuke, kujutluspilt, suur akrostihhon, mis ei ütle ega jutusta ümber mitte midagi muud kui seda, mida mulle olid pajatanud need fragmendid, ja ma ei teagi enam, kas mina olin rääkinud neist või olid hoopis nemad rääkinud minu suu kaudu..." Üpris kurb pilt ühe vana munga eluloojangul. Ja teatud mõttes on see Eco ise, kes põlenud pärgamentitükke sõrmede vahel pudistama jääb. Reaalsus on sarnaselt liivaraamatule pidevas muutumises ja iga uus valik on uus labürindiks keerduv tee. Kogu selles eripäras puudub ühtsus, iga labürindi saladuse avab üks konkreetne kood, kuid iga koodi jaoks eraldi labürindi loomiseks puudub Ecol lihtsalt jõud.

4. Hargnevate teede aias

Kaks teed, kaks suunda, mis mõlemad lõppesid assistendi jaoks tupikuga. Labürint on laienenud tervele maailmale, kuid kood, mille abil oleks võimalik kõiksuse keerdkäikudest väljapääsu leida, on tema eest endiselt varjule jäänud. Võimalik, et see kood on siiski olemas, ainult et selleni tuleb jõuda teistsuguste vahenditega. Võimalik, et tekstidel ei olegi iseenesest mingit eraldiseisvat väärtust, et nad on ainult ühe kindla põhimõtte väljenduseks ja see põhimõte pole peidus mitte tekstide sõnumis, vaid nende olemuses. Võimalik, et see põhimõte on peidus igal pool, kui vaid otsija ise oluliseni jõudmiseks valmis on.

Adso on ülemineku tabamisele kord

juba väga lähedal olnud, pärast armuvahekorda kloostriisse hiilinud külatüdrukuga, millele järgnenud sähvatust mäletab ta järgnevalt: "See tähendas – ma püüan seda nüüd seletada –, nagu oleks kogu universum, mis ei ole kahtlemata midagi muud kui raamat, mille on kirjutanud Jumala sõrm ja kus iga asi räägib meile selle looja ääretust headusest, kus iga olend on elu ja surma kujutus ja peegel, kus kõige armetumgi roos saab meie maise teekonna tõlgituseks, nagu oleks see kõik kokku rääkinud mulle ainult ja üksnes sellest näost, mida ma olin vaevalt silmanud kõõgi lehkavas pimeduses." Saladuse võti on jahmatav oma lihtsuses – teine osa Jumala raamatust on maailm ise, kus kõik oluline on koondunud sellesse, millele keskenduja vajaliku sügavuse suudab saavutada.

Üks võimalik tee labürindist välja on kirja pandud Borgese novellis "Jumala kirjad", mille minategelaseks on konkistador Pedro de Alvarado käsul kivikaevu heidetud asteegist preester. Kivikaev on kaheosaline ja teispool selle vahelage asub vangistatud jaaguar, ainus eluolend, keda preester näeb, ja sedagi vaid kord päevas, kui vangidele ülalt luugist toitu heidetakse. Preestrit on piinatud, et ta jumalate kulla välja annaks, ta ei ole saladust reetnud ja nüüd ootab ta pimeduses surma.

Mineviku peale mõeldes meenub preestrile iidne pärimus: nähes ette, et kord leiab aset suur häving, pani Jumal maailma luues kirja sõnumi, mille abil oleks võimalik seda ähvardavast kaosest võitu saada. Preester hakkab sõnumi üle pead murdma. See võib olla jäädvustatud tekstides, templites, jõgede

sängides, impeeriumides, aga ükski neist ei ole maailma loomisest saadik muutumatuna püsinud. Siis meenub preestrile, et üheks Jumala atribuudiks on jaaguar, ja ta mõistab, et sõnum, mida ta otsib, on kirja pandud jaaguari nahale. Jääb üle see ainult dešifreerida. Iga päev saab preester jaaguarinaha mustrite lahtimõtestamiseks ainult hetke. Lõpuks läheb see siiski korda, preester tunnetab põhjust ja tagajärge, igavikku, maailma algust ja lõppu. Ta dešifreerib ka läkituse, mis koosneb neljateistkümnest esmapilgul seostust sõnast. Piisaks selle väljaütlemisest, et kõik muutuks endiseks, et ohvrinoad lõhestaksid hispaanlaste rinnakorvid, et impeerium naaseks. Ja siiski jätab preester selle lause välja ütlemata, sest selle jaoks, kes on mõistnud kõiksuse tähendust ning tunnetanud jumalikku ja ajatut, ei ole ajalikel kammitsail enam tähtsust.

Labürindist on võimalik vabaneda ilma seda hävitamatagi. Labürint-teksti looja surm, tõlkija vead ja kriitiku kätemaks viivad ainult uute tõlgenduste tekkele. Ja lõpuks saab ka tõlgendajast endast märk, mida keegi teine omakorda tõlgendama hakkab. Tõlgendused aga on vaid labürindi pikendused, mis väljapääsu otsijat eesmärgist ainult kaugemale viivad. Kuigi alati on neid, kes väljuda ei soovigi.

Kui labürint on kõikjal, on ka väljapääs kõikjal, aga selle leidmiseks on ainuüksi mõistmisest vähe, sest alati jääb midagi, mida ei ole võimalik mõista, ja see sünnitab kahtlusi. Alati ei ole teada ka lõpptulemust ja siis on detektiivitarkused kasutatud. Koodi äraarvamine on ainult tee väljapääsuni

ja mõistmine on ainult pool teed koodini. Ilmselt peab assistent oma põlenud tekstipahna kloostriisse jätma ja selle müüride vahelt väljuma.

Ja siis võiks ka romaani lõppu, milleks on fragment 12. sajandi benediktiini Morlay Bernardi poemist *De contemptu mundi*, lisada veel mõned read, mis pärinevad Borgese luuletusest "Lõppematu roos", *La rosa profunda: Ma olen pime ja ma ei tea midagi, laga ma näen, et on rohkem teid mida mööda minna / ja iga asi on lõppematu arv asju.*

Kasutatud kirjandus

H.T. Bennett, The Name of the Game. *Semiotica* 1990, 79, 3/4.

J.L. Borges, Hargnevate teede aed. *Loomingu Raamatukogu* 1972, nr 5/6.

J.L. Borges, The Book of Sand. London, 1979.

J.L. Borges, A Universal History of Infamy. London, 1987.

A. Conan-Doyle, Baskerville'ide koer. Jutustused Sherlock Holmesist. Tallinn, 1973.

P.R. Doob, The Idea of the Labyrinth from the Classical Antiquity through the Middle Ages. Ithaca&London, 1990.

U. Eco, Roosi nimi. Tallinn, 1997.

U. Eco, Dreaming of the Middle Ages. Faith in Fakes. Rmt-s: Travels in Hyperrea-lity. London, 1995.

U. Eco, Reflections on the Name of the Rose. London, 1995.

C. Ginzburg, Clues: Roots of an Evidential Paradigm. Rmt-s: Myths, Emblems, Clues. London, 1992.

S. Schillemans, Umberto Eco and William Baskerville: Partners in Abduction. *Semiotica* 1992, 92, 3/4.

R. Wollheim, Giovanni Morelli and the Origins of Scientific Connoisseurship. Rmt-s: On Art and the Mind: Essays and Lectures. London, 1972.

ANTI SELART

"TIGEDATE RAHVASTE, SEE ON USKMATUTE LEEDULASTE JA SKISMAATILISTE VENELASTE KESKEL..."

"Livland zwischen Ostsee und Ostgrenze", "Liivimaa Läänemere ja idapiiri vahel", pealkirjastas tänapäeva baltisaksa ajalookirjutuse suurnimi Heinz von zur Mühlen hiljuti ühe alajaotuse oma Vana-Liivimaa ajaloo üldkäsitlusest.¹ Seega on 13.–16. sajandi Eesti ja Läti ala arengutes määravana esile tõstetud kaks tegurit: ühelt poolt hanskaubandus, transiit elukoige Tallinna ja Riia sadamate kaudu; ning teiselt poolt idanaabus, traditsioonilises käsitluses ohtlik ja agressiivne. Jättes siinkohal kõrvale Hansa paljudiskuteeritud tähenduse Liivimaa käekäigule (mainitagu vaid Paul Johanseni, Leonid Arbusow noorema ja Norbert Angermanni nimesid), tuleks edasises uurimistöös kindlasti järele katsuda küsimuse teine pool: kuivõrd sõltus siinsete territooriumide poliitiline saatus hiliskeskajal ja varauusajal nende ida-naabri(te)st?

Loomulikult on naabrid omavahel alati seotud nii ühise kui eraldava kaudu. Kuid kirjanduses on Liivimaaga piirnevaid territooriume – Novgorodi, Pihkvat, Moskvat ja Leedut – nähtud sageli millegi erilise ja määravana siin-

setele arengutele, ja eriti vanemate baltisaksa ajaloolaste poolt on palju mõlgutatud mõtteid selle üle, mis pidanuks Vana-Liivimaal olema teisiti, et vältida 1558. aasta katastroofi. Liivimaa kodusõdade käsitlemisel on kirjutajate sümpaatiat seetõttu kuulunud ordule, mida on peetud võimeliseks ületama killustatust – autoritel on ilmselt silme ees seisnud Preisimaa eeskuju, kus orduriik 1525. aastal sekulariseeriti ja moodustati ilmalik hertsogkond. Kuid Euroopas on ju lisaks Eestile ja Lätile teisigi maid, mis on olnud tugevamate võimude poolt lühemaks või pikemaks ajaks alla neelatud, ilma et nende omapära sellepärast kaduma oleks läinud.

Vahetegemine, kus lõpeb nii-öelda normaalne naabus, milles põimuvad konfliktid ja koostöö, ning kus algab ideologiseeritud põlisvaenlase-tunne, on kindlasti suuresti puhtsubjektiivne. Antud kontekstis on muidugi määrav rooma ja bütsantsi konfessioonide ja ühiskonnakorralduse vastasseis Narva jõe – Peipsi järve joonel, mida hästi näitlikustabki 14. sajandist pärinev pealkirjalause.

1 Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Hrsg. von G. v. Pistohlkors. Berlin, 1994, lk 83–89.

Vana-Liivimaa sündis võitlustes paganate ja skismaatikutega. Pruugib vaid lugeda Läti Henriku kroonikat, kui me juba saame venelastest väga eemale-tõukava pildi. Kuid sama teos on ühtlasi allikas, mis kõneleb Liivimaa ladinlaste (nii nimetatakse vanavene kirjasõnas roomakatoliiklasi) koostööst ning sõjalistest liitudest Pihkva ja vähem ka Novgorodiga. Just piiskopid alates ristisõja juhust Albertist on 13.–14. sajandil püüelnud rahumeelsete suhetele naabermaadega. Osalt on nad selleks olnud muidugi sunnitud oma pideva konfrontatsiooni tõttu orduga, mille nii sise- kui välispoliitika oli keskeltläbi sõjakam.

20. sajandi retseptisoonis on hiigel mõtude ja -tähtsusega pärjatud Jäälahingut (mis tegelikult sugugi polnud piirisõdade väljapaistvaim kokkupõrge). Sellegi eellugu 1240. aastal, mil ladinlased vallutasid Irboska, Pihkva ning Vadjamaal Koporje, näeb kohalikust vaatepunktist välja pigem kui vürst Jaroslav Vladimirovitši võimu taastamine Pihkvas liitlaste abiga, mitte kui Pihkva vallutamine Tartu, ordu ja Põhja-Eesti jõudude poolt, nagu ta võiks paista suurvürstlikust Suzdali-Moskva vaatepunktist. Rääkimata sellest, et Pihkva abiväed osalesid mõõgavendade poolt ordule saatuslikus Saule lahingus. See pole ka ime, sest Tartu piiskopkonna juhtisikute ning vähemalt ühe Pihkvas võimu pärast võitleva kildkonna vahel valitsesid tihedad sugulussuhted.

Niisiis võiks Liivimaa võimude

suhtumises naabritesse-skismaatikutesse eristada ideoloogilist ja pragmaatilist tasandit. Esimeses avaldus ehk rohkem üleeuroopaline, teises kohalik vaatepunkt. Vestfaali nooruk, kes soovis kuuluda ordurüütlite hulka, noor vaimulik, kes reisis pärast õpinguid katoliiklike kultuurikeskustes tema jaoks tsiviliseeritud maailma äärmisesse serva, võttis kaasa oma üldistatud ning samal ajal väga napid, fantastilisedki ettekujutused valeusulistest. Küllap mõlkus tema mõttes ka püha sõda *resp.* ristisõda. Kuid siin satuti kesk kohapealseid poliitilisi ja majanduslikke reaale.

Saksa ordu võitlused Poola ja Leeduga ning üha taaspuhkev Liivimaa kodusõda surusid Vene skismaatikud tagaplaanile. Tuleb arvestada, et sõjad Pihkvaga 14. sajandil tähendasid tegelikult sageli sõda Pihkva kui Leedu vasalliga ning ordu ja Novgorod olid seejuures traditsiooniliselt pigem ühel pool rindejoont.

Kui 1322.–1323. aastal Leedu vürsti võimu alune Pihkva alustas Liivimaaga sõda, siis sõlmisid ordu, Harju-Viru vasallid ja Novgorod lepingu, millega määrati kord võimalike omavaheliste tülide rahumeelseks lahendamiseks ja lepiti kokku ühistegevuses Pihkva vastu. 1354. aastal asub Tartu piiskopkond "äärmisel piiril vastu õige usu vaenlasi venelasi",¹ seega ohtlikus kohas, kus lõpeb ristiusk – ja 1362. aastal kaebas Tartu piiskop paavstile, et kahtlemata kristlik ordu on tema jaoks suurem vaenlane kui olid skismaa-

1 A. M o t z k i, Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte 1921, Bd 21, nr 52.

tikud.¹ Hoopis vähem teame linlaste, rääkimata siis juba talurahva vaadetest ida poole. Liivimaa linnade õitseng tugines suuresti transiitkaubandusele, Riia liitlaseks kodusõdades on olnud nii õigeusklikud kui paganad, linnad on kas iseenese või kogu Hansa nimel taotlenud sõdade lõpetamist ning sobitanud rahulepinguid. Ideaalis kehtivate lepete järgi ei tohtinud piirisõjad takistada kaubandust ei Pihkva ega Novgorodiga. Samas on kaubandustülid kestnud hoolimata lahenduskatsetest mõnikord aastaid. Maarahvale tähendas skismaatikute naabruse võimalust kaotada sõja korral oma vara ja elu, aga ka väljavaadet vasturetke ajal ise saaki koguda. Kuid on ju päris üksipuha, kas sinu tapjad on rooma või kreeka usku või sootuks paganad – ja vaevalt suutsid talupojad mõista konfessioonide õpetuslikke erinevusi. Paremal juhul olid piirialade talupojad teadlikud jumalateenistuse ja kommete välistest erinevustest. Vahetu piiriregiooni maarahva jaoks seisnes eri kultuuri maailmade vaenuliku piiri olemus vaid selles, et ühes naaberkülas maksti andameid ühele, teises teisele võimule. Üks oli keel, riietus, tavad, majanduslaad. 13. sajandi alguseks olid virulased ja ugalased ning nende vahetud idanaabrid kristianiseeritud nähtavasti üsna võrdsel määral ning kõnelesid ühist või lähedast murret. On üldteada, et silmapaistev osa eesti keele kristlikust põhiterminoloogiast ("raamat", "rist" jne) on laenatud vanavene keelest. Läti

keeles on need mõjud veelgi tugevamad. Võiks ehk öelda, et 13. sajandi alguses olid veel lahti mõlemad võimalused: kas hakkavad tulevase Vana-Liivimaa alad edaspidi kuuluma Õhtu- või Hommikumaa kultuuripiirkonda. Siit ei maksa tingimata teha järeldust, et Eesti kuuluvus läänepoolsesse Euroopasse on vahetult tingitud allajäämisest muistses vabadusvõitluses. Ühest küljest oleks valik kahe poole vahel pidanud toimuma niikuinii (näiteks Saaremaal jt Läänemere-liiklusega tihedalt seotud rannikualadel oli see võib-olla juba otsustatud) ja teiseks – kui ka muinaseestlaste etniline areng oleks läinud mõnikord hoiatava alternatiivina toodud venestumise teed, siis me lihtsalt ei oleks teadlikud oma saatuse kurbloolisusest. Ajaloos ei saa käike tagasi võtta ega oma minevikku uuesti alustada.

Liidetud keskaegse katoliku maailmaga selle tipphetkel 13. sajandil, jäi Liivimaa siiski provintsiks nii kultuurilises kui poliitilises mõttes. Siinsed rahvad olid poolpaganalikud ebasõbralikud barbarid, kes elasid "tatarlaste naabruses".² Veelgi kaugemad alad olid veelgi võõramad, ja usulise vaenu resp. eripära tõttu veelgi vaenulikumad. Kohalikule elanikule, olgu siis siin sündinule või juba kohanenud sisserännanule, oli see aga nende igapäevane elukeskkond. Vaade Venemaale ja arusaamine selle asjadest oli õpetatud Roomas üks ning näiteks Narvas – olgu siis linnuses, raes või kalurihütis – teine.

1 Hermanni de Wartberge Chronikon Livoniae. Scriptores rerum Prussicarum 1863, Bd 2, lk 82.

2 Vt J. K r e e m, Sebastian Münster ja Liivimaa. Akadeemia 1995, nr 3, lk 508–524.

Allikad pakuvad meile seisuslikult (13.–14. sajandil eelkõige vaimulikult) vermitud skismaatikutepilti, mille eesmärgiks tavaliselt käimasolevas poliitilises intriigis midagi saavutada või tõendada. Argielus ja konkreetsetes poliitilistes tegudes ja valikutes oluliste suhtumiste jälile võiks jõuda ehk mitte ürikutes või kroonikates sisalduva reetoorika, vaid tegude kirjelduste kaudu: kellega koos sõditi, kellega räägiti läbi, keda kardeti, keda vihati. Liivimaa ja Hansa-Venemaa kaubandus oluaks mõeldamatu, kui partnerid üksteist mõistmatult jälestanuks. Piiskop Alberti noorem vend Theoderich oli abielus Smolenski soost Pihkva vürsti Vladimiri tütreaga. Pole võimatu, et mitmed Latgale õigeusklike väikevürstide suguvõsad keetsid risticõdijatega sõlmitud abielude kaudu edasi baltisaksa aadliperekondades. Seesama Theoderich näiteks pani aluse tänasessegi päeva ulatuvale von der Roppide suguvõsale. Kaupmehed võisid aastaid suhelda ühtede ja samade äripartneritega. Naabermaad on külastanud käsitöölised, vahendades nii moode kui oskusi. Moskva suurvürst Ivan III tõi enesele ehitusmeistreid Pihkvast, "sest need olid sakslaste käest õppinud kiviehituskunsti".¹

Tavalisest naabrusest erinevast isearalisest "Vene hädaohust" sõna tõsisest mõttes võiks ehk rääkida alles pärast Novgorodi ja Pihkva sisulist liitmist Moskva 15. sajandi lõpul. Juba esimene Vene-Liivi sõda 1480.–1481.

aastal näitas, et vastased on ebavõrdsed. Ühe tabava väljenduse järgi seisid 16. sajandi algusest teineteise vastas "Moskva valitseja autoritaarne autoriteet ja tema ühendatud riigi potentsiaal ning ühe järelkeskaegse poliitilise konglomeraadi võim *resp.* võimetus".² Hoolimata ordumeister Wolter von Plettenbergi saavutatud mõningasest sõjalisest edust 1501.–1502. aastal jäi suhetes dikteerivaks pooleks Moskva, kus aga esialgu polnud Liivimaa vallutamise lihtsalt huvitatud. Esialgu osutasid suurvürstide jaoks tähtsamaks suhted Leedu ja tatarlastega ning sisevõitlused. Vana-Liivimaale andis see tema viimase õitseaja, pikima välisrahu kogu perioodi vältel. Siinsed võimud püüdsid küll takistada oluliste sõjamaterjalide vahendamist ida poole ning relvastusala asjatundjate reise Moskooviasse, kuid nähtavasti suurema eduta. Liivimaa võimud olid üha vähem ise oma maa saatuse isandad. Kui siis Liivi sõja alguses linnused järjepanu peaaegu vastupanuta moskovitide kätte langesid, jääb Russowi kroonikast mulje, et oleks tulnud vaid tõsiselt vastu panna ja vaenlased oleksid olnud võidetud. Vaid liivimaalaste eneste hoolimatus ja omakasupüüdlikkus ning soovimatus natukenegi ühise hüve heaks ohverdada olevat tinginud vanade heade aegade lõppemise Liivi sõja katastroofis. Vaevalt kajastab Russow pelgalt isiklikku seisukohta. Kindlaks peetud – tõsi, tegelikult sageli moraalselt vananenud – linnused lan-

1 Iosafovskaja letopis, Moskva 1957, lk 88.

2 J. R a b a, Sussisch-livländische Beziehungen am Anfang des 16. Jahrhunderts: Partnerschaft oder Konfrontation? *Zeitschrift für Ostforschung* 1978, Jg. 27, lk 586–587.

gesid üksteise järel ning maal levisid jutud reetmistest ja salakuulajatest. Tuntumaid äraandjateks peetud isikuid on ehk Narva raehärra Joachim Krumhusen ja Tartu piiskop Hermann II Wesel. Olenemata sellest, kas kahtlustustel oli alust või mitte, oli (enamasti protestantlike) kaasaegsete jaoks (katoliikliku) piiskopi äraandlik ühendus skismaatiliste venelastega üsna usutav. Liivi sõja jooksul on sakslased teeninud venelasi, tatarlased rootslasi ja poolakaid, eestlased kõiki sõjapooli hoolimata igasugustest konfessionaalsetest vahedest. Balthasar Russow kurdab, et "meie armsad vanad löid moskoviiti nähes risti ette, aga paljud noored ja vanad liivimaalased nägid temas oma ülimalt pääsu".¹ Meenutatagu siinkohal vaid Tartu piiskopkonna vasallisuguvõsast pärinevaid Eilert Kruuset ja Johann Taubet, kes sõja ajal kõigepealt tsaari teenistuses ja lõpuks teda reetnuna Liivimaal olulist rolli mängisid. Mõned head aastakümned "Vene ohu" tähe all elanud Liivimaa polnud tõsiseks enesekaitseks valmis ei sõjaliselt ega psüühiliselt. Ehk pole eksitav nimetada valdavaks meeoleluks 1558. aasta kuumal suvel hirmu. Tähendab see, et ohtu oli tegelikult hoopis alahinnatud?

Kas Liivi sõda oma laastavate tagajärgedega oli möödapääsmatu? Spekuuleerimata igasuguste oleks-väidetega ja

tunnistades täiesti 1558.–1561. aasta sõja osapoolte potentsiaali ning võimaluste olulist erinevust, on selge, et 16. sajandi Vana-Liivimaa sisemine nõrkus vähemalt kiirendas tema langemist. Ei ole usutav selle "järelkeskaegse konglomeraadi" edasikestmine suurriikide Rootsi, Poola ja Venemaa vahel, nagu ei saa ka rahuldada ühe naabruse allikates kajastuva ideoloogilise vastasseisu kriitikata ülekandmine poliitiliste suhete valda, seda eriti ajas toimunud muutusi täielikult arvestamata.

Niisiis tuleb tõdeda, et traditsioonilises Liivi-Vene suhete käsitluses sageli prevaleeriv "Vene hädaoht" on 13.–15. sajandi osas igatahes tõestamata. Eriti 13.–14. sajandil võib poliitilisi suhteid Läänemere kirderannal vaadelda aset leidvatena ühises toimumisruumis, kus liidud ja konfrontatsioonid ei järgi tingimata konfessiooni-piire. "Vene hädaoht" neil sajanditel on pigem Õhtumaa sisepoliitiline argument. Järsem murrang Vene-Liivi suhete osas on toimunud alles ehk seoses Novgorodi ja Pihkva allaneelamisega Moskva poolt, kui partnerid juba selgelt ebavõrdseks osutusid. Ja niisama oluline kui füüsiline allajäämine on ehk olnud ka Liivimaa teadmine oma nõrkusest, suutmatust leida ühist keelt selles osas, mida oleks vaja püsijäämiseks teha.

---

1 B. R u s s o w, Liivimaa kroonika. Stockholm, 1967, lk 211.

UMBERTO ECO

UNISTADES KESKAJAST

Kas on midagi, mis seob Frank Frazetta¹ heroilist fantaasiat, uussatanismi, Excaliburi, Avaloni saagasid² ja Jacques Le Goffi? Kui Darth Vader, Jacques Fournier³ ja Parzival lendava taldriku pardal Montailou lähedal kohtuksid, kas nad räägiksid siis üht ja sama keelt? Ja kui nii, kas oleks see siis mingi "galaktika-pidgin" või hoopis Püha Luukas Skywalkeri evangeeliumiladin?

Tundub tõesti, et inimestele meeldib keskaeg. Paari minutiga võib Ameerika mis tahes raamatupoes avastada hulga huvitavaid näiteid sellest uuskeskaja lainest. Nimetan vaid mõned *paperback*'ide pealkirjad, mida te huupi lapates sealt leida võiksite: "Maailm nimega Camelot", "Kuninga tagasitulek", "Mõök on sepistatud", "Basiliski peibutus", "Draakoni otsinguil", "Draakonivõitlus", "Toomkirik metsas", "Camelot'i viimne kaitsja", "Draakoni aare", "Dr. Kes ja ristirüütlid", "Maagi-

line otsing", "Ketserlusekallak". Lisaks rida nimetusi, mis viitavad kelti saagadele, nõiakunstile ja nõiutud lossidele, kummitavatele vangikongidele, kivimõökadele ja üksisarvikutele, ning selgelt uuskeskaegsed kosmosesarjakad.

Kui te ei usalda "kirjandust", siis popkultuuri peaksite ikka uskuma. Ühes pudupoes leidsin hiljuti rea koomikseid, mis pakkusid sellise suurepärase valiku: "Kuningas Conan", "Barbar Conani metsik mõök", "Camelot 3000", "Mõök ja Aatom" (see vastandus paneb iseloomulikult paari pimedade keskaja ja laserkiired), "Elektra saaga", "Kristallsõdalane Crystar", "Elric Melibone'ist"...

Võiksin ka jätkata. Kuid pole erilist põhjust imestada pseudokeskaja, natsinostalgia ja okultismi pudru laviini üle *paperback*'ides. Maa, mis sünnitas dianeetika⁴, suudab nii mõndagi ära teha ka *wash-and-wear*-nõiduse ja Püha

Umberto Eco, *Dreaming of the Middle Ages*. Rmt-s: *Travels in Hyperreality*. New York, 1986.

¹Frank Frazetta (s. 1928) – ameerika fantastiliste kangelaste väljamõtletaja (raamatud, filmid, multifilmid *etc*).

²Excalibur – kuningas Arthuri võlumõök; Avalon – kuningas Arthuri legendi imede saar, kuhu haavatud kangelane paranema viidi.

³Darth Vader ja Luke Skywalker on "Tähesõdade" triloogia kangelased; Jacques Fournier – 13.–14. saj inkvisiitor, hilisem paavst. Tema läbiviidud ülekuulamiste protokollidel põhineb E. Le Roy Ladurie menuleos "Montailou".

⁴dianeetika - Ameerika ulmekirjaniku Ron Hubbardi 50ndatel rajatud psühhoteraapia vorm.

Graali karastusjoogi vallas. Poleks midagi imestada, kui järgmises pornohitis oleks Marilyn Chambers Lointaine'i printsess (kui ameeriklastel õnnestus Edmond Rostand'i näidend *Chantecler* muuta fäntastiksiks, siis miks mitte kujutleda Tripoli printsessi kinkimas oma voorusevöö võtmeid habetunud Burt Reynoldsile?). Rääkimata sellistest postmodernsetest uuskeskaegsetest Manhattani lossidest nagu *Citicorp* ja *Trump Tower*, mis oma talupoegadele ja kaupmeestele avatud õuede ja lordidele reserveeritud hästi kaitstud kõrgklassikorteritega on kui uusfeodalismi veidrad esindused.

Selliste imetegude üle nagu *Hearst Castle*'i või *Cloisters*'i välisilme on Ameerika arenenud masohhism rohkesti halanud (*Cloisters*'i interjäär on filoloogilisemalt kujundatud). Aga see ei puutu asjasse.

Uue keskaja kroonikad jutustavad ka tuhandetest lugejatest, kes on avastanud Barbara Tuchmani.¹ *Metropolitan Museum*'i direktor otsustas ehsate pettustena välja panna kõik võltsingud, mida publik oli varemalt imetlenud kui ehtsaid asju. Paari aasta eest muuseumi ukse taga olnud järjekorrad keskaegse iiri kunsti näitusele pääsemiseks on uue maitse selge sümptom.

Ameerika, kes peab rahulduma sünniaastaga 1776, neelab ahnelt Tõelist Minevikku. Konservifiloloogia võib-olla, kuid filoloogia sellegipoolest. Ameeriklastele tõepoolest meeldib vastutustundlik ajalooline rekonstrueerimine (võib-olla alles pärast seda,

kui tekst on hoolikalt rekonstrueeritud, saab seda vastutustundetult dekonstrueerida). Nagu paljud eurooplased võtsid ka paljud ameeriklased filmi *Excalibur* tõelise keskajana; kuid paljud, väga paljud teised ootavad õhinaga midagi tõelisemat.

Aga kuidas on lood teispoolel Atlandi ookeani? Suurbritannias ja Prantsusmaal oli 19. sajand ajaloolise romaani, Walter Scotti ja Victor Hugo ajastu. Ajalooline romaan on aga lahutamatu seotud keskaja-temaatikaga. See suund on säilinud tänini ja iga Londoni või Pariisi raamatupoe riulilt leiab hulgaliselt huvitavaid näiteid keskajaromaanidest ja -seiklusjuttudest. Itaallastel seevastu pole ses vallas märkimisväärsed saavutusi kunagi olnud. Itaalia kirjanduse ja keskaja vaheline suhe on alati olnud õnnetu. Sellised nimed nagu Guerrazzi, Cantù, Grossi ja D'Azeglio on võõramaalastele tundmatud ja õigusega. Kui ehk ainsana välja arvata D'Azeglio *Ettore Fieramosca*, on kogu viimase sajandi vältel Itaalias loodud keskaja-belletristika igav, kohmakas ja ülespuhutud. Meie tolle aja rahvusromaan Manzoni "Kihlatud" ei käi suurte rüütlite ja imperaatorite radu; selle toimumisaeg on 17. sajand ja see räägib allasurutud talupoegadest rahvuslike ebaõnnestumiste perioodil. Nõnda ongi itaalia kriitikud üllatunud, et viimase kümne aasta jooksul on Itaalias ilmunud hulk keskajast inspireeritud romaane, kusjuures mõned neist on võitnud enneolematult suure publikumenu. Ma ei hakkaks siin üles

1 Barbara Tuchman (1912–1989) – ameerika ajaloolane, kelle minuteoste seas on 14. sajandit käsitlev "A Distant Mirror" (Kauge peegel, 1979).

Umberto Eco

lugema kõiki neid ümarlaudu ja sümposioone, mis viimasel ajal sellele probleemile on pühendatud, sest "keskaja tagasipöördumise" teema on muutumas juba kummituslikuks kinnismõtteks. Ka teistes maades, kus säärane mineviku elustamine tuttavam, peetakse samateemalisi arutelusid ja vähemalt mingi vastus tuleks sellele küsimusele leida.

Nõnda siis oleme praegu nii Euroopas kui ka Ameerikas tunnistajaks taas ärganud huvile keskaja vastu, mis kummalisel kombel kõigub fantastilise uusmedievalismi ja korraliku filoloogilise uurimise vahel. Olulisem on mõistagi selle nähtuse teine pool, ja jääb üle ainult imestada, miks ameeriklased on enam või vähem sama vaimustuse kütkes mis eurooplased ja miks mõlemad neelavad ahnelt Georges DUBY, Emmanuel Le Roy Ladurie ja Jacques Le Goffi rekonstruktsioone, nagu oleksid need mingi uus narratiivvorm. Kes oleks kümme aastat tagasi võinud ette kujutada, et inimesed neelavad Poitou' keskaegseid kirikuraamatuid, nagu oleksid need Agatha Christie kriminalid?

Õeldakse, et me unistame keskajast. Aga tegelikult on nii ameeriklased kui ka eurooplased Lääne tsivilisatsiooni pärijad. Kõik läänemaailma probleemid kerkisid esile keskajal: uusaegsed keeled, kaubanduslikud linnad, kapitalistlik majandus (kõigi oma pankade, tšekkide ja intressidega) on keskaegse ühiskonna leiutised. Keskajal sündisid uusaegsed armeed, uusaegne rahvusriigi mõiste, aga samuti rahvusülese föderatsiooni idee (maad,

mida ühendas enda alla Saksa keiser, kes valiti Maapäeval, millel oli valimiskoosoleku funktsioon); samast on pärit ka rikaste ja vaeste vaheline võitlus, ketserluse kui ideoloogilise kõrvalekalde mõiste, isegi meie tänapäevane arusaam armastusest kui laastavalt õnnetust õnnest. Lisaksin kiriku ja riigi vahelise vastasseisu, ametiühingud (olgu korporatiivses vormis), käsitöö tehnoloogilise uuendamise. Selle aastatuhande alguses hakati laialdaselt kasutama tuuleveskeid, leiutati hobuserauad, hobuse ja härja juhtrakmed, jalused, uutmoodi, laeva ahtri külge kinnitatud veelune tüür (ilma selle leiutiseta oleks Ameerika avastamine olnud võimatu). Hakati kasutama kompassi, võeti lõplikult omaks araablaste matemaatikasüsteem, samast hakkas arenema ka uusaegne kalkuleerimine ja kahetabaline raamatupidamine. Ajastu lõpul, kui lugeda selleks kokkuleppeliselt aastat 1492, tulid püssirohi ja Gutenbergi galaktika.

Me elame siiani keskaegse tehnoloogia lipu all. Näiteks prillid on keskaja leiutis, nii nagu ka mehaanilised kangasteljed või aurumasin. Tol ajal oli intellektuaal, kelle silmanägemine peale neljakümnendat eluaastat kehvemaks hakkas jääma (meenutagem, millist vaeva nõudis lugeda raskestiloetavaid käsikirju tõrvikuvalguses pimedates ruumides hämarate võlvide all), pärast viiekümnendat eluaastat võimetu aktiivselt töötama. Silmaklaaside kasutuselevõtt pikendas intellektuaalide produktiivsust tunduvalt ja nõnda said järgnevad sajandid neid inimressursse paremini

ekspluateerida.

Ükski nimetatud ideedest või asjadest ei sündinud klassikalisel antiikaljal. Vanast Kreekast ja Roomast oleme saanud teatava arusaama tragöödiast (kuigi meie teater põhineb keskaegsel mudelil) ja iluideaali, samuti filosoofia põhimõisted. Keskajalt aga õppisime, kuidas neid kasutada. Keskaeg on kõigi tänapäeva "kuumade" probleemide allikas, ja pole midagi imestada, et me pöördume tagasi selle perioodi juurde iga kord, kui tunneme huvi oma päritolu vastu. Kõik probleemid, mida arutatakse Ühisturu istungitel, pärinevad keskaegse Euroopa oludest.

Seega keskaega uurides me uurime oma lapsepõlve, nii nagu arst, selleks et ülevaadet saada meie praegusest tervislikust seisundist, küsitleb meid meie lapsepõlve kohta, või nagu psühhanalüütik, et mõista meie praegust neuroosi, uurib põhjalikult meie esmaseid kogemusi.

Meie tagasipöördumine keskaja juurde on seotud juurte otsimisega, ja kuna meid huvitavad meie tõelised juured, siis vajame "usaldusväärset keskaega" ning mitte seiklusjutte ja fantaasiad, kuigi sellest soovist on tihti valesti aru saadud ja ebamäärastest tungidest aetuna mõnuletakse nagu mingis eskapismis *à la* Tolkien.

Ent kas keskajast unistamine on tõesti tüüpiline kaasaegne ehk postmodernne kiusatus? Kui on tõsi – ja nii see on –, et keskaeg muutis meid läänelikeks elukateks, siis peab tõsi olema ka see, et inimesed hakkasid keskajast unistama juba päris uusaja algusest peale.

Pidev tagasipöördumine

Uusaeg on keskaja poole naasnud tollest hetkest peale, mil too ajalooõpikute järgi lõppes. Uus ajastu algas inimvaimu rabavate saavutustega: Ameerika avastamine, Granada vabastamine (millega hävitati araablase teaduslik pärand, mis oleks ennetanud renessanssi ja uusaegse teaduse teket), teise diasporaa algus juutide väljaajamisega Hispaaniast (pogrommid leiutati ristsõdijate poolt juba varem; Lääne tsivilisatsiooni sugupuu on keeruline).

Kohe pärast keskaja ametlikku lõppu vallutas Euroopa kõikehaarav keskajanostalgia. Itaalia suured renessansipoeetid Pulcrist Boiardo ja Ariostoni pöördusid tagasi rüütliisaegade temaatika juurde. Teofilo Folengo kirjutas *Balduse*, poemi, mis kasutas enneolematut kirjeldamatut "kõõgiladina keelt", Torquato Tasso, Itaalia manerismi suurluuletaja, ülistas ristirüütlite kuulsusrikkaid tegusid. Hispaanias kirjutas Cervantes loo mehest, kes ei suutnud pealetungiva reaalsusega lepitada oma armastust keskaegse kirjanduse vastu. Shakespeare laenas ja tegi ümber palju keskaegseid lugusid.

Inglise renessansi õitseajal avastasid John Dee ja Robert Fludd uuesti keskaegse juudi müstika sümbolid ja mõistukujud. Isegi barokiajal, kui uusaegses teaduses näisid valitsevat Galileo ja Newtoni paradigmat, töötas vastureformatsiooni kirik vaikselt skolaastikute filosoofia parandamise ja ärarikkumise kallal ja Jean Mabillon (1632–1707) taasavastas Prantsusmaal keskaegsete käsikirjade varasalved. Semiootikuna ei saa ma unustada, et

üks silmapaistvamaid saavutusi märkeoorias tehti tänu Aquino Thomase uuendusmeelsele õpilasele, Jean de Saint-Thomas'le ehk nagu teda nüüd nimetatakse, Jean Poinso'tle. Valgustusajastul, kui prantsuse entsüklopedistid pidasid näiliselt viimset võitlust pimedade keskaja jäänustega, hakkas seesama pime keskaeg vaimustama aristokraate gooti romaani ja varase Ossiani-romantismi kujul. Geograafiliselt lähedal, kuigi psühholoogiliselt kaugel Otranto kindlusest¹ kogus Ludovico Antonio Muratori oma suurteosesse *Rerum Italicarum Scriptores* keskaja hiilgusest jutustavaid lugusid. Peagi hakkas Chateaubriand ülistama keltide metsa alla kerkinud gooti katedraale, samal ajal kui tänu Walter Scottile, Victor Hugole ja Eugéne Emmanuel Viollet-le-Duc'i (1814–1879) restaureerimistegevusele võis kogu 19. sajand unistada oma keskajast, makstes nii Napoleonile kätte tema valgustusliku teo eest, kui too lasi maha võtta Notre Dame'i tünpanoni, et imperaatorlik korteež saaks katedraali sisse marssida.

Kummalisel kombel võis Mustade Patukahetsejate pühakojast näha Fultoni võidukalt seilavat aurulaeva²; võib-olla kuuluvad ka ketrusmasin ja mehaanilised kangasteljed uus-gooti mehhaanikasse ja munk Gregoriuse Luupainaja klooster³ oli hoopis segaste gooti unelmate vabrik. Itaalia *Risorgimento* võttis hulgaliselt ainet keskajast,

rääkimata ooperist, mis on täis trubaduure; ja siis tuleks veel sakslaste keskajapööritus, mille ilminguiks olid Baieri Ludwigi loss ning Wagneri parzivaliseeritud maailm.

Mida kostaksid John Ruskin, William Morris ja prerafaeliidid, kui öeldaks, et keskaja taasavastamine on 20. sajandi massimeedia saavutus?

Klassitsism ja medievalism

Siinkohal tuleks esitada vähemalt kaks küsimust. Esiteks, mis eristab seda pidevat keskaja taasavastamist niisama pidevast tagasipöördumisest antiikpärandi juurde? Teiseks, kas need paljud (lüga paljud) kujutlused keskajast sobivad alati ühe ja sama arhetüübi alla?

Esimese küsimuse puhul tuleb eristada utilitaarse kokkuklapitamise ja filoloogilise rekonstrueerimise vaimu. Klassikalise antiigi säilmeid me rekonstrueerime, kuid kui nad on taastatud, siis elama me neis ei hakka, vaid vaatleme neid ainult kui ideaalmudelit ning kui täpse restaureerimiskunsti meistriteost. Keskaega seevastu pole kunagi tühjalt kohalt rekonstrueeritud: me oleme teda alati paiganud ja putitanud nagu mis tahes kasutuses olevat asja. Oleme üles vuntsinud nii panga kui katedraali, nii riigi kui kiriku. Parthenonis me enam ei ela, aga katedraali löövide all käime ja palvetame

1 Otranto – linn Lõuna-Itaalias Puglias, mis 11.–19. sajandil kuulus normannide kuningriigi alla. "Otranto kindlus" (1765) on Horace Walpole'i gooti romaan.

2 Robert Fulton (1765–1815) – ameerika insener, kes konstrueeris aurulaeva.

3 "Luupainaja klooster" (Nightmare Abbey) on T. L. Peacocki (1785–1866) satiiriline gooti romaan.

siiani. Isegi kui meid saadavad Aristoteles ja Platon, käsitleme neid keskaegsetelt eelkäijatelt saadud terminites. Kui keegi need keskaegsed ladestused Aristotelesest välja kraabiks ja teda uut moodi loeks, ehiks see uut-moodi loetud Aristoteles akadeemiliste raamatukogude riuleid, kuid ei haakuks meie igapäevaeluga.

Et keskaega on üles keerutatud selleks, et rahuldada eri ajastute elulisi vajadusi, siis on võimatu, et teda oleks alati ühtmoodi üles keerutatud. Niisiis ma püüan visandada vähemalt kümme keskaja tüüpi, hoiatamaks lugejat, et iga kord, kui kõneldakse keskaja unelmast, tuleks kõigepealt küsida, millisest keskajast unistatakse.

Kümme väikest keskaega

1. Keskaeg kui *ettekääne*. See on ooperi- või Torquato Tasso keskaeg. Siin ei tunta tõsist huvi ajaloolise tausta vastu; keskaega kasutatakse pigem kui mingit mütoloogilist lava, millele asetatakse tänapäeva tegelaskujud. Selle määratluse alla võime paigutada ka nn "mõõga ja mantli romaanid" (*romans de cape et d'épée*). Ajaloolise romaani ning mõõga ja mantli lugude vahel on erinevus. Esimene valib teatud ajaloolise perioodi selleks, et paremini mõista mitte ainult seda perioodi, vaid ka (läbi selle) meie oma aega, mida nähakse kui nende kaugete ajalooliste sündmuste lõppresultaati. Romaani tegelased ei pea olema "päriselt ajaloolised" (see tähendab inimesed, kes on päriselt olemas olnud); piisab, kui nad on oma ajastu (olgugi väljamõeldud) esindajad.

Lady Rowena ja Pierre Bezuhhov on väljamõeldised, aga nad jutustavad meile midagi "tõelist" Inglise keskaja või Napoleoni-aegse Venemaa kohta. Mõõga ja mantli romaanides peavad aga väljamõeldud kangelased liikuma "tõeliste" ajalooliste isikute hulgas, kes lisavad neile usutavust. Mõelgem Dumas'le ja sellele, millist kandvat narratiivset osa mängivad tal sellised tegelased nagu Richelieu ja Louis XIII. "Tõeliste" kangelaste kohalolule vaatamata pole d'Artagnani psühholoogial midagi pistmist tema sajandi psühholoogiaga, ja ta oleks võinud läbi samasuguste seikluste ratsutada ka Prantsuse revolutsiooni ajal. Seega ajaloolistes romaanides aitavad väljamõeldud kangelased meil mõista minevikku (ja minevik ei ole ettekäändeks), mõõga ja mantli romaanides aga aitab minevik (mis on ettekäändeks) meil nautida väljamõeldud kangelasi.

2. Keskaeg kui *ironilise taaskülastuse* paik, et spekuloida mõistagi meie lapsepõlve, aga ka meie vanaduse illusiooni ümber. Ariosto ja Cervantes küllastavad keskaega niisamamoodi, nagu Sergio Leone ja teised "spagetti-westerni" meistrid küllastavad 19. sajandi Ameerikat: kui heroilist fantaasiat, milletaolised olid moes juba esimestes Hollywoodi filmides. Samas laadis ehitas ka Rabelais üles oma fantastilise Sorbonne'i-külastuse, aga tema ei uskunud enam ise seda Pariisi, millest ta jutustas, nii nagu Monty Pythoni filmide kangelased ei usu enam groteskset aega, milles nad elavad.

3. Keskaeg kui *barbaarne* aeg, kui ürgsete ja lindpriide tunnete maailm. See on Frazetta fantaasiate keskaeg,

aga, sundkujutelmade ja keerukuse kõrgemas astmes, ka varase Ingmar Bergmani keskaeg. Samad ürgsed tunded võisid eksisteerida nii Foiniikia kallastel kui ka Gilgameši kõrbes. See aeg on "pime" *par excellence*, isegi Wagneri "Nibelungide sõrmus" kuulub sellesse dramaatilisse, kaine mõistuse loojangu ajastusse. Ainult kerge moonutamine on vajalik selleks, et ülistada sel viriilse, toore jõu pinnasel uut aarialikkust. See on karvane medievalism, ja mida karvasemad on tema kangelased, seda sügavamalt ideoloogiline on tema pealispinnaline naiivsus.

4. *Romantismi* keskaeg kõigi oma tormiliste losside ja kummitustega. See keskaeg on iseloomulik Vatheki¹ idamaistele julmustele ja ta naaseb kaasaega *space-opera*'te näol, kus vangitorni pannakse kompuuter ja see muutub sedamaid tähelaevaks.

5. *Philosophia perennis*'e või uustomismi keskaeg, mis ei seisne mitte üksnes Jacques Maritaini ja Pius XII ja Johannes Paulus II pastoraalsetes ja dogmaatilistes vaadetes, vaid mida võib nähtamatu inspiratsiooni allikana ära tunda ka kaasaegsete ilmalike filosoofide formaalses ja loogikalises mõtlemises. Oma raamatus *Semiotics and the Philosophy of Language* uurisin ma hiljuti keskaegset definitsiooni-teooriat, millele pani aluse Porphyriose *Eisagoge*, ja näitasin, kuid võrd mõjustatud oli see teatavatest loogikalistest keerdkäikudest. Minu eesmärgiks oli demonstreerida, kuidas need

keerdkäigud jätkuvalt mõjutavad paljusid kaasaegseid tähendusteooriaid, mis tihti teadmatultki võlgnevad ikka veel palju Porphyriose mõttetraditsioonile. Selles suhtes ei tulene keskaja püsiv elujõud tingimata religioosetest eeldustest, palju varjatud medievalismi on ka mõningates meie aja spekulatiivsetes ja süstemaatilistes meetodites, näiteks strukturalismis.

6. *Rahvuslike identiteetide* keskaeg, mis viimase sajandi vältel taas võimsalt esile on kerkinud, kuna keskaegset mudelit nähakse kui poliitilist utopiat, kadunud hiilgust, mida võib vastu asetada rahvuslikule ikestamisele ja võõrvõimude domineerimisele.

7. *Dekadentluse* keskaeg. Mõelgem eelkõige muidugi prerafaeliitide venaskonnale, mõelgem Ruskinile, aga mõelgem ka Huysmans'i *À rebours*'i ja Des Esseintes'i² ekstaaside peale. Tüüpilise itaalia versiooni sellisest dekadentsi-keskajast võime me leida Gabriele D'Annunzio ja Giosuè Carducci neomedievalismist (olgu et viimane ei olnud *fin-de-siècle*'i dekadent). See keskaeg oli alguses intellektuaalide leiu-tis, ent sulatati hiljem orgaaniliselt rahvusliku restauratsiooni projekti ja see sünnitas Itaalia linnades nii arhitektuuris kui visuaalsetes kunstides mõnikord huvitavaid ja mõnikord lihtsalt ülespuhutud võltsinguid.

8. *Filoloogilise rekonstruktsiooni* keskaeg, mis algab Jean Mabillonist ja ulatub Muratori kaudu Etienne Gilsoni parimate teosteni, *Acta Danicorum Phi-*

1 Vathek – William Beckfordi romaani "The History of Caliph Vathek" (1787) kangelane.

2 Des Esseintes – J.K. Huysmans'i (1848–1907) dekadentliku romaani kangelane.

losophorum'i avastamise ja Annaalide ajalookoolkonnani. Seda filoloogilist ajaloolähenemist võib rakendada nii suurte sündmuste kui ka hoomamatute sotsiaalsete ja tehnoloogiliste alusstruktuuride ning igapäevaelu vormide puhul. Õnneks ei sõandaks keegi siinpuhul rääkida "keskajamoest". Ehkki see keskaeg pole täielikult massimeedia huviorbiidist väljas, aitab see keskaeg meil siiski kriitiliselt hinnata kõiki teisi kujutlusi keskajast, mis ühel või teisel hetkel meis vaimustust tekitavad. Sel keskajakujutlusel puudub tänu Jumalale ülevus ja seega on ta palju "inimlikum".

9. *Traditsiooni* või okultistliku filosoofia (*la pensée sapientielle*) keskaeg, igavene ja eklektilisevõitu loigisev ehitus, mis kubiseb templirüütlistest, roosiristlastest, alkeemikutest, vabamüürlastest, uuskabalistidest, kes kõik on rüübanud Graali tagurlikest märkidest, valmis tervitama iga neofašistlikku võimutahet ja õhinal nõus aktsepteerima oma ebatõenäoliste visioonide huvides kogu 3. keskaja butafooriat, pannes ühte patta René Guénoni ja barbar Conani, Avaloni ja Preester Johni¹ kuningriigi. See keskaeg on juba oma olemuselt ebateaduslik ja marsib jätkuvalt mikro- ja makrokosmose müstilise paaripanemise lipu all ning lõpuks veenabki oma poolehoidjaid, et kõik on üks ja seesama ja et kogu maailm on sündinud vaid selleks, et kuulutada kõigis oma

oludes ja sündmustes ühtainsat Sõnumit. Õnneks on too sõnum kaotsi läinud ja selle Otsimine on põnev töö nende väheste jaoks, kes on jäänud tõestuste ja filoloogia suhtes kurdiks ja ignoreerivad vapralt K. R. Popperi üleskutset rakendada falsifikatsiooniprintsipi. Et kokku võtta "traditsionalistlikku" mõttelaadi, toon ma näiteks kaks põhilist kognitiivset mudelit – üks epistemoloogiline ja teine loogiline –, mille "traditsionalistlik" mõtlemine tavaliselt vastutustundetult pea peale pöörab. Printsip: *post hoc ergo propter hoc* (pärast seda, järelikult seepärast) mudel muudetakse printsibiiks *propter hoc ergo ante hoc* (seepärast, järelikult enne seda) ja loogiline *modus ponens* muudetakse millekski, mida ma nimetaksim *modus indisponens*'iks. Hea näide *propter hoc ergo ante hoc* lähenemisest on väide, mida võib leida paljudest tuntud kirjutistest *Pimander*'i kohta: on teada-tuntud fakt, et *Corpus Hermeticum* kirjutati esimestel sajanditel pärast Kristust, kuid Traditsiooni apostlid kinnitavad veendunult (isegi pärast Casauboni² põhjalikku ja veenvat tõestust), et see kirjutati Moosese või Pythagorase ajal, igal juhul enne Platonit. Ja põhjendus kõlab nii: see, et *Corpus Hermeticum* sisaldab mõtteid, mis *hiljem* ringlesid platonistlikus miljöös, tõestab seda, et see kirjutati enne Platonit. Mis puutub *modus indisponens*'isse, siis töötab (?) see nii: Kui p, siis q, aga kui k, siis w ja selle

1 12.–13. saj legendide preesterkuningas, kelle unelmate riik asus kusagil Aasias või Kirde-Aafrikas.

2 Isaac Casaubon (1559–1614) – prantsuse protestantlik õpetlane, tegi kindlaks Hermes Trismegistusele omistatud müstiliste tekstide arvatust hilisema päritolu.

näiteks on: "Kui $a=b$, siis $b=a$ ". Aga *Corpus Hermeticum* ütleb, et *sicut inferius sic superius* (nagu all, nõnda ka ülal); seega pole Püha Graal midagi muud kui filosoofide kivi. Ma tean, et kõik see ei ole tõeline keskaeg ja et meie vanad doktorid olid kunstide fakulteedis disputeerides palju rangemad kui Henry Corbin või Gilbert Durand;¹ kuid "traditsioonilise" mõttelaadi lipukirjaks on tavaliselt kuningas Arthuri igavene maa, kust ikka ja alati ajatud ekstaasi otsitakse.

10. *Last, very last, but not least – Millenniumi lõpu ootus.* See keskaeg, mis on kummitanud iga vaimustusest lõkkele lõõnud sekti, saadab meid praegugi ja jääb saatma ka edaspidi, kuni viimsepäeva loojakuni. Olgugi paljude hulluste allikas, püsib ta siiski kui pidev hoiatus. Mõnikord polegi see võib-olla nii keskaegne mõte, et lõpp on

lähedal ja et erariides Antikristus on uksele koputamas.

Milline neist?

Nii et enne kui keskaja tagasipöördumise üle rõõmu või kurvastust tundma hakata, on meil moraalne ja kultuuriline kohustus täpselt selgeks teha, millisest keskajast on jutt. Selgelt määratleda, millisest neist kümnest keskajast me räägime, tähendab ühtlasi öelda, kes me oleme ja millest me unistame – kas me lihtsalt lahutame enam-vähem ausalt meelt, murrame pead oma põhiprobleemide üle või toetame hoopis, võib-olla eneselegi teadmata, mõnd uut reaktsioonilist vandenõud.

Inglise keelest tõlkinud
Marge Käsper

1 Henry Corbin (1905–1978) – prantsuse usundiloolane, vt ka *Vikerkaar* nr 3, 1995; Gilbert Durand (s. 1921) – prantsuse filosoof ja mütolooq.

GEORGES DUBY

HIRMUD KESKAJAL JA HIRMUD KAASAJAL

Intervjuu

Tahaksime rääkida hirmudest minevikus, keskajal, ja hirmudest tänapäeval. Kas paralleeli tõmbamine nende kahe ajastu vahel on teie meelest õigustatud?

Inimesed, kes elasid tuhat aastat tagasi, on meie esivanemad. Nad rääkisid meiega enam-vähem sama keelt ja nende arusaamad maailmast polnudki nii väga erinevad meie omadest. Seega on olemas mõningaid analoogiaid nende kahe ajastu vahel, kuid on ka erinevusi ja just viimastel on meile palju õpetada. Need panevad meid endale küsimusi esitama. Miks ja milles oleme muutunud? Ning mis suhtes võib minevik anda meile kindlustunnet? Sest õigupoolest tähendab ju ajalooa tegelemine ka püüdu vabaneda oma hirmudest.

Kas ka keskajal oldi teadlikud ajaloost? Kas püüti sellest õppetunde leida?

Aga loomulikult. Meie euroopa tsivilisatsiooni eristab teistest tsivilisatsioonidest kõige selgemalt just see, et ta

on olemuselt historiseeriv, käsitleb end kulgevana. Õhtumaa inimesel on tunne, et ta liigub tuleviku poole, ning täiesti loomulikult vaatab ta ka tagasi minevikku. Kristlus, millest keskaja ühiskond oli läbi imbutunud, on ajaloo religioon. Ta kuulutab, et maailm loodi ühel teatud hetkel. Seejärel, ühel teatud ajal, sai Jumal inimeseks, et lunastada inimkond, ja sellest ajast läheb ajalugu edasi.

Selle ajastu haritud inimeste, intellektuaalide teadvuses oli kujutus, et minevik on õpetlik. Ainult vaimulikud oskasid kirjutada ja lugeda ning nad pidasid oma kohuseks seletada ajalugu, nii et seal saaksid nähtavaks Jumala märgid. Nad olid veendunud, et reaalne ja üleloomulik maailm pole teineteisest rangelt lahutatud, et alati on olemas läbipääsud ja et Jumal ilmutab end selles, mida ta on loonud, looduses. Minevikutõikade uurimisel leiti justkui mingeid jumalikke manitsusi. Selline sündmus nagu komeet taevas või La Manche'i väinas nähtud vaal, mis oli "suur nagu saar", oli märk. Ning haritud inimeste asi oli neid märke tõlgendada, omistada neile tähendus tavainimeste jaoks.

Georges DUBY, Quand la famine annonçait le progrès. Entretien. *L'Express*, 17. märts 1994, lk 30-34.

Kas aasta 1000 saabumine tekitas rahutust?

1000. aasta hirmud on romantiline legend. 19. sajandi ajaloolased kujutasid ette, et aastatuhande lõpu lähemine oli tekitanud mingi kollektiivse paanika. See on vale. Tegelikult on meil paanikast ainult üks tunnistus. Üks Saint-Benoît-sur-Loire'i kloostris munk kirjutab: "Mulle jutustati, et aastal 994 kuulutasid preestrid Pariisis maailma lõppu." Kõnealune munk kirjutab seda neli või viis aastat hiljem, otse enne aasta 1000 saabumist. "Nad on rumalad," lisab ta, "piisab pühakirja avamisest nägemaks, et Kristus ütles: mitte keegi ei tea ette maailma lõpu päeva ega tundi."

Kahtlemata oli olemas pidev ja murelik maailmalõpu ootus, kuna evangeelium mainib, et ühel päeval tuleb Kristus tagasi maa peale, et surnud tõusevad üles ning et Kristus mõistab kohut õigete ja patuste üle. Kõik uskused ja ootasid seda hirmsat sündmust, mis endastmõistetavalt pidi kaasa tooma piinad, lärmaka kaose ning asjade hävimise. Johannese Ilmutusraamatust loeti, et kui tuhat aastat on mööda läinud, vabastatakse Saatan ahelatest ja siis tuleb Antikristus. Ja maailma otsast, ida või põhja pool asuvaist tundmatutest kaugustest nähakse tulemas kohutavaid rahvahõime. Apokalüpsis tekitas kartust, aga ka lootust. Sest pärast piinu algab viimsele kohtupäevale eelnev rahuaeg, sel ajastul on elu kergem kui kaasajal. Ei tohi unustada, et keskaja inimene oli loodusejõudude ees väga kaitsetu, et ta elas ainelises viletsuses, mida võiks võrrelda

Aafrika kõige vaesemate rahvaste olukorraga tänapäeval. Inimesed lootsid niisiis, et kui segaduste aeg läbi on saanud, minnakse kas paradiisi või sellesse kurjusest vabanenud rahumaailma, mis saab olema pärast Antikristuse tulemist.

Kas see millenarismi-taju on säilinud? On see olemas ka tänapäeval?

See on midagi püsivat. Minu ema näiteks polnud sugugi veendunud, et maailma lõpp mitte varsti käes pole. Meid suunab ikka veel kõik see, mida tegid ja mõtlesid meie väga kauged esivanemad. Kui tuhnida meie kaasaegsete alateadvuses, leiaksime mitmeid, kelle peas mölgub mõte, et inimkonna ajalugu võib ootamatult katkeda. Mäletan esimesi tuumakatsetusi, inimesed arvasid, et need võivad vallandada ahelreaktsiooni ja põhjustada universumi plahvatamise. Kui kuuleme tänapäeval räägitavat, et praeguse demograafilise arengu juures ei suuda Maa mõne aastakümne pärast enam inimesi toita, küsivad paljud endalt, mis saab inimliigist. Me teame, et dinosaurused kadusid nii äkitselt, et leitakse veel koorumata mune, see loob kujutelma, et mingisuguse protsessi tagajärjel (näiteks kaitsevõime täieliku puudulikkuse korral) võib kaduda ka inimsugu.

Tänapäeva Prantsusmaal on üks teine hirm, hüljatuse-hirm. Kuidas olid sellega lood keskajal?

Inimesed elasid vaesuses ja puuduses. On teada, et maaharimiseks kasutasid inimesed 1000. aasta paiku puust töö-

riistu nagu tänapäeval Aafrikas. Oldi väga õnnelikud, kui ühe külvatud tera kohta saadi kolm tera. Niisiis võime kujutleda, et need inimesed olid peaaegu kõik metsloomanahkadesse mässitud ega olnud kuigivõrd paremini toidetud kui neoliitikumi ajajärgul – ma räägin inimestest rahva hulgast, sest see ühiskond oli rangelt hierarhiseeritud. Töotegijaid rõhus nii sõjaväeline kui kiriklik aadel, kes kahmas endale peaaegu kogu ülejäägi. Rahvas elas pidevas hirmus homse päeva ees. Ometi ei saa rääkida tõelisest hüljatusest, sest solidaarsus- ja vendlusidemed tagasid selle, et vähenegi rikkus jagati omavahel. Sellist hüljatu hirmsat üksindust, mida me tänapäeval näeme metroos, siis ei olnud.

Kas see on teie meelest oluline erinevus?

Erinevus on põhjanev. Nii nagu tänapäeval Aafrikas põhines ka kesk-aegne ühiskond solidaarsusel. Inimene kuulus rühmadesse: pererühma, külarühma; senjööri mõis oli maksude sissenõudmise, aga ka sotsiaalse turvalisuse organ. Kui ootamatult saabus nälg, avas isand oma aidad, et vaeseid toita. See oli tema kohus ja ta pidas sellest kinni. Need vastastikuse abistamise mehhanismid tagasid, et nendes ühiskondades ei tuntud seda kohutavat hüljatustunnet, mida tuntakse meie ühiskonnas tänapäeval.

Kas selles ühiskonnas polnud üksindust?

See oli karjaühiskond, inimesed

elasid karjades. Kui süveneme meie esivanemate eraellu, näeme, et nad olid kogu aeg ümbritsetud teistest inimestest: nad magasid mitmekesi ühes voodis, majades polnud tõelisi seinu, ainult vaibad. Nad ei käinud kunagi üksinda väljas, neid, kes käisid, umbusaldati: need olid hullud või kurjategijad. Sedasi elada on turvaline, aga ka väga koormav. Eremitidele, kes läksid metsasügavusse, et oma patte lunastada, vaadati kui pühakutele. Sest eraldumine oli erakordne julgustükk.

Millised olid näljahädad vahetult enne aastat 1000?

On säilinud jutustus näljahädast 1033. aastal Burgundias, see on ajaloolaste seas väga tuntud, seda on kirjeldanud üks kroonik, Cluny kloostri munk. "Põhjuseks olid erakordselt halvad ilmad," ütleb ta, "sadas nii palju, et ei saanud külvata ega isegi künda. Nõnda oli saak armetu. Veidi teri säilitati külvi jaoks, järgmisel aastal aga sama lugu. Vihm, vihm, vihm... Ja kolmandal aastal polnud enam midagi. Siis oli kohutav, söödi ükskõik mida. Kui rohi ja ohakad söödud olid, ja kui linnud, putukad ja ussid olid ära söödud, hakkasid inimesed mulda sööma, ja siis sõid nad üksteist. Surnud kaevati maast välja, et nad ära süüa." Ma usun, et see on liialdus. Aga lõpuks, kes teab? Kuid näeme ka, kuidas mängu astub solidaarsus. Tühjendati kirikute varakambrid, et osta vilja, mida kokkuostjad enda käes hoidsid ja kõrge hinnaga müüsid, ning püüti toita kõige viletsamaid. Sellest polnud abi. Kroonik lõpetab, öeldes, et lahendus on mee-

paranduses, – see kajastab ilmekalt tolle aja maailmapilti. Nuhtluse oli saanud taevas, tuli vaigistada Jumala viha, tema ette põlvitada ja oma patte kahetseda.

Näljahirm põhjustas leiva omalaadse sakraliseerimise, leib oli Jumala peamine and. "Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev..." See kestis kaua. Mäletan oma vanaema, kes tegi leivale enne selle lahtilõikamist ristimärgi. Kõik raasukesed korjati laua pealt kokku. Oleks olnud mõeldamatu ja ennekuulmatu visata kuivanud leib prügikasti või anda lindudele, nagu tänapäeval sageli tehakse. Keskajal ning maakohtades ka veel sada aastat tagasi oleks see olnud pühaduserüvetus, sõna kõige otsesemas tähenduses. Seda hirmu, et pole midagi süüa, saime tunda veel viimase maailmasõja ajal. See võib täiesti ootamatult taas ilmneda.

Tänapäeval ilmneb see nendes igatalvistes üleskutsetes solidaarsusele inimestega, kellel pole midagi süüa ega kuskil elada.

Näiteks "südame restoranid" (*restos du coeur*). See tähendab teadvustamist, et on inimesi, kes surevad nälga, ja et homme võime ise olla samas olukorras. Tänapäeva Prantsusmaal hiilib mure meie südames, mure tööpuuduse pärast: kas mitte ma ise või minu lapsed pole homme kindla elukohata, söömas vaestesuppi? Hirm puudust tunda näpistas ka 11. sajandi inimese kõhtu. Arvan, et seda näpistust on tuntud kõigil aegadel.

Kas keskajal puhkes viletsuse pärast ka ülestõuse?

Minu teada maal nälja tõttu ülestõuse polnud. Tuleb meeles pidada, et Prantsusmaal aastal 1000, Philippe Auguste'i ja püha Louis' Prantsusmaal toimus suur ainelise heaolu kasv, see oli niisama võimas kui 18. sajandil alanud ja tänapäevalgi jätkuv kasv. Toimus tehniline edasimineku, 11. sajandil sugenesid küladesse sepad, sepistati ad-rateri, seega suurendati maa saagikust. Riietuti uutmoodi, kasutati kangaid.

Kuid eelkõige väljendus edasimineku linnastumises, linnade taassünnis, mis varakeskaja puhtalt põllundusliku, agraarse kultuuri ajal olid peaaegu välja surnud. Ja just kasvavate linnade agulites ilmus 12. sajandil ootamatult välja selline viletsus, mis tundus talumata. Sest agulis, kus elasid migrandid, pagulased, olid esmased solidaarsussuhted lõhutatud. Perekond jäeti maha, et minna linna õnne otsima, enam ei olnud ümbritsemas sugulased, kogukond. Oldi üksi. See tõi kaasa haiglate ja halastusasutuste arengu. Loodi vaestemaju, nagu näiteks Pariisi vaestemaja. Moodustati vennaskondi, et taastada uutes kvartalites solidaarsusvõrku.

Just sellel ajahetkel, 12. sajandi lõpul, kerkib esile Assisi Franciscus, kes kuulutab radikaalset pööret kristluses. Franciscus tahtis elada vaesena vaeste keskel.

Uued vaimulikud ei istunud enam hierarhia tipus, nagu see oli olnud 11. sajandi rahulikus agraarühiskonnas. Need, kes leidsid vaimset toitu evangeeliumist, soovisid elada keset rahvahulki, nagu abt Pierre või töölispreestrid tänapäeval. Ordu algusaegadel olid ka frantsiskaaniid ja dominiikaaniid omamoodi kodutud, nad elasid

tänavatel koos kõige vaesematega. Oma konvendid rajasid nad agulitesse. Siin on täiesti hämmastav paralleel tänapäeva olukorraga.

Kes olid nende esimeste agulite elanikud? Kust nad tulid? Kuidas nad elasid?

Agul? Alguses oli see vägagi ebakindlate ulualuste kogum, barakklinnak, millest pole tänaseks, kaheksa sajandit hiljem, midagi järele jäänud. Arheoloogid pole leidnud vähimaidki jälgi. Ajaloolane peab siin niisiis kasutama oma kujutlusvõimet, ja selleks on tal täielik õigus. Ta kujutab aguliinimeste elu keskajal ette sellisena, nagu seda kohtab tänapäeval Rio de Janeiro tänavatel.

Kust nad tulid? Nad tulid lähedal asuvatest maakohtadest, neid ajas kodunt välja demograafiline kasv, mis oli kogu selle imelise edasiminekumootoriks, mida ma äsja kirjeldasin. See, mis toimus tolle aja Prantsusmaal, on võrreldav tänapäeva mõningates eriti kõrge sündimusega kolmanda maailma riikides aset leidva demograafilise kasvuga, millega käib kaasas laste kõrge suremus. Neljandik lastest suri enne viieaastaseks saamist ning teine neljandik enne puberteediiga. Kuid sündimus oli sedavõrd suur, et toimus siiski elanikkonna juurdekasv ning need, kes olid läbinud lapsepõlve ja noorusea ohud, olid väga vastupidavad. Juba mõnda aega tagasi on medievistid hakanud ümber hindama käsitust, nagu surnuks inimesed keskajal väga noorelt. Kaevamistöodel surnuadades on leitud palju vanainimeste

luustikke.

Vanemaid kui 15–20aastasi mehi ja naisi oli niisiis koduses majapidamises liiga palju. Nad pidid minema seikleva. Talupoegadel oli selleks kaks võimalust.

Esiteks uudismaade üleskündmine. Põllumaade pindala kasvas sel perioodil märgatavalt. Esimese aastatuhande lõpus oli Pariisi ümbrus kaetud metsadega. Suur Yvelines'i mets laius Boulogne'ist Rambouillet'ni. Tasapisi õgwendasid, harisid seda üles uudismaaharijad, kes olid lahkunud kodunt koos vajalike tööriistadega. Isa andis kaasa vana raudadra. Kõigepealt langesid nad puid, siis tirisid välja juured, põletasid alet ja harisid maad ning ehitasid endale elamise. Sellisel moel toimus Euroopa rahvastumine. Oli ka kaugemaid migratsioone. Flaamid näiteks läksid asustama Poolat. Kõik oli korraldatud ettevõtjate poolt, kes värbasid töötegijaid ja toimetasid nad kohale, olles enne slaavi vürstidega asustamata maa peale kontsessiooni sõlminud.

Teine võimalus oli minna linna, kus tänu elujärje üldisele paranemisele arenes käsitööstus. Töödeldi villa, puitu, tehti üha parema kvaliteediga kangaid, mida ka värviti. Niisiis leidis tööd kangrute, värvalite, parkalite, puuseppade, klaasipuhujate ja müürseppade juures. Kuid tööd ei jätkunud kõigile. Viimastel saabujatel õnnestus teatud päevadel end linnaväljakul lihttööliseks või lossijaks kaubelda. Kui ka see ei õnnestunud, oli viletsus käes. Ja seejärel vanadus ning haigus.

Ma kujutan ette, et need on ka esimesed näited ühiskonnast väljaheitmisest. Kas inimesed, kes rändasid, olid kodunt minema aetud?

Nende olukorda võib võrrelda 20. sajandi alguse Sitsiilia talupoegade omaga. Pereisa lausus: kodus pole enam midagi süüa, tuleb Ameerikasse minna. Tollane ühiskond oli märksa voolavam, kui me arvame. Aadliperekondades näiteks oli tavaline, et seitsmeaastaseks saanud poisid läksid õpetust saama kuhugi mujale. Need, kes olid määratud tulevikus preestriks saama, saadeti kloostri- või toomkoolidesse ja need, kellest pidid tulema rüütlid, läksid oma isa senjööri või oma onu juurde õppima ratsutamist ning võitluskunsti.

Kuid väljaheitmine? Seda said esimesena tunda juudi kogukonnad, kes olid 10.–11. sajandini linnades väga olulised olnud. 13. sajandi algusest sunniti juute kandma eraldusmärki nagu natsiokupatsiooni ajal. See on näide radikaalsest väljaheitmisest. Samasugune väljaheitmine sai osaks ka ühele teisele inimkategooriale: pidalitõbistele, kes nagu juudidki olid suletud ühiskonna kindlasse ääresektorisse, kus nad olid teistest eraldatud ja eristusid oma riietuse ning käristikeerutamisega.

Kui palju oli Prantsusmaal sel ajal elanikke?

Kõik hinnangud on äärmiselt oletuslikud. Veidi kindlamini võin ma öelda ainult seda, et ajavahemikus aastast 1000 kuni aastani 1300 suurenes Prantsusmaa elanikkond kolmekordselt. Aastal 1300 elas praeguse Prant-

susmaa territooriumil arvatavasti umbes 20 miljonit elanikku. See oli Euroopa enim rahvastatud maa. Inglismaal elas kõigest 3 miljonit elanikku. Niisiis, kui oletused peavad paika, siis aastal 1000 elas Prantsusmaal umbes 7 või 8 miljonit elanikku, mitte rohkem.

Kas see rahvastiku juurdekasv oli märk tulevikulootusest, mingist kollektiivsest optimismist?

Ma arvan küll. Euroopa elanikkond hakkas tasapisi kasvama Karolingide ajastul. Miks? Sündimuse kõikumist on väga raske seletada, isegi tänapäeval. Me ei tea täpselt, mis põhjustas sündimusbuumi Prantsusmaal 1950. aastatel. Ma usun, et tähtis roll oli perekondlike struktuuride arengul. 1000. aasta paiku surus kirik alguses maaelanikkonnale ning seejärel aristokraatialle peale monogaamia ja ekso-gaamia, see tähendab, et tohtis olla ainult üks naine ning ei tohtinud abieluda oma nõbudega. Nii tekkis püsiv raamistik, perekond, kus lapsed olid paremini kasvatatud ning paremini kaitstud lapsea ohtude eest.

Kas on ehk seegi paralleel kaasajaga, mil me näeme, et kasvab ühe lapsevanemaga perede, abielulahutuste, paaride lahkuminekute arv?

Euroopas ja Prantsusmaal on alates 19. sajandi lõpust ning eelkõige 20. sajandil toimunud põhjanev muutus. Sugulussidemed, vanad abielustruktuurid, endisaegne abielu, minu vanemate, minu enda abielu – kõik see on seatud küsimärgi alla. Kuid samal ajal,

esimest korda Öhtumaa tsivilisatsiooni ja kogu inimliigi ajaloos, on lõppenud suhtumine naisesse kui alamasse olen- disse, kes on paratamatult mehele allu- tatud. See on midagi täiesti uut. Keskaegne ühiskond oli mehekeskne ühiskond. Rääkisin eelpool meestest, kes ei väljunud kodunt kunagi üksi. Kui aga naine oli üksinda väljaspool kodu, oli ta kas lõbunaine või hull.

Teid kuulates näib, et eilsetes hir- mudes sisalduvad eos homsed arengud.

Loomulikult. Võtkem näiteks jälja- hädad. Nad tekivad toidu nõudmise ja toidu tootmise vahelisest lõhest. Tolle aja kroonikud tõlgendasid neid suure õnnetuse märkidena. Kuid meie, ajaloolaste jaoks on see progressi üli- kiire, ent kaootilise arengu märk.

*Küsitlesid Michel Faure (L'Express)
ja François Clauss (Europe 1)
Prantsuse keelest tõlkinud
Triinu Tamm*

MAREK TAMM

KAASAEGNE KESKAEG

Kahekümnes sajand on korduvalt otsinud endale paralleele keskajast. Juba aastasaja alguses tuleb käibele mõiste "uus keskaeg", sajandi viimasel kümnendil, aastatuhande lõpu lähenedes, võib täheldada selle kasutuse intensiivistumist.

"Uus keskaeg" on üldjuhul halvustava tähendusväljaga mõiste, see viitab tumedatele aegadele ning kuulutab nende kordumist. Ilmar Vene on teravmeelselt täheldanud: "Kui viimaste sajandite prohvetid "uue keskaja" saabumist on ennustanud, siis pole neilt kunagi soovitud täpsustusi; igaüks teab, et sellist kuulutust tõsiselt võttes peab olema valmis kõige halvemaks."¹

"Uue keskaja" kuulutajaid või vargsi ennustajaid on olnud sajandi vältel mitmeid. Järgnevas heidan pilgu esmalt aastasaja algusesse ning vaatlen "uue keskaja" mõiste sündi ja selle esimesi teoreetikuid. Seejärel naasen kaasaega ning esitan kahe sajandilõpu "uuest

keskajast" kirjutava mõjuka autori vaateid.²

Esimesed "uue keskaja" kuulutajad

Traditsiooniliselt peetakse "uue keskaja" mõiste käibeletoojaks vene filosoofi Nikolai Berdjajevit (1874–1948). Temale kui alglattele viitavad pea kõik hilisemad "uuest keskajast" kõnelejad. Ometigi on see tõsi vaid osaliselt. Nimelt näib Berdjajev olevat suure tulevikuga mõiste üle võtnud ühelt oma kriitikult, vene esimese põlve autoriteetselt marxistilt Aleksander Bogdanovilt (1873–1928). Viimane avaldas 1903. aastal pika artikli "Uus keskaeg", mis oli pühendatud samal aastal kogumikus "Idealismi probleemid" ilmunud Berdjajevi ning Sergei Bulgakovi esseede kriitilisele vaatlusele.³ Bogdanovi eesmärgiks on kaitsta mar-

1 I. V e n e, Keskaeg kui põhitõde. *Postimees*, 30. 12. 1994.

2 Tahtlikult olen välja jätnud Umberto Eco "uue keskaja" käsitluse, sellega on võimalik tutvuda nii tema esseekogu vastse eestinduse (U. E c o, Reis hüperreaalsusse. Tallinn, 1997, lk 93–126) kui siinsamas ajakirjanumbris tõlgitud artikli põhjal. Vt ka Richard Kearney intervjuud Ecoga ("Chaosmos: the return of the Middle Ages") rmt-s: R. K e a r n e y, States of Mind. Dialogues with contemporary thinkers on the European mind. Manchester, 1995, lk 76–81, kus Eco veidi distantseerub oma varasemast "uue keskaja" kontseptsioonist.

3 A. B o g d a n o v, Novoe srednevekov'e. O "Problemah idealizma". *Obrazovanie* 1904, kd. 3, lk 1–28. Kordustrükk rmt-s: N. A. Berdjajev: pro et contra. Antologija. Kniga 1. Sankt-Peterburg, 1994, lk 120–145.

xismi tõdesid väärkasutajate eest. Kogumiku põhiautorid, lisaks Berdjajevile ning Bulgakovile, Pjotr Struve ja Semjon Frank (seltskond, kes peab paarkümmend aastat hiljem jagama kohta "filosoofide laeval"), pidasid enast marxistideks, mis Bogdanovi meelest oli enese ehtimine võõraste sulgedega. Uue keskajaga seonduv jääb tema artiklis tagaplaanile, sellest on põgusalt juttu teksti alguses ning lõpus. Bogdanovi püüdluseks näib olevat keskajale viidates näidata Berdjajevi ja Bulgakovi aheldatust traditsioonilise idealistliku mõtteviisi külge. Ta leiab mõlema mõttelaadist "keskaegse psühholoogia elemente". Berdjajevi "psüühikas" täheldab Bogdanov "feodaalseid", Bulgakovi omas aga "katoliiklikke" algeid.¹

On vägagi tõenäoline, et kui Berdjajev otsustas oma 1923. aastal Saksamaal pagenduses valminud väikesele raamatule pealkirjaks panna "Uus keskaeg", mõlkus tal meeles Bogdanovi kahe aastakümne tagune artikkel. Täpsemalt artikli pealkiri, kuna tähendus, mille "uue keskaja" mõistele annab Berdjajev, erineb põhimõtteliselt Bogdanovi omast.

1924. aastal Berliinis ilmavalgust näinud väikeseformaadiline raamat "Uus keskaeg" sisaldab kokku kolm esseed.² Otseselt "uue keskaja" temaatikaga tegeleb ainult teose nimiessee,

teised kaks – "Mõtteid vene revolutsioonist" ning "Demokraatia, sotsialism ja teokraatia" – esitavad peamiselt kriitilisi mõtteid Venemaal toimuvast.

"Uuest keskajast" kujunes Venemaalt pagendatud Berdjajevi läbilöögiteos Läänes. Ajastu pessimistlik vaimsus võttis vene filosoofi sõnumi hästi vastu, mõne aasta jooksul tõlgiti raamat paljudesse euroopa keeltesse. Berdjajev on ise hiljem tunnistanud: "See väikene raamatuke, milles ma püüdsin mõtestada meie ajastut ning selle katastrofaalset iseloomu, tegi mu üle-euroopalikult tuntuks. Ise ma sellele raamatukesele säärast tähendust ei omistanud, kuid on tõsi, et nägin seal mitmeid asju õigesti ette." Lisades samas, et "Mulle ei meeldinud, kui välismaalased käsitlesid mind eeskätt kui "Uue keskaja" autorit. Olen kirjutanud märksa tähelepanuväärsemaid raamatuid, seda nii minu enda jaoks kui üleüldse, ent need on laiemale lugejaskonnale raskemini ligipääsetavad."³

Õise ajajärgu saabumine

"Uus keskaeg" kuulub ühte ritta Berdjajevi ajaloofilosoofiliste tekstidega, mida ta kirjutas mõned aastat enne ja pärast Venemaalt väljasaatmist. Kui ma ei eksi, teeb ta "uuest keskajast" esimest korda

1 A. B o g d a n o v, Novoe Srednevekov'e, lk 142–143.

2 N. B e r d j a e v, Novoe srednevekov'e. Razmyšlenie o sud'be Rossii i Evropy. [1924], Moskva, 1991. Edaspidi leheküljeviited tekstis.) Berdjajevi elust ja loomingust esitab lühikese, kuid äärmiselt sisutiheda kokkuvõtte Peeter Torop oma eessõnas ("Vabadus ja orjus ajaloos: Berdjajev") Berdjajevi teose "Vene kommunismi lätted ja tähendus" eestikeelsele tõlkele, *Akadeemia* 1989, nr 8, lk 1778–1787.

3 N. B e r d j a e v, Samopoznanie. (Opyt filosofskoj avtobiografij). [1949], Moskva, 1991, lk 251.

juttu ühes 1918. aastal ilmunud artiklis "Barbaarsus ja allakäik". Viimases lõigus nendib Berdjajev: "Põhjendatult võib öelda, et meie ajastu on teel uude keskaega."¹ Edaspidi pöördub ta välja- käidud mõiste juurde korduvalt tagasi, seda kohtame näiteks sajandi teise küm- nendi lõpus valminud raamatus "Ajaloo mõte" (ilm. 1923), samuti esseedes "Renessansi lõpp" (ilm. 1922) ja "Fausti surmaeelsed mõtted" (1922). Viimane on tähendusrikkalt pühendatud Os- wald Spengleri ideede eritlusele, kelle- ga Berdjajev tunneb selget vaimu- sugulust. Samas ei unusta ta märkimast, et tema esialgsed mõtted Euroopa kul- tuuri allakäigust ning uue ajastu saabu- misest said välja öeldud juba enne "Õhtumaa allakäigu" esimese osa ilmu- mist.²

Berdjajevi ajaloo filosoofia lähteko- haks on, sarnaselt Spenglerile, käsitlus ajaloo spiraalsest olemusest, aegade rüt- milisest vaheldumisest. "Uue keskaja" avalause annab meile teada: "Ajaloos nii nagu looduseski on olemas teatud rütm, ajastute ja perioodide rütmiline vahetu- mine" (5). Sellelt aluselt täheldab Berdjajev uue ajastu saabumist. "Kõigi märkide järgi oleme välja astunud päevasest ajaloolisest ajastust ning si- senenud öisesse ajajärku" (6). Selle öise ajajärgu kehastuseks loeb Berdjajev keskaega. Samas ei pea ta selle all silmas valgustajate põlatud "pimedat ajastut", vaid mõistab keskaegset ööd "selle sõna sügavamas ja ontoloogilisemas tähen-

duses". "Uueks keskajaks nimetan ma aegade rütmilist vahetumist, üle- minekut uusaja ratsionalismilt keskaja tüüpi irratsionalismile või supranat- sionalismile" (8).

Oluline on rõhutada, et Berdjajevile pole keskaeg halvustava või negatiivse tähendusega mõiste. Ta peab keskaega "väga keeruliseks ja rikkaks ajaks" (24) ning püüab sellele läheneda neutraal- selt. "Pole vajadust idealiseerida keskaega, nagu seda tegid romantikud. Me teame väga hästi kõiki keskaja ne- gatiivseid ja tumedaid külgi: barbaar- sus, jõhkрус, julmus, vägivaldsus, orjus, vähiklus positiivsetes teadmistes looduse ja ajaloo kohta, usuline terror, mis oli seotud hirmuga pörgupiinade ees. Kuid teame ka, et keskaeg oli oma põhiolemuselt religioosne ajastu (...), et kogu keskaja kultuur oli orienteeritud transtsendentsusele ning teispoolsele (...), et see barbaarne aeg lõi kauni daami kultuse ning trubaduurid laulsid seal oma laule. Annaks Jumal, et need tunnused kanduksid üle ka uude keskaega" (23–24).

Järgnevalt visandab Berdjajev rea "uuele keskajale" olemuslikke tun- nuseid. Esimesena toob ta välja reli- giooni tähtsuse kasvu, "sellel ajastul kannavad kõik eluvaldkonnad reli- gioosse võitluse, religioosse pola- riseerituse (...) pitserit" (12). Religiooni mõistab Berdjajev sealjuures võrd- lemisi avaralt, sinna alla mahub nii kristlus kui kommunism. Viimane va-

1 N. B e r d j a e v, Varvarstvo i upadničestvo. [1918]. Rmt-s: N. Berdjaev, Filosofija tvorčestva, kul'tury i iskusstva. Kd. 1. Moskva, 1994, lk 376.

2 N. B e r d j a e v, Predsmertnye mysli Fausta. Rmt-s: Osvaľ'd Špengler i zakat Evropy. Moskva, 1922, lk 58.

hetab välja uusaja autonoomsuse- ja sekulaarsuseprintsipi, ta nõuab "sakraalset" ühiskonda, "sakraalset" kultuuri, kõigi eluvaldkondade allutamist kuradiusule, antikristuse usule (12). Kommunismi otsustavast mõjust "uuel keskajal" jääb ainult väike samm Berdjajevi loominguga läbiva teemani: Venemaa eriline ja oluline roll Euroopa saatuse kujunemisel. Vähemalt Pjotr Tšaadajevini tagasi ulatuvat vene ajaloo filosoofia kinnismotiivi ekspluateeritakse ka vaatlusaluses teoses. "Just see [kommunismi esiletõus – M.T.] on põhjuseks, miks mängib Venemaa üleminekul uusajast uude keskaega erilist rolli" (13).

Venemaa tähtsus ilmneb teiseski "uuele keskajale" olemuslikus tunnuses. Nimelt pole sellel ajastul kultuur enam "euroopalik", vaid muutub "ülemaailmseks". Ning Berdjajev järeldeb: "Venemaa, mis seisab Ida ja Lääne vahel (...), omandab üha enam ülemaailmset tähendust, temast saab üleüldise tähelepanu keskpunkt" (21).

"Uue keskaja" tunnuseid loetleb vene filosoof veel mitmeid. Ta ennustab, et lähitulevikus kasvab religioosse intelligentsi osatähtsus, "nagu see oli suurte kirikuisade ajal" (27). Ning et "tulevik kuulub ametiühingute tüüpi ühiskondadele" (30). Saabuva öise ajastu tunnuseks saab Berdjajevi järgi olema ka teosofiiliste ja okultistlike õpetuste levik.

Esmapilgul mõjub ootamatuna Berdjajevi märkus, et "Uuele keskajale näib

olevat veel iseloomulik see, et seal mängivad suuremat rolli naised" (32). Selle ennustusega viitab Berdjajev aga oma suurele eeskujule Vladimir Solovjovile, kes nägi ette pääsemist "igavese naiselikkuse" (Goethe *das Ewig-Weibliche*) läbi. Berdjajevgi leiab, et "igavene naiselikkus peab mängima suurt rolli saabuvas ajastus" (33).

Berdjajev lõpetab oma essee apokalyptilises toonis, ta kutsub üles vaimselt relvastuma läheneva öö vastu ning moodustama "uut rüütelkonda" mõistuse kaitseks.

Sajandilõpu visioonid (1): Georg Henrik von Wright

Lähenev sajandilõpp on tublisti elavdanud kõnelusi "uuest keskajast". Berdjajevi pillatud mõiste on üles noppinud väga erinevate valdkondade esindajad. Selle eriti aktiivsed pruukijad on majandus- ning ühiskonnateadlased. Nende analüüsid lähituleviku suundumustest kipuvad viimasel ajal sageli suubuma "uue keskaja" kuulutamisse.¹ Uue aastatuhande visioone vaevad ka sotsiaalse närviga filosoofid. Paljud nende seast püüavad välja tulla oma retseptiga saabuvateks aegadeks.

Ajaliselt rööbiti – 1993. aastal – ning teineteisest sõltumatult sõnastasid oma nägemuse "uuest keskajast" kuulus soome-rootsi filosoof Georg Henrik von Wright (s 1916) ning nimekas prantsuse ühiskonnakriitik ja majan-

1 Kaks ilmekat näidet: G. M a l a u r i e, En avant vers le Moyen Age? *L'Express*, 2. 01. 1997, lk 44–47; V. H e i n s, Zurück ins Mittelalter? Ein Beitrag zur Globalisierung. *Universitas. Zeitschrift für Interdisziplinäre Wissenschaft* 1997, nr 617, lk 1040–1049.

dusteadlane Alain Minc (s 1949).

G. H. von Wrighti looming on vaadeldav kahe suhteliselt sõltumatu tervikuna (Bertrand Russelli analoog). Ühel pool teda maailmakuulsaks teinud tööd modaalloogikast ja Ludwig Wittgensteinist ning teisel pool eeskätt viimastel aastakümnetel valminud kultuuriloolised ja ühiskonnakriitilised esseed.

Oma käsitluse "uuest keskajast" esitas von Wright Helsingi ülikoolis 1993. aasta detsembris peetud *studia generalia* loengus "Viimastest aegadest. Mõttemäng".¹ Õigupoolest pole see üllatav. Von Wright on väga varakult olnud mõjutatud Spenglerist ja Dostojevskist, kahest mõtlejast, kes oluliselt inspireerisid Berdjajevigi töid. Hiljem on lisandunud neile ka "Uue keskaja" autor isiklikult, kellest von Wright oma "viimaste aegade" mõtiskluses otseselt lähtub.² Teiselt poolt on maineka filosoofi viimase aastakümne tööd olnud pidevalt kantud muremõtetest inimkonna tuleviku pärast. Tema esseedes kohtab sageli lauseid *à la*: "Üks kord inimene kaob maa pealt ning on põhjust arvata, et see päev on lähemal, kui me arvame."³ "Uue keskaja" nägemus kroonib von Wrighti halvaendelisi tulevikuvisioone.

Sealjuures pole soome-rootsi mõtleja

päri pessimisti tiitliga, mida talle viimastel aastatel sageli on omistatud. Äärmisel juhul nõustub ta "provotseeriva pessimisti" nimetusega, oma sõnavõttude ja kirjatööde eesmärgina näeb ta oma kaasaegsete tegutsema ärgitamist parema tuleviku nimel. Helsingi ülikoolis peetud loengus loetleb ta terve rea asju, mille üle peaks inimkond jõudma kokkuleppele, vältimaks suuremaid katastroofe. "Siia kuuluvad: demograafilise plahvatuse piiramine, säästlik ümberkäimine maakera energiavarudega, keskkonna saastamisest hoidumine, nagu ka üldine demilitariseerimine, hoolitsemine geneetilise mitmekesisuse eest ning väljasuremisohus looma- ja taimeliikide kaitse" (326).

G. H. von Wright näeb ajalookulgu tsüklilisena. Seda tunnistab ta selgesõnaliselt ka ise, nimetades oma nägemisviisi "spenglerlikuks" ning vastandades viimast tänapäeval domineerivale lineaarsele ajalookäsitlusele. Ta leiab, et "Juba vanadest aegadest pärineb tava käsitleda ajalugu tsüklilisena, perioodilisena. Kaasaja mõtteviisile omane lineaarne ajaloomõistmine on olnud pigem erand kui reegel."⁴

Sajandilõpu viimasel kümnendil näib von Wrighti arvates olevat alanud uus ajalootsükkel. "Viimastel aastate mõt-

1 G. H. von Wright; Viimeseist äjoista. Ajatusleikki. Rmt-s: G.H. von Wright, Ihminen kulttuurin murroksessa. Helsinki, 1996, lk 322–350. (Edaspidi leheküljeviited tekstis.)

2 Kõigist kolmest nimetatud autorist on von Wright kirjutanud ka eraldi käsitluse, vt: Spengler ja Toynbee. Rmt-s: G. H. von Wright, Minerva öökull. Tallinn, 1996, lk 76–135; Dostojevski. Samas, lk 138–183. Berdjajev. Rmt-s: G. H. von Wright, Ihminen kulttuurin murroksessa. Lk 302–321.

3 G. H. von Wright, Tiede ja ihmisjärki. Helsinki, 1995, lk 79.

4 G. H. von Wright, Esipuhe. Rmt-s: G. H. von Wright, Ihminen kulttuurin murroksessa, lk 9.

len üha sagedamini meie ajastu ning laguneva Rooma impeeriumi vahelistele sarnasustele" (344), tunnistab ta. "Pärast Rooma keisririigi kadumist algas lühikese pausi järel uus õitseaeg. Tollal tärغانud ajastut nimetame – üsna eksitavalt – "keskajaks" (345). Järeldus ei lase ennast oodata: "See tärkav keskaeg meenutab nii mitmeski asjas meie oma kaasaega. Neid sarnasusi tasuks tähele panna" (346).

Nagu Berdjajevigi puhul tasub rõhutada, et keskaeg pole von Wrightile läbinisti negatiivne ajalooaeg. Ühest aastatetagusest esseest leiame näiteks järgmised read: "Haritud inimesed ei räägi enam kristlikust keskajast kui inimvaimu pimedatest aastasadadest. Lisaks keskaja kunstile oleme õppinud austama ka selle perioodi vaimset kultuuri."¹

Tumeda tuleviku peamine põhjus on von Wrighti arvates "maakera jätkuv integreerumine teaduslik-tehnilise tsivilisatsiooni raamides" (324). Siit lähtub esmane hädaoht: meie füüsiline ümbruskond ehk loodus ei pruugi sellisele arengule enam kaua vastu pidada. Von Wright esitab koguni provotseeriva küsimuse, kas polnud mitte 10 000 aasta tagune üleminek viljelevale eluviisile eksisamm inimkonna ajaloos.

Von Wright kritiseerib teravalt kaht üldiste protsesside konkreetset väljendust, nendeks on: eraautod ja massiturism. Mõlemad on filosoofi arvates ühed suuremad looduse saastajad ja laastajad. Poliitilises plaanis näeb von Wright lähitulevikus ette tradit-

siooniliste rahvusriikide lagunemist ning "provintssialiseerumist". Tärkab lokaalne natsionalism ning puhkevad "hõimusõjad". Kõige selle tulemuseks on "aeglane liikumine kasvava kaose ning korratu maailma suunas" (343). Viimast kehastab von Wrightile kesk-

"Viimaste aegade" autor lõpetab optimistlikult: "usun, et allamäge kulgev tee viib meid tasapisi uude ühiskonda, uute võimaluste ja elutingimuste juurde, millest meil praegu veel puudub selge arusaam" (348).

Sajandilõpu visioonid (2):

Alain Minc

Teine sajandilõpu "uue keskaja" kuulutaja Alain Minc vajab esiteks lühikest tutvustamist. Tegemist on mõjuka majandustegelasega, kes on end arvukate artiklite ja raamatutega kirjutanud üheks olulisemaks ühiskonnakriitikuks Prantsusmaal. Ta on sündinud 1949. aastal Pariisis, lõpetanud prestiižika ülikooli *Ecole Normale d'Administration* (sealt tuleb lõviosa Prantsuse poliitikuid ja kõrgametnikke), töötanud aastaid erasektoris ning osalenud aktiivselt poliitikas. Tuntuks sai ta 1979. aastal, mil ilmus tema ja Simon Nora suurt resonantsi tekitanud raamat "Aruanne ühiskonna informatiseerimisest" (*Rapport sur l'informatisation de la société*). 1980. aastate algusest saadik on ta regulaarselt esinenud ajakirjanduses ning kirjutanud kokku kümme aastat esseeraamatut nii Prant-

1 G. H. von Wright, Humanismi elämäsenteena. Helsinki, 1981, lk 47.

susmaa kui Euroopa sotsiaalsetest, poliitilistest kui majanduslikest probleemidest. Tema eelviimane, 1993. aastal ilmunud raamat "Uus keskaeg" leidis autori kodumaal elavat vastukaja ning on nüüdseks tõlgitud paljudesse keeltesse.¹

Alain Minc'i nägemus inimkonna lähitulevikust sarnaneb mitmes olulises punktis von Wrighti omale. Kahte autorit seob ka ühine lähtekoht – Nikolai Berdjajev. Viimasele kui "uue keskaja" esmaennustajale viitab Minc kohe raamatu avaleheküljel. Prantsuse publitsisti jaoks on läheneva ajajärgu võtmemõisteks korratus. Pilt, mille ta teose sissejuhatuses maalib "uuest keskajast", mõjub trööstitult. "Uus keskaeg: organiseeritud süsteemide puudumine, igasuguse keskpunkti kadumine, häguste ja liikuvate piiridega ühenduste ilmumine, ettemääratus, juhuslikkus, segadus. Uus keskaeg: "hallide tsoonide" laienemine ja paljunemine väljaspool igasugust kontrolli, kaosest Venemaal kuni maffia ja korruptsiooni poolt õonestatud jõukate ühiskondadeni. Uus keskaeg: mõistuse kui põhiprintsiibi taandumine juba ammu kadunud primitiivsete ja ebausude ideoloogiate ees. Uus keskaeg: kriiside, vapustuste, spasmi tagasipöördumine meie igapäeva elu taustaks" (10). Raamatu ülejäänud kolmsada lehekülge on pühendatud visandatud nägemuse detailsele lahtikirjutamisele. Peatun ainult selle mõnedel joontel.

Eelnenud autoritega võrreldes kujutab Minc "vana" keskaega kõige tumedamates värvides. See on talle eeskätt segaduste, epideemiade ja rahvaste rändamise periood. Sel põhjusel on tavatult negatiivne ka "uue keskaja" nägemus. "Uus keskaeg – lagunemise ja segaduste sünonüüm" (203).

Minci üks peamiseid valuküsimusi on Saksamaa mõju laienemine, Suur-Saksamaa sünd, maailma allutamine Bonni. Ta ennustab kõrgi uue Hansa Liidu sündi ning Saksamaa positsioonide taastumist Eestis ja Lätis. Probleemiseade pole prantsuse autori loomingu uus, Saksamaa osatähtsusest Euroopa Liidu arengus ning vajadusest luua Bonni-Pariisi poliitiline konföderatsioon on juttu juba tema 1988. aastal ilmunud raamatus "Suur illusioon".²

Baltimaadest teeb Minc jutu teisalgi, kui ta näeb väikeriikide esiletõusust tüüpilist keskaegset nähtust. Ta kirjutab: "Häguste piiridega impeeriumid, linnriigid, vähemusautonoomiad: veider kaart, millel pole enam midagi ühist uusaja loodud mudelitega" (190).

Suuri sarnasusi "uue" ja "vana" keskaja vahel leiab Minc hirmude tasandil. Ta küsib: "kas pärast esimese aastatuhande lõpu hirme saabub suur segadus ka teise aastatuhande lõpus?" (11). Küsimus jääb õhku nende jaoks, kes teavad, et 1000. aasta hirmud on romantiline väljamõeldis.³ Minc sellest endale probleemi ei tee, ta loendab

1 A. M i n c, *Le nouveau Moyen Age*. [1993], Paris, 1995. (Edaspidi leheküljeviited tekstis.)

2 A. M i n c, *La Grande Illusion*. Paris, 1988.

3 Vt D. M i l o, *L'an mil: un problème d'historiographie moderne*. *History and Theory*, kd 27, nr 3, 1988, lk 261–281. Vt ka intervjuud G. Dubyga siinsamas ajakirjanumbris.

terve rea teise aastatuhande lõpu inimeste hirme, mis sarnanevad tuhande aasta tagustele: hirm migrantide, vägivalla, suurte epideemiatega (aids) jne ees.

Ainus suurem erinevus keskaja ja kaasaja vahel on Minci järgi praegusaegne usu puudumine ainujumalasse. Kui keskajal tagas Jumal inimestele kindlustunde, siis tänapäeval "pöördub Jumal tagasi fanatismi ja irratsionalismi kujul" (214). "Uuel keskajal" pole ainuideooloogiat, nii nagu on killustunud ühiskond, nii peab kildudest koosnema ka ideoloogia.

Väljamõeldud keskaeg

Ajalugu ähvardab korduda, on kõigi eelpool esitletud autorite peamine sõnum. Raske on selle väitega nõustuda – ajaloos pole kordusi. Korduvad lood mõõdnud aegadest. Ajaloos pole ka korda, korrastatud on ajaloolase (ajaloofilosoofi) narratiiv oma alguse ja lõpu, aluse, öeldise, sihitisega. Ajaloo aeg on "füüsiline", "kronoloogiline" aeg iseloomustab vaid ajaloost kõnelejat

(kui kasutada Emile Benveniste'i eristust).

"Uus keskaeg" on tsüklilise ajalootaju väljendus. Igasugune "uus" viitab "vana" tagasipöördumisele. "Keskaeg" on sealjuures vaid mugav metafoor, segadusteaja sünonüüm kollektiivses ajaloomälus. G. H. von Wright tunnistab näiteks, et kasutab "keskaja" mõistet väga avaralt ega soovi laskuda eksiteele viivasse "vana" ja "uue" keskaja detailsesse võrdlusesse.

Elame pöördelisel ajajärgul, seda on nõus tunnistama iga inimene igal ajaperioodil. Praegu on selleks väiteks ehk veidi rohkem alust kui näiteks paarikümmend aastat tagasi. Kuigi sõandan ka selles kahelda. Väljendada oma ebakindlust tuleviku ees ammu mõõdnud aegadele viidates ei näi olevat mõistlik lähenemine. Keskaeg – renessansi väljamõeldis – on liiga pikk ning kirev periood sobimaks paralleeliks meie ebakindlale lähitulevikule. Ent mõistagi jääb igapäevase võimale kujundada oma keskaeg ning täita see oma hirmude ja lootuste, unistuste ja õududega.

INTERVJUU

Katkendeid vestlusest Jacques Le Goffiga

Jacques Le Goff on vaieldamatult üks selle sajandi olulisemaid keskaja ajaloolasi. Tema arvukad teosed keskaja kultuurist ("Teistsuguse keskaja nimel", "Keskaegse Euroopa tsivilisatsioon", "Keskaegne imaginaarsus", "Purgatooriumi sünd", "Püha Louis") on tõlgitud paljudesse keeltesse ning mõjutanud märkimisväärselt meie käsitlust sellest Euroopa ajaloo kesksest perioodist. J. Le Goff on ühtlasi maailmamaainega nn Annaalide ajalookoolkonna juhtfigure, kõrvu ajalooliste uurimustega on temalt ilmunud mitu põhjapanevat ajaloometoloogilist koguteost.

J. Le Goff sündis 1924. aastal Lõuna-Prantsusmaa sadamalinnas Toulonis. Kahekümneaastaselt läks ta elama Pariisi ning asus õppima Ecole Normale Supérieure'i. Pärast selle lõpetamist oli tal võimalus end lühiajaliselt täiendada Oxfordis ja Roomas. Fernand Braudeli kutsel sai 1959. aastal tema töökohaks Ecole Pratique des Hautes Etudes'i VI osakond, pärast selle õppe- ja teaduskeskuse ümbernimetamist Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'iks valiti Le Goff vastse institutsiooni juhiks. Veel praegugi õpetab Le Goff seal emeritprofessorina noori medieviste.

Järgnev intervjuu on tehtud 1996. aasta detsembris Pariisis. Vestluse kir-

jalikku varianti on vastaja teinud hiljem mõningaid parandusi. Tervikuna ilmub intervjuu J. Le Goffi raamatu "Elu ja raha" (La bourse et la vie, Paris, 1986) eestikeelse tõlke lisas. Kõik viited on küsija lisatud.

J. Le Goffi elule ja loomingule võimaldavad lähemalt pilku heita hiljuti ilmunud intervjuuderaamat "Ajaloole pühendatud elu. Vestlusi Marc Heurgoniga" (Une vie pour l'histoire. Entretiens avec Marc Heurgon, Paris, La Découverte, 1996) ning Miri Rubini koostatud koguteos "Jacques Le Goffi looming" (The Work of Jacques Le Goff and the Challenges of Medieval History, The Boydell Press, Woodbridge, 1997).

Oma essees "ego-ajaloost"¹ Te rõhutate lapsepõlve tähtsust oma tulevasele medievisti-ametile. Kas Te oleksite nõus tagasi pöörduma selle küsimuse juurde ning räägiksite, kuidas sai Teist keskaja ajaloolane?

Minust sai keskaja ajaloolane terve rea ettemääratuste, valikute ning juhusete tulemusena. Ettemääratus seisnes selles, et minu isa oli kooliõpetaja. Ning tihti iseloomustab poja suhteid isaga kas mäss ning soov teha midagi täiesti erinevat või siis isa-imetlus. Kõige sagedamini püütakse teda aga jäljendada, samas siiski veidi distantseerudes.

1 J. Le Goff, L'appétit de l'histoire. Rmt-s: P. Nora (toim.), Essais d'ego-histoire. Paris, 1987, lk 173–239.

Mu isa õpetas inglise keelt, minugi sooviks oli saada õpetajaks, kuid mitte mingil juhul inglise keele ega üldse elavate keelte õpetajaks. Kui ma läksin lütseumi, hakkas mind huvitama ajalugu. Nii et kõigepealt oli soov olla õpetaja ning siis tuli ajalugu. Lütseumi esimeses klassis, kui ma olin kolmteist, oli mul võrratu ajalooõpetaja. Selle aasta õppeprogramm nägi ette keskaja omandamist ning just siis, olen selles täiesti veendunud, otsustasin, et minust saab ajalooõpetaja ning minu uurimisvaldkonnaks keskaeg. Lisaks vaimustasid mind lapsepõlves Walter Scotti keskaja-ainelised romaanid, need andsid oma panuse minu soovi tegelda nimelt selle perioodiga.

Esimestes raamatutes, esimestes artiklites on Teie uurimisobjektiks keskaja ühiskonnas tärganud uued ühiskonnakihid: kaupmehed ja intellektuaalid.¹ Kuidas Te nendeni jõudsite? Millised olid sel ajal Teie huvid, Teie lähenemisiisid laiemalt?

Siingi tuleb rääkida juhusest. Minu esimene tööpost ülikoolis – pärast ülikooli lõpetamist õpetasin ma ainult ühe aasta koolis, seejärel sain kohe tööd ülikoolis – oli assistendi koht. Pidin lugema kahte loengukursust, millest ühe teema määras kindlaks professor ning teise võisin valida ise. Professori valitud valdkonnaks oli hiliskeskaja (13.–15. sajand) majandusajalugu. Ta küsis, mida ma sooviksin selle vald-

konna raames teha, ning ma pakkusin välja kaupmehed. See huvitas mind seetõttu, et kaupmeeste puhul ei oleks pidanud ma rääkima ainult majandusest (loomulikult tuli teha sedagi), vaid ka sotsiaaljalooost, mis oli mulle lähedasem, ning kultuurialajalooost. Eriti paelus mind kaupmehe hariduse ja ilmavaatega seonduv, kuna keskaegse Euroopa puhul võime rääkida kaupmeeste kihile iseloomulikust omaette kultuurist...

Siin tuleb ära mainida kuulsat belgia medievisti Henri Pirenne'i novaatorlik artikkel keskaegsete kaupmeeste haridusest...

Jah, *Annaalide* esimeses numbris...²

Minu enda poolt valitud loengukursuse teemaks oli linnakoolide õpetaja süünd 12. sajandil ning ülikoolide teke 13. sajandil. Nendest kahest loengukursusest saigi alusmaterjal minu kahele esimesele raamatule.

1962. aastal tekkis Teil tänu Fernand Braudelile võimalus asuda tööle Ecole Pratique des Hautes Etudes'i VI-sse osakonda...

Tegelikult läksin ma sinna tööle juba 1959. aastal. 1962. aastal valiti mind selle õppeasutuse professoriks (*directeur d'études*).

Kaks aastat hiljem, 1964. aastal, avaldasite mahuka sünteesiva ise-

1 J. Le G o f f, *Marchands et banquiers du Moyen Age*. Paris, 1956; J. Le G o f f, *Les intellectuels au Moyen Age*. Paris, 1957.

2 H. P i r e n n e, *L'instruction du marchand au Moyen Age*. *Annales d'histoire économique et sociale* 1929, nr 1.

loomuga raamatu "Keskaegse Euroopa tsivilisatsioon"¹. Ma jagan Teie õpilase Jean-Claude Schmitti arvamust, et selles teoses leidub eos enamik nendest teemadest, millega Te olete tegelnud tänapäevani.² Millist tähtsust Te omistate sellele raamatule praegu? Milline on selle koht Teie loomingus?

Tõtt-öelda on see süntees minu töödest. Võib-olla ainult ehk veidi enneagne, veidi toorevõitu... Kuid sellegi teose sünnipõhjuseks on ettemääratuse ja juhuse kokkusattumine. Nimelt sain ma tellimuse teha kaastööd Arthaud' kirjastuse raamatusarjale "Suured tsivilisatsioonid", mille koostaja Raymond Bloch oli minu tuttav. Ta soovis pöörduda mõne noore ajaloolase poole. Minu nõustumise põhjuseks sai see, et pärast ülikooli lõpetamist, ajavahemikus, mis jäi koolis õpetamise (1950–51) ning Lille'i ülikoolis töötamise (1954–59) vahele, oli mul tänu kahele järjestikusele stipendiumile võimalus õppida välismaal. Esimene stipendium viis mind Oxfordi, teine, mis polnudki sõna otseses mõttes stipendium, vaid teadurikoht, aga Rooma, sealsesse Prantsuse teadusinstituuti (*Ecole Française de Rome*). Nendes kahes paigas alustasin ma oma väitekirja kirjutamist ning mul oli piisavalt vaba aega uurimistööks.

Tollal oli mul plaan uurida keskaegseid ülikoole (sellel põhjusel valisin

hiljem Lille'i ülikoolis loenguteemaks intellektuaalid keskajal). Lisaks olin veendunud: selleks et hästi õpetada, tuleb aimest piisavalt hästi tunda, tuleb palju lugeda, ning mitte ainult ajaloolaste töid, vaid ka uuritava ajastu tekste. Niisiis lugesin ma ohtralt kõiksugu keskajast pärinevaid teoseid, teoloogilistest traktaatidest luuletusteni. Seda kõike eesmärgiga saada veidigi osa keskaegsest atmosfäärist. See kogemus oli mulle väga oluline, see lõi poolilusoorse mulje, et ma tunnen keskaega, ning ühtlasi pani see alguse minu huvile uurida kirjandustekste kui ajalooallikaid. Ma pole tänini loobunud seisukohast, et kirjandustekstidel (lisaks ürikutele ja muudele arhiivimaterjalidele) on ajaloolastele palju pakkuda.

Sealt kasvas välja ka minu huvi ajaloouurimise ja ajaloolaseameti kahe aspekti, kahe probleemi vastu. Kuna kirjandustekstide puhul on tegemist representatsioonidega, siis ei kirjelda nad tegelikkust nii, nagu see on, vaid nii, nagu seda kujutletakse. Mõistsin tänu sellele terminite nagu "representatsioon" või "imaginaarsus" tähtsust. See sai aluseks minu katsele kirjutada keskaja imaginaarsusest.³ Lisaks andis see kõik omakorda ainet tegelemiseks mentaliteedi mõistega, mis samuti paelus tollal mu huvi.⁴

Niisiis, nagu näete, kujutas see raamat minu senise, ilma konkreetsema sihita tehtud töö kristallisatsioon. Tu-

1 J. Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris, 1964.

2 J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Entretien avec E. Le Roy Ladurie, P. Nora, R. Philippe, J.-C. Schmitt*. Paris, 1993, lk 13.

3 Sellist pealkirja kannab üks J. Le Goffi esseekogu: *L'imaginaire médiéval*. Paris, 1985.

4 Vt J. Le Goff, *Les mentalités: une histoire ambiguë*. Rmt-s: J. Le Goff, P. Nora (toim.), *Faire de l'histoire*. Kd 3. Paris, 1974.

lemuseks oli süntees ning ühtlasi selginesid minu huvikeskmed ning mõistekasutus. Ja muide, kirjastus jättis minu käsikirjast välja viimased sadakond lehekülge pealkirjaga "Mentaliteedid ja tunded". Ärimaailma karmid reeglid maksavad selleski valdkonnas...

Raamatus leidub ka rohkesti pildimaterjali...

See on tõesti oluline asi ning hea, et Te selle kohta küsite. Õigupoolest oli mul tollal kaks õnnelikku juhust korraga või õigemini üks juhust kahel eri kujul. Lisaks sellele, et minult telliti see sünteesteos sarja tarbeks, kus oli tavaks avaldada raamatuid koos pildimaterjaliga, tellis kirjastus Bordas mult kooliõpiku sellesama esimese lütseumiklassi jaoks, kust sai alguse minu ajaloolasekutsumus. Sellest õpikust kujunes teerajaja. Mitte niivõrd teksti kui üldise kujunduse tõttu. Esimest korda leidis ühes õpikus nii palju pilte, reproduktsioone, neist paljud värvilised.¹

Mõlemal puhul valisin pildimaterjali ise. Ma ei soovinud pöörduda kirjastuse ikonograafiaspetsialistide poole, nagu mulle soovitati, vaid eelistasin sellega tegelda ise. Olin veendunud, olen seda tänini, et kirjanduslike tekstide kõrval on pildil, ikonograafilisel allikal, samuti väga suur tähtsus mõne ajastu või ühiskonna mõistmisel.

Samal perioodil, 1960. aastatel, panite aluse kahele suurele uurimisprojektile. Esimene käsitles seost

kerjuse ja õpetuse vahel ning teine keskaegset eksemplarikirjandust. Mis olid nende kahe projekti lähtekohad?

Esimene lähtekoht oli institutsionaalne. Õppe- ja teaduskeskuses *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, mis on 1947. aastal asutatud *Ecole Pratique des Hautes Etudes*'i VI osakonna järeltulija, olid väga olulisel kohal meeskonnatöö ning eriti kollektiivsed uurimisprojektid. Seda eriti 60. aastatel, mil töötati veel Lucien Febvre'i ja Marc Blochi väga lähedase ja vahetu mõju all ning mil sõjajärgne *Annaalide* ajakiri oli oluline inspiratsiooniallikas. Kui Te lehitsete vanu *Annaalide* numbreid, märkate kindlasti mitmete uurimisprojektide aruandeid...

... jah, nagu toitumisajalugu...

Jah, näiteks toitumine. Niisiis oli tegemist selle õppeasutuse traditsiooniga ning ma ühinesin sellega suure huviga, kuna pean kollektiivset tööd väga põnevaks, ning mul on sellest ainult kõige paremad mälestused. Imetlesin ning kadestasin väga oma reaalteadlastest koolikaaslast *Ecole Normale Supérieure*'is. Selle üliõpilaskond jagunes kaheks: reaalteadlased (*scientifiques*) ja humanitaarteadlased (*littéraires*). Esimesed töötasid peamiselt laborites ning meeskonnana. Ajal, mil mina õppisin, olid *Ecole Normale Supérieure*'i laborid ühed parimad (Riiklik Teaduskeskus [CNRS] oli alles äsja asutatud). Mul oli reaalteadlastest

¹ J. Le Goff, *Le Moyen Age*. Paris, 1962.

koolikaaslastega (matemaatikud, füüsikud) hea läbisaamine ning nähes, kuidas nad töötavad, olin nende peale siiralt kade. Mulle näis väga põnev selline töömeetod, kus algul määratletakse mingi üldine probleem ning seejärel püütakse sellele koos, igaüks oma uurimisalast lähtudes, lahendusi leida. Mulle tundus, et just niiviisi viiakse teadust edasi, ning minu suureks sooviks oli püüda midagi sellesarnast läbi viia ka ajalooteaduse valdkonnas.

Uurimisteemade valik polnud aga päris juhuslik. Juba oma väikeses raamatus keskaja intellektuaalidest juhtisin ma tähelepanu tihedate seostele intellektuaalse tegevuse ning linnaühiskonna vahel. Võib öelda, et ma pole päris "normaalne" medievist, kuna keskajal oli oluline, vähemalt kvantitatiivses plaanis, siiski maa – keskaja ühiskond oli ruraalne, põllumajandusele orienteeritud ühiskond, kus 90% elanikkonnast olid talupojad. Mind huvitasid aga hoopis linnad.¹ Mulle näis, et kuigi linnades elas tunduvalt vähem inimesi ning nende tähtsus polnud kogu ühiskonnale võib-olla sedavõrd määrav kui maal, oli nende roll ühiskonna arengus siiski äärmiselt oluline. Ma kasutan sõna "areng", mitte "progress", kuna viimast mõistet ja käsitlust keskaeg ei tundnud, olgugi et oli olemas edasiminekutaju ning -soov.

Niisiis tundsin huvi linnade vastu. Seda enam, et olen alati olnud huvitatud seoste otsimisest eri tegevusalade vahel. Majandustegevus linnas on enesestmõistetav (käsitööndus, kaubavahetus, laadad, turud...), kuid sellele

lisandub sotsiaalne tegevus, näiteks need uute ühiskonnakihtide esindajad, kellest oli juttu eelpool ning üldisemalt, ja eelkõige kodanluse kategooria, mida me tunneme kõige paremini (vaesem elanikkond jätab endast alati vähem jälgi). Ning kolmandaks kultuuriline tegevus, mis minu käsitluses haarab enda alla ka kogu religioosse tegevuse. Mõistagi ei taanda ma religiooni ainult kultuurinähtuseks, kuid ühiskonnas, kus religioon domineerib, seguneb ta sageli kultuuriga või on viimasega väga lähedastes seostes.

Lisaks sellele on meie õppe- ja teaduskeskuses hinnas probleemikeskne ajalugu, mille pärandasid meile Lucien Febvre ja Marc Bloch. Esmalt püstitatakse probleem ning seejärel püütakse seda lahendada või vähemalt uurida. Minu valitud probleemiks said seosed linna ning 13. sajandil tärganud uute vaimulike ordude – kerjusemungaordude vahel, mis erinesid oluliselt varasematest, maaelule orienteeritud ordudest. Uued ordud olid tihedalt seotud linnaeluga. Sellest tõdemusest võrsus idee, et need kerjusemungaordud aitavad meil leida vastust küsimusele, kuidas määratleda linna keskajal (ma näen rahuldustundega, et selle idee on tänapäeval üle võtnud kõik keskaegsete kerjusemungaordude või linnade uurijad). Et keskaegse linna defineerimine põhjustas ja põhjustab ajaloolaste seas jätkuvalt palju erimeelsusi, eelistasime abstraktselt definitsioonile praktilist, konkreetset lähenemist. Meie lähtekohtaks oli teadmine, et kerjusemungaordud paiknesid ainult linnades ning

1 Vt nt J. Le Goff, *Pour l'amour des villes*. Paris, 1997.

nende sooviks oli mitte ühtegi linna oma tegevusalast välja jätta. Siin võime täheldada huvitavat erinevust kahe suurema kerjsumungaordu valikutest: dominikaanid rajasid oma konvente peamiselt suurtesse linnadesse (13. sajandil tähendas see vähemalt 5000–6000 elanikku), samal ajal kui frantsiskaanid olid linnas kohal juba siis, kui oli olemas esialgne raam nende tegevusele ning mingigi majanduslik toetus. Kerjsumungaordud elasid nimelt, vähemalt alguses, peamiselt annetest ja kerjamisest. Niisiis paistis meile, et kerjsumungaordude paiknemise alusel on võimalik koostada linnastumise plaan, mis oligi meie esimese uurimisprojekti sisuks, ning ma usun, et see andis häid tulemusi.¹ Nüüd rõhutatakse kerjsumungaordusid uurides alati nende seost linnadega, ning kui uuritakse linnu, viidatakse kriteeriumina sellele, mitu kerjsumunkade konventi selles linnas oli, kui üldse oli.

Mis puutub eksemplitesse (lad. *exempla*), siis oli meil alguses soov uurida üht kirjandusžanri, mis ei huvita kirjandusajaloolasi, kuna sel puudub suurem esteetiline väärtus. Valisin *exemplum*'i. Oma seminarides, kus ma kerjsumungaordudega seoses olin tegelnud ka keskaja rahvakultuuriga, puutusin selle omapärase kirjandusžanriga tihtilugu kokku. Tegemist on jutustustega, mis on sageli rohkem või

vähem folkloorse sisuga ning mida jutlustajad kasutasid jutlustes eesmärgiga oma sõnumit illustreerida ning seda paremini mõistetavaks teha ja seeläbi ühtlasi kuulajaskonnale vaheldust pakkuda. Meie tööd kergendas üks tellimus: minu mainekas kolleeg ja sõber Léopold Genicot, kes suri kahjuks eelmisel aastal, palus meil kirjutada ühe kõite tema koostatud sarja "Keskaegse Euroopa ajalooallikate tüpologia" tarbeks.² See tellimus sundis meid süüvima *exemplum*'i kui žanri olemusse ning välja sõeluma seda, mis võib olla väärtuslik ajaloolasele. Meie järeldus oli, et *exemplum* on uurijatele äärmiselt rikkalik ajalooallikas. Tollane töö jätkub teistes vormides veel praegugi. Seda viivad edasi mitmed andekad ajaloolased, kellest enamik sai väljaõppe minu seminaris, nagu Jacques Berlioz või Marie-Anne Polo de Beaulieu. Ka kirjandusajaloolastel on tekkinud huvi eksemplite vastu ning nende töö on meile väga kasulik. Eksempelkirjanduse uurimine on laienenud ka teistesse maadesse, näiteks Itaaliasse (arvestame jutluse tähtsust sellel maal), kuid ka Sakamaale, Inglismaale ja Poolasse.

Kui välja jätta Teie tööd keskaja rahvakultuurist, siis võib Teie tegemisi 1970. aastatel iseloomustada kahe võtmesõnaga: imaginaarsus ja teispoolsus. Nende kahe valdkonna sünteesiks sai

1 J. Le Goff, Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale. L'implantation des ordres mendiants. Programme-questionnaire pour une enquête. *Annales E. S. C.* 1968, nr 2, lk 335–348. Id., Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Etat de l'enquête. *Annales E. S. C.* 1970, nr 4, lk 924–946.

2 C. Bremond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt, L'"Exemplum". (Typologie des sources du Moyen Age occidental, fasc. 40). Turnhout, 1982.

Teie vahest enim tuntud teos "Purgatooriumi sünda"¹. Milline on selle raamatu sünnilugu? Ning laiemalt küsides: milline on Teie üldkäsitus imaginaarsuse ning eriti teispoosusimaginaarsuse tähtsusest ajaloos?

Isegi kui mõnele mõttele võib tulla iseenesest, ootamatult, siis enese puhul võin ma tagasihoidlikult kinnitada, et need mõningad mõtted, millele ma olen teinekord tulnud, on sageli olnud inspireeritud mõnest raamatust, mõnest lausest, millestki, mida olen lugenud. Mis puutub imaginaarsusesse, siis siin oli lähtekohaks kuulsa hollandi ajaloolase Johan Huizinga lause, et "inimeste unelmad on tähtsamad kui nende teod". See tähendab, et ajaloolased peaksid huvituma eeskätt – või vähemalt samavõrd – inimeste unelmatest kui nende tegudest. See tõdemus oli minu jaoks valgustuslik. Märkasin, et üksikinimeste või kollektiivide käitumine on tõepoolest sageli kantud imaginaarsusest. Mõnedel juhtudel on see enesestmõistetav ja kõigile teada, nagu näiteks ristsõjad, mida on sellest aspektist käsitlenud Paul Alphandéry ja Alphonse Dupront². Ajaloolased teavad juba pikka aega, et Burgundia krahvi Charles Uljaspea poliitika oli veider seetõttu, et see oli esmajoones kantud imaginaarsusest. Kuid see tõsiasi ei kehti mitte ainult ajaloo suurkujude ja suurettevõtmiste puhul: kõik inimesed elavad ja tegutsevad suures osas imagi-

naarsusest kantuna. Kuidas aga moodustub see imaginaarsus? Millised on selle väljendusvormid? See küsimustering paistis mulle väga oluline. Nii tegelesin ma näiteks unenägede probleemiga keskajal³ (selle kohta leidub arvukalt allikmaterjali) ning ka teispoosusega.

Teispoosus seisab minu paljude huvide (eeskätt nende, mis seotud rahvakultuuri uurimisega) ristumiskohas. Rahvakultuuri uurimiseni jõudsin ma põhjusel, et meie õppe- ja teaduskeskuses, mille eesmärgiks on algusest peale olnud interdistsiplinaarsus, püüdis minu õpetajad, *Annaalide* koolkonna rajajad ning olulisemad tegelased kuni Fernand Braudelini, viimane kaasa arvatud, arendada eeskätt dialoogi ajalooteaduse ning sotsioloogia või majandusteaduse vahel. Minule näis aga (ja ma pole muutnud oma seisukohta), et samavõrd vajalik oleks ajalooteaduse dialoog etnoloogiaga. Kohe kerkis allikmaterjalide probleem. Ühiskondi, mida uurivad etnoloogid või antropoloogid, on nimetatud ilma ajaloota ühiskondadeks. See on vale. Praegu näeme, et pole võimalik rääkida ajaloota ühiskondadest, kuna kõik need ühiskonnad, mida Claude Lévi-Strauss nimetas "külmadeks" ühiskondadeks, on haaratud ajaloo kuumusest. Kuid ka tollal sisaldasid need nn külmad ühiskonnad endas tihendatud ajalugu, kuid ajalugu, mis pole meieni säilinud, mis pole jät-

1 J. Le Goff, *La naissance du purgatoire*. Paris, 1981.

2 P. Alphandéry, A. Dupront, *La chrétienté et l'idée de croisade*. 2. kd. Paris, 1954–1959.

3 J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age*. Paris, 1977, lk 299–306; J. Le Goff, *L'imaginaire médiéval*. Lk 265–316, 317–331.

nn "soojad" ühiskonnad. Selle põhjuseks on kirja pea täielik puudumine, suulise kultuuri domineerimine... Eesmärgiks sai niisiis suulisest pärandist – rahvajuttudest, legendidest, genealoogiatest, lugulauludest üles leida ajalooline sisu. Isegi kaheplaaneline sisu: ühelt poolt sündmusi vahendav sisu ning teiselt poolt mälu sisu kõige avaramas tähenduses.

Minu tähelepanu paelusid jutustused teispoolsusreisidest, mis mõnikord esinesid ka eksemplite kujul. Neid hakati kirjutama 7. sajandil ning nendesarnaseid jutustusi kohtab kuni 16. sajandini või veelgi hiljem. Selle žanri kauneim esindaja on mõistagi Dante *Divina Commedia*, kuid selle kõrval leidis palju teisigi. See oli äärmiselt huvitav. Mind hämmastas sealjuures üks detail: teispoolsuses rännates läbisid reisijad tavaliselt ühe täpselt määratlemata ja klassifitseerimata koha, kus mõned neist puhastusid, enamasti tulest läbi käies. Kuidas aga sellesse kohta mindi, kus see täpselt asus, mis seal toimus? Selle kohta oli kasutusel kaks ladinakeelset väljendit: *ignis purgatorius*, 'puhastav tuli', ja *poena purgatoria*, 'puhastav piin'. Kuid nendes väljendites esines vaid omadussõna, epiteet *purgatorius*, *purgatoria*. Kuid mingist hetkest peale, nagu ma märkasin, hakkas kiiresti levima nimisõna *purgatorium*, 'puhastustuli'. See tähistas konkreetset paika teispoolsuses, mis koosnes nüüdsest niisiis kolmest paigast: põrgule ja paradii-

sile oli lisandunud puhastustuli.

Nõnda, läbi rahvakultuuri ning konkreetsete tekstide uurimise sai alguse minu huvi teispoolsuse vastu. Tegemist on ühe olulisima teemaga iga ühiskonna, ka kaasaegse ühiskonna jaoks: see puudutab suhtumist surma ja vahendab meie käsitlust surmajärgsest perioodist. Jutustustes ja uskumustes võime täheldada maapealsete asjade ülekandmist teispoolsusesse. Üks näide selle kohta: oma raamatus näitasin ma, et teispoolsuse piinad ja karistused olid seostes, mitte küll otsestes, kuid kindlates, olulistes ning keerukates seostes siinpoolsuses toimiva õigusemõistmise ning kohtulike karistusviiside arenguga. Või teine näide: puhastustuli tõi selgemini esile nn kolmanda kategooria surnud – need, kes pole veel paradiisis, kuid keda ei saadeta ka põrgusse. Seegi oli keerukas seoses ühiskondlike kategooriate arenguga maa peal, kus olid olemas mitmesugused vahekatagooriad ülemate ja alamate vahel.

(...)

Teie tööde ülevaate lõpetuseks paluksin ma Teil tutvustada oma viimast suurteost, Prantsuse kuninga püha Louis' elulugu.¹ Kuningavõimu probleematika on paelunud Teid juba pikemat aega²; kuid Teie viimase raamatu žanr – biograafia – üllatab neid, kes tunnevad prantsuse ajaloolaste, eriti "annalistide" vaenu biograafiažanri vastu. Kuidas Te seletate oma valikut?

1 J. Le Goff, Saint Louis. Paris, 1996.

2 Vt nt J. Le Goff, Reims, ville du sacré. Rmt-s: P. Nora (toim.), Les lieux de mémoire. Kd II: La Nation*. Paris, 1986, lk 89–184; J. Le Goff, Le Moyen Age. Rmt-s: A. Burguière, J. Revel (toim.), Histoire de la France. Kd II: L'Etat et les pouvoirs. Paris, 1989, lk 21–180.

Soovis kirjutada ühe pühaku biograafia sisaldus tegelikult väike annus väljakutset ning lõbu. Samas ei tajunud ma mingit lõhet *Annaalide* vaimuga. Mõistagi pean ma arengut ning muutumist oluliseks, kuid minu jaoks on järjepidevus *Annaalidega*, mis mind vormisid, väga oluline. Ning pealegi, kui päris aus olla, siis ei usu ma, et annalistid oleksid olnud tõepoolest vaenu-likud biograafiate suhtes. On tõsi, et nad ei tundnud selle žanri vastu erilist huvi, nad arvasid, et rohkem on ära teha majandus-, sotsiaal-, ja mentaliteedi-ajaloo valdkonnas. Teisisõnu valdkon- dades, kus struktuurid ja kollektiivid on olulisemad üksikisikutest. Kuid näiteks Lucien Febvre on kirjutanud raama- tuid, mida võib teatud mõttes lugeda ka biograafiateks, pean silmas eelkõige tema "Lutherit"¹, mida loeti omal ajal üheks tema olulisemaks või isegi peamiseks teoseks. Mulle jäi silma ka üks Marc Blochi lause tema raamatus "Ajaloos apoloogia ehk Ajaloolase amet"², milles ta heidab Fustel de Coulanges'ile ette, et too ei pööranud kül- laldaselt tähelepanu üksikisiku tähtsusele ajaloos, kuigi ta Coulanges'i siiralt imetles ja oli ilmselt üks tema õpilasi. Sellepärast ma ei arvanudki, et biograafia kirjutamine oleks minu poolt

reetmine. Ja pealegi, kui mul jätkus edevust kirjutada raamat pealkirjaga "Teistsuguse keskaja nimel" (*Pour un autre Moyen Age*), tahtsin ma katsetada juba ka teist liiki biograafiaga...

- Totaalse biograafiaga...

Jah, nimelt totaalse biograafiaga, mis vastaks samas *Annaalide* vaimule. Valik püha Louis' kasuks langes iseenesest. 13. sajand on minu jaoks väga huvipak- kuv sajand. See pole just tingimata "kõige ilusam", kõige ilusam on 12. sa- jand – kuid tegemist on siiski tähe- lepanuväärse sajandiga, mida tõtt-öelda ei tunta just väga hästi. Palju on uuritud küll sellele eelnevat ja järgnevat aega, kuid vähem 13. sajandit ennast. Ning sellest samast 13. sajandist on pärit era- kordselt huvitav allikmaterjal püha Louis' kohta, mis võimaldas püstitada küsimuse, kas selle põhjal on võimalik jõuda üksikisiku endani või mitte, sest tegelikult huvitas mind just see. Louis, keda ma uurisin, oli rohkem või vähem varjatud, kuna tegemist oli kuninga ja pühakuga. Nii et kokkuvõttes oli see suurepärane võimalus katsetada...

(...)

Intervjuueerinud Marek Tamm

1 L. F e b v r e, Martin Luther, un destin. Paris, 1928.

2 M. B l o c h, Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien. Édition critique préparée par E. Bloch, préface de J. Le Goff. Paris, 1993. Eesti keeles: M. B l o c h, Ajaloos apoloogia ehk Ajaloolase amet. Tallinn, 1983.

VAATENURK

TIINA KALA

295 meest Eesti ajaloost

TÕNIS LUKAS. TARTU TOOMHÄRRAD 1224–1558.

Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1998.
278 lk. Hind 75 krooni.

Kooliõpikuid arvestamata võib viimase kümne aasta jooksul ilmunud Eesti keskaega puudutavaid raamatuid loetleda ühe käe sõrmedel. Peaaegu kõik praegu tegutsevad eesti ajaloolased on üksteisele nime- ja nägupidi tuntud, rääkimata medievistide kitsast ringist. Enamasti teatakse lisaks tsunftikaaslaste uurimuste valmimise asjaoludele ja taustale ka tööde autorite inimlikke voorusi ja nõrkusi.

Niisugustes oludes näeb käputäis eesti keskajauurijaid Tõnis Lukase vastilmunud raamatut kindlasti teises valguses kui laiem lugejaskond. Raamat Tartu toomhärradest on valminud autori möödunud aasta novembris kaitstud magistritöö põhjal. Nõudmised ja ootused, mis on seotud väitekirjaga, erinevad kahtlemata nendest, mida esitatakse populaarsemale raamatule. Siinkohal üritaksingi koraks eemalduda teaduspublikatsiooni retsenseerimise rangetest reeglitest ning vaadelda Tõnis Lukase raamatut kui ajaloo huvilisele lugejale mõeldud üllitist ühest Eesti ajaloost vähe käsitletud valdkonnast.

Raamat kõneleb Tartu toomhärradest alates Tartu kapiitli kujunemi-

sest kuni selle hääbumiseni. Autor on valinud viimastel aastatel üha enam leviva prosopograafilise ehk isikukirjelduse meetodi, mille abil on loodetud jõuda keskmise Tartu toomhärra tüüpelukäigu rekonstrueerimiseni. Erinevatest teatmeteostest ja allikapublikatsioonidest on välja nopitud andmeid 295 Tartu toomhärra kohta. Nende päritolu, haridusteed ja kapiitlisest karjääri tervikuna või periooditi analüüsid on autor leidnud, et keskmine Tartu toomhärra pärines vähem jõukast aadlisuguvõsast, mille liikmed olid sageli ka varem kapiitliga seotud olnud, õppis peamiselt Saksamaa ülikoolides, sai 30–40 aasta vanuselt kapiitli liikmeks ja veetis oma ülejäänud elu rahulikult, elades Tartu linnas või Toomemäel (kokkuvõtet olen muidugi lihtsustanud).

Raamat sisaldab hulgaliselt tõsist süvenemist nõudvaid tabeleid, kaarte ja graafikuid ning aukartustäratavat lisa Tartu toomhärade isikuandmete kohta. Lugeja, kes on esimestel lehekülgedel autori ladusa tekstiga juba harjuda jõudnud, võib siin ehk takerduda. Ei maksaks end siiski häirida lasta, kuna tabelites peegelduvad üldtendentsid on ka tekstis ülevaatlikul kujul esitatud.

295 Tartu toomhärra kõrval on raamatu oluliseks tegelaseks Tartu toomkapiitel, tema kujunemine, struktuur ja prestiiž võrrelduna Euroopa tuntumate kapiitlitega. Toomkapiitli

kui institutsiooni struktuur oli fikseeritud mitmesuguste kiriklike seadusandlike aktidega ning seetõttu ei otsi autor Tartust otsustavaid kohalikke eripärasid selle institutsiooni toimimises. Selle asemel on suhteliselt palju ruumi pühendatud üldandmete esitamisele toomkapiitli struktuuri ning kapiitli üksikute liikmete ülesannete kohta. Laiemale lugejaskonnale mõeldud raamatu puhul saab seda ainult tervitada, seda enam et eestikeelse lugeja päralt ei ole üldteoseid, mis käsitleksid keskaegsete institutsioonide struktuuri ja toimimist. Sügavamate eelteadmisteta lugejale on nende andmete esituslaad siiski ehk veidi liialt keeruline. Pole seletatud kaugeltki kõiki erialaseid mõisteid, osa ladinakeelseid termineid on jäetud tõlkimata. Väitekirja puhul ei saa seda puuduseks pidada – pigem võib erialainimestele mõeldud töös piirduda veelgi napimate selgitustega, medievistide ringist laiemale publikule suunatud raamatu jaoks aga on seletusi siiski napilt. See pole märkus raamatu autorile, vaid osutab eeskätt eesti ajalookirjanduse hetkeseisust tingitud probleemidele. Nii kõnealune raamat kui muud sama valdkonna üllitised, mille ilmumiseks oleks käesoleval hetkel intellektuaalset, kuigi ehk mitte alati materiaalselt potentsiaali, asuvad umbes eesti kaasaegse ajalookirjanduse püramiidi keskpäigas. Sellest allapoole jäävad kihistused, mille ülesanne oleks ülemiste kihtide mõistmist ette valmistada – õpikud, teatmeteosed, üldkäsitlused –, on aga praeguse ajaloolase erihariduseta ja võõrkeeli piiratult valdava lugeja jaoks mitmes valdkonnas ebapiisavad või puuduvad sootuks. See

ei ole etteheide kirjutamis- ja kirjas-
tuspoliitikale, vaid apoloogia ajaloolas-
tele. Spetsiaaluurimustelt, mida Tõnis
Lukase raamat kahtlemata eelkõige on,
ei saa nõuda niisuguste lünkade täit-
mist.

Naastes Tartu toomhärade juurde,
võiks küsida, milline on raamatu
peamine sõnum. Selleks võib pidada
tõdemust, et Eesti ajaloos on olnud
sadu või isegi tuhandeid isikuid, kelle
positsioon, tegevus ja intellektuaalne
tase on sajandite jooksul väga erineval
viisil mõjutanud siinsete elanike, olgu
põlisrahva või tulnukate elukäiku ning
kogu maa saatust. Nendest sadadest või
tuhandetest on Tõnis Lukas nimetanud
kahesaja üheksakümne viie nimed, ent
autor ei jäta tähelepanu juhtimata
sellele, et nimetatud 295 juurde ei saa
peatuma jääda. Kui riikliku vabanemise
eufooria ka ajalookirjutuses ja aja-
loolises publitsistikas viimaks vaibub,
võib ehk taas loota kohaliku ajaloo
uurimise edenemist valdkondades,
mille uurimine ei too üleöö poliitilist
populaarsust. Märkimisväärne osa Ees-
tis tegutsenud tõsiseltvõetavatest
ajaloolastest on möödunud sajandi bal-
tisakslastest alates olnud keskaja uuri-
jad. Seega on traditsioonid olemas ning
miks ei võiks patriootilisi tundeid
edukalt kasvatada ka kodumaa kesk-
aegsest kirikust, linnast või kauban-
dusest kirjutades? Igatahes annab Tõnis
Lukase töö selleks lootust.

KAIA SISASK Mulluseid lumesid otsimas

FRANÇOIS VILLON. TESTAMENT. Prantsuse k tlk J. Sang, A. Kaalep, L. Priimägi jt. Vagabund, Tallinn, 1997. 80 lk. Hind 80 kr.

François Villon on prantsuse keskaegsetest poeetidest vaat et ainus, kellel, juhul kui Looja tema patusele hingele armu on heitnud, pole põhjust kurta kõige maise jäägitu kaduvuse pärast.

Oma kestvuse sajanditemälus võlgneb ta osaliselt kahtlemata röövelpoeedi kuulsusele ja oma elu ümbritsevatele salapärale. Ei teata ju õigupoolest midagi ei tema päritolust, sellest, kuidas ta elatist teenis, miks mõisteti ta surma ühe tühipalja kakluse pärast, kui pääses ometi eluga palju tõsisematest kuritegudest, ega sellestki, kuhu ta kadus pärast aastat 1463.

Niisama palju küsimusi tekitab ka tema looming. See on sama intrigeeriv kui ta isiksuski. Kuid kas ka sama originaalne ja kaanonitele vastanduv või hoopis orgaaniline osake keskaja vaimukultuuri kirevast mosaiigist? Keskaegne koomika ja satiir on üldse üks väheuuritud ala, mistõttu ei sõandaks väita Villoni kohta midagi kateoorilist – isegi mitte niipalju, kui väidab Vagabundi tõlkevalimiku järel sõna (Joel Sang), nimetades Villoni eripäraks kaanonite halastamatut ja iroonilist purustamist.

Olgu sellega, kuidas on, keskaja luulet, eriti veel jämekoomikasse kalduvat, on raske tõlkida nii, et see muljet avaldaks. Üksikluuletuste tasandil on see peaaegu võimatu.

Seetõttu pole ime, et tegelikult pole prantsuse keelt mittevaldaval eestlasel Villonist õigupoolest mingit pilti. Vagabundi tõlkevalimik parandab olukorda tunduvalt ning kuigi ta pole eriti mahukas (kümme ballaadi ja mõned lühiluuletused), on igasugune algatus seni täiesti tühjal maal ülimalt teretunud.

Sümpaatse välimusega ning manuskriptlikult koltunud raamatukese läbilugemisel tekkinud pilt on kõike muud kui ühekiilne. See räägib vastu tavaettekujutusele Villonist kui üksnes irvitavast lõuapoolikust. Kuigi jämekoomika on tundub ülekaalus ("Hüva nõu ballaad", "Ballaad matsakast Margot'st", "Ballaad ja palve", "Franc Gontier' vastuväited"), ei puudu pealtnäha (?) tõsimeelsed pöördumised taevavägede poole ("Poodute ballaad", "Ballaad Jumalaemale palveks"), kadunud aegade meenutamise nukrus ("Ballaad mineviku naistest") ega isiklikust vihkamisest pulbitsev rünnak maailma reeturlikkuse vastu ("Ballaad kadedaist keeltest").

Kahaksa tõlkijat (Joel Sang, Ain Kaalep, Linnar Priimägi, Märt Väljataga, Udo Uibo, Emil Urbel, Urmas Tõnisson, Johannes Semper) on üldiselt originaalilähedased, mõni pisut mahlakamgi kui Villon ise. Vaid mõni üksik kujund reedab neid poole tuhande aasta lumesid, mis matavad endasse keskaega ja selle maailmapilti. Nii julgen näiteks kahelda, kas keskajal oleks nimetatud liiderlikku elu "paradiisi maiseks vasteks" ("Franc Gontier' vastuväited") – originaalis on selle koha peal lihtsalt mõte, et hõlbuelu on parim vahend tusameele hajutamiseks (*pour*

dueil appaiser il n'est tresor que de vivre a son aise). Olgugi et keskaeg ei tauninud, vaid isegi soosis pühadusega naljatamist, olid kuskil siiski piirid, mida ületada ei keelanud arvatavasti mitte seadusesilm, vaid mõttemaailm ise.

Tõlke alal hakkas silma vaid üks tõsisem möödalaskmine, "Tänuballaad" (tõlkinud Linnar Priimägi), mille iga salmi lõpul korduv *je crie a toutes gens mercis* ei tähenda mitte "teil tahan tänulaulu teha", vaid "ma palun kõigilt inimestelt andeks". Seetõttu peaks ballaadi pealkirigi olema hoopis "Andekspalumise ballaad" (mis kõlab muidugi kohmakalt) või midagi sarnast. Täna-mise korral jääks arusaamatuks kogu luuletuse mõte – miks peaks Villon "kõigile molkustele ja mannekiinidele" tänu avaldama? Andekspalumise puhul aga jätkaks ta keskaegset levinud žanri nimetusega *congé* (eemaletõmbumine, errumine), kus oma eluga kas tõsiselt või naljatoonis lõpparvet tehakse.

Veel üks asi, mida võinuks teha, olnuks pisut põhjalikum kommentaarium. Keskaja puhul, kus mõnel pealtnäha lihtsal mõistelgi võib olla tänapäevasest hoopis erinev tähendus, tundub see hädavajalik. Rääkimata sellest, et märkida ära, kes on tegelased, kellest luuletustes juttu. Kõik see polnuks pealegi eriti raske, kuna prantsuskeelsed väljaanded on enamasti väga põhjalikult kommenteeritud. Nii võinuks olla näiteks mainitud, et laulus IX nimetatud Guillaume Villon oli François' eestkostja, talle "rohkem kui isa", kellelt ta võttis ka oma nime; et "Ballaadis Jumalaemale palveks" on kõnelejaks ilmselt Villoni ema, kes temalt selle luuletuse tellis; et oma ühe mõjuvama

luuletuse "Poodute ballaad" kirjutas ta surmamõistetuna vanglas aasta enne oma kadumist, ja veel palju muud.

Meeldiv on aga näha, et tõlke kõrval on esitatud ka algkeelne variant ning et valimikku on võetud oma üksikute ridadega kirjanduslukku läinud luuletused, millest kahtlemata kuulsaim on seesama *ou sont les neiges d'antan* (kuigi tegelikult hoopis Charles d'Orléans'i leiutis, aga tühja sellest), mis täp-ses tõlkes tähendaks veelgi kaugemaid kui "mulluseid" – nimelt "ammuseid" lumesid. Ühed säärastest on nüüd tänu Vagabundile aegade mälust igatahes välja kaevatud.

JÜRI KIVIMÄE Rüütel, naised ja surm

GEORGES DUBY. GUILLAUME LE MARÉCHAL EHK MAAILMA PARIM RÜÜTEL. Prantsuse k tlk Lore Listra. Järelsõna "Subjekti tagasipöördumine: Georges Duby" – Marek Tamm. Varrak, Tallinn, 1997. 168 lk.

Tahtmata teistele peale suruda erialaidiotismist põhjustet eelistusi, liiati veel inimesena, kes peaaegu on kaotanud võime kauni ilukirjanduse nautimiseks, tunnistan siiski, et Georges Duby raamat oli läinud aastal minu suurim lugemiselamus eestikeelse kirjavara hulgas. Soovitan seda raamatut paljudele ja üritan oma muljet põhjendada.

Märkimisväärne on Georges Duby arvukate tööde esimene eestindus mitmel põhjusel. Maailmakuulus prantsuse

ajaloolane kirjutas spetsiaalse saatesõna oma raamatu eesti lugejaile – kuigi ei jõudnud selle trükkis ilmumist ära oodata, surm viis ta maisest muremaailmast 3. detsembril 1996, veidi vanemas eas kui tema kangelase Guillaume le Maréchali. Meeldiva *hommage*'ina meie sajandi ühele väljapaistvamale medievistile raamib teost Marek Tammé sádelev ja sügavalt asjatundlik járeلسõna – "Subjekti tagasipõõrdumine: Georges Duby". Táhtsaim muidugi on Duby sõnum lugejaile, raamatu tekst ise, vága heas tõlkes ja hásti toimetatud – harvaesinev kooslus tänases Eestis.

Seda raamatut saab mitut moodi lugeda. Juba esimestest lehekülgedest alates võib ajaloolaste tsunfti ortodoksne liige hakata kõhkleva, kas jutustus Guillaume le Maréchali elust on ikka teaduslik ajalookástitlus. Tõesti, raamatus pole teaduslikke viiteid, pole pikki ja kohustuslikke tõestuspasaaze. Duby ise tunnistab, et üks saksa kriitik lõpetanud oma retsensiooni járeldusega, et see raamat pole mõeldud erialainimestele. Kerge lektüüri mulje on ometi petlik. Duby ei fabuleeri, korraliku medievistina põhineb tema jutustus ajaloolisel allikal. Imepárane lugulaul, üle 19 000 vársi mälestusi vaprast rüütlist Guillaume'ist avaldati juba sajandivahetusel ja sellel rajanev ameeriklase Sidney Painteri monograafia ilmus aastal 1933.

Mida suudab Georges Duby lisada seni teada olevale? Ta ütlev ise oma eesmärkide kohta járgmist (lk 42): "Rohkem kui faktide eneste vastu tunnen ma huvi mäletamise ja viisi vastu, kuidas sündmustest ráágitakse. Ma ei

kirjuta sündmuste ajalugu. See on juba kirjutatud, ja hásti. Mina tahaksin valgest heita sellele, mis on veel varjus; mina tahaksin sellest lugulaulust, mille unikaalsest váärtusest ma juba kõnelesin, esile tõsta rüütlikultuurist kõnelevat. Ma tahan lihtsalt náha maailma nii, nagu seda tollal nágid need mehed." Lihtsate ja kõigile arusaadavate sõnadega on kirja pandud tõeline uurimisülesanne. Duby enda sõnul on tema raamat teaduslike faktide poolest niisama raske ning tõsine kui tema mahukas uurimus "Kolm seisust" (1978). Guillaume le Maréchali elusaatuses jutustades sooritab autor nagu visioonaarse ránnaku oma kangelase selja taga. Nagu ajas ja ruumis Guillaume'i või vársimeister Jeani kõrval seistes jutustab ta kuningatest, rüütlistest, naistest, sõdadest, rüütliturniiridest, karjäärast ja surmast. Ent autor jääb üht-aegu ka kogenud ja uudishimulikuks ajaloolaseks, kes niisama uudishimuliku lugeja táhelepanu juhib keskaja rüütlimaailma erisustele. Naistlugejaile ei pruugi meeldida, kui Duby postuleerib, et see on meeste maailm, sest ainult meessugu on seal oluline ja ainukesed laval pikemalt vilksatavad naised párinevad meeste lähemast sugulaskonnast. Kui mehed lugulaulus naistest juttu teevad, siis ainult kui millestki teisejárgulisest (lk 58).

Või teisalt Duby sugesttiivses stiilis kirjeldused rüütliturniiridest. Paljudel lugejatel Eestis párinevad teadmised keskaegsest rüütliturniirist ikka veel Walter Scotti ajaloolisest romaanist "Ivanhoe" (1819, eesti k 1926, 1956). Váhesed ehk on oma silmaga kaasa elanud Gotlandil Visbys igasuvise

keskaja nädala raames instseneeritud rüütliturniirile. Rüütli elukäiku ei kuulunud mitte ainult sõjamängud, vaid ka sõda ise. DUBY sõnastab taas mõtlemapaneva üldistuse "...sõda oli tol ajal – täpselt nagu rahugi – tavapärane, harilik tegevus, elulaad ja elatise hankimise vahend; rüütlitele oli see meeldiv" (lk 86 jj). Aga seda arvamust saab välja lugeda juba DUBY 1973. aastal ilmunud raamatust "Bouvines'i pühapäev, 27. juuli 1214", mida samuti tasuks eesti keelde tõlkida.

Georges DUBY raamatut võib lugeda ka kaasakiskuva kirjandusteosena. Ta on ise rõhutanud, et ajalooline tekst peab olema loetav kunstiteosena, millel on omaenese ilu. Oma autobiograafias "Ajalugu läheb edasi" tunnistab DUBY, et ta kirjutas "Guillaume le Maréchal" suure naudinguga ja nii, et see ka amatöörile meeldiks. Ajalugu käsitas DUBY kirjandusliku žanrina, mistõttu pööras palju tähelepanu vormile, kirjutamisviisile. Ehk aitab tema "rüütliromaan" mõistmisele kaasa asjaolu, et see on välja kasvanud raadiovestluste seeriast.

Biograafiazanr iseenesest nõuab tagasipöördumist jutustuse juurde. Prantsuse kriitikas on kuuldunud arvamusi, et suurmeeste elulugude juurde tagasipöördumine tähendab kuulsa *Annaalide*-koolkonna põhimõtete reetmist. N-ö vaikiva enamuse ajaloo kirjutamine oli tõepoolest MARC BLOCHI ja LUCIEN FEBVRE'i aegu üheks eesmärgiks, kuid see polnud ortodoksne reegel. Ja tasahilju on biograafiate kirjutamine saanud moodsas ajaloo-teaduses lausa moevooluks. Georges DUBY on siin olnud üheks teerajajaks ja

tema raamat Guillaume le Maréchal on oma nauditavuse, õpetatud lihtsuse ja ideerikkuse poolest eesti keeles võrreldav üksnes MARC BLOCHI "Ajaloo apoloogiaga".

JÜRI EHLVEST Ehaviivul roos veel

UMBERTO ECO. ROOSI NIMI.
Itaalia k tlk Merike Pau. Eesti
Raamat, Tallinn, 1997. 528 lk. 160
kr.

Sillad see-eest uduses paindes – niimetus. Hoolimatu tagasipöördumine väljale "14. sajand", nagu mõnes sellises täringutega mängus. Et kui satud ruudule "20. sajandi lõpp", siis viib nool su mõtte vihti tagasi aastasse 13... millegagi. Kuidas on mängujuht seda põhjendanud? Eco romaanis on vihje mingitele ebamäärastele Praha sündmustele. Ja kellegi kallikese kadumisele. Kuid noid kibedaid 1968. aasta leidmisi-lahkumisi raamatus rohkem ei mainita, ainult proloogis. Niisiis tuleb abi leida mujalt.

Vaataks "Foucault' pendlist". "Pendli" tegevustik algab ka ju kuuekümnendatel, siis on aastat paarkümmend vahet, peategelane see aeg kuskil mestiitsirüpes, ning korraga sündmused jätkuvad Euroopas. Seltskond koguneb taas, kuid enam ei möllata tänavatel. Esimees MAO ja muud ilusad punased ideelaigud on millegipärast unustatud. Kogu tähelepanu nüüd vaid roosristlastel ja bogomiilidel. Kosmilisest seosest jäätiseputka, Cheopsi püramiidi ja Universumi telje vahel

rääkimata. Niisiis mingisugune oluline muutus. "Roosi nimes" on see pööre järsem ja radikaalsem. Pangem hoolega tähele, alles on 1968. aasta. Peategelane koos oma kallimaga viibib kommunistlikus Tšehhoslovakkias, põgeneb sealt, mõni aeg hiljem kallim kaob, jääb vaid tõlge, ja see, vaat mis, juba ilma mingi poliitilis-ühiskondliku tagamõtteta, vaid ainult huvist asja vastu. Mõlemas romaanis ehitatakse silda, mille üks ots on kuuekümnendate vasaklehvituses. Ja kuskil seal Vene tankide roomikute all on katkemine. Järgneb ebakindlus, peataolek, ei tea mis. Korraga toimib 14. sajand kohutavalt huvitavana. Selge vihje.

Tuleb üksnes leebelt tunnistada, et Antikristus pole "Roosi nimes" mitte kurja Burgose kuri luul, vaid ajastu võtmesõna, kõlav juba 999. aastast saati. Ehk – Antikristuse tulekut, maailmalõpu pihtahakkamist, oodati iga kell. Homne oli väga hüpoteetiline. Võiks öelda, tänu Antikristusele "Roosi nime" raamjutustaja kloostriisse lähebki. Paralleel ei ole mitte muidugi: Antikristus = punatank, ka mitte: lääne vasakpoolsete illusioonide purunemine = naeru lõpp, vaid seos on sügavam veelgi. Ajastu kujund on eelkõige maailmalõpu kui niisuguse enesestmõistetavusena püstitumine ise. Vasaklehvi rebenemine ja Mao maostumine on kõigest esimesed märgid ajaruumi keerdumisest tomistlikku kõigepõlemisse. Mis on esmane, lihtsaim kogemus mõne kloostri külaltamisest kuskil Avignoni kandis või mujal – see on rahu (abti lugemislaud ja kruupink). Sama raamatutes, kated-

raalides... Ehitisi, mille valmimiseks pidi kuluma sajandeid, alustati just siis, kui maailmalõppu oodati silmapilk. See on hämmastav. "Aeneis" ja "Faust" on veidi sarnased selles mõttes, et mõlemas toimub inglite-kuradite tegevus kuskil maise olemise vahetus ümbruses, vaid pisut kõrgemal pilvedest või üsna siinsamas all hauasügavuses. Justkui otsatu horisontaalne kolmekihiline igavik. Ebakindel hüpotees: nn loodusteaduslikud uuringud andsid esimestel valgustussajanditel maailma kohta teada eelkõige erakordset korrapära, hämmastavat klappimist. Mingit vajadust kõige lõpu järele enam polnud, piibellik ettekuulutus tobestus. Kuuekümnendate lõpp oli viimane aeg valgustuskiirte tuhmumiseks kiireks relativismiks – taipamiseks, et maailmalõpp on sekundite küsimus. Erigeerunud raketid valmis kähkukaks, kommunism puhas tuumaenergia, Mao täitsa maotu mees. Hämmastus nii selle üle, et miks ikkagi Prahast oli tarvis nõnda ülepea jalga lasta, ja miks kallimalgi nii kiired jalad, sunnib raamjutustajat sirgeldama midagi kuusnurkse ruudu ja neljakordse viisnurga vahepealset, sodima jooni, neid kohati kustutama, ja sest kritseldusest – pelgalt huvist asja vastu – kirjutama romaani.

JAAN PUHVEL

CARL MOTHANDER. PARUNID,
EESTLASED JA ENAMLASED.

Tõlkinud Anu Saluäär. Ilmamaa,
Tartu, 1997, 256 lk. 85 kr.

Väikerahvaste heitlused tõmbavad ligi teatavat laadi väljamaa rändrüütleid, olgu siis Lafayette, Pulaski või Von Steuben Ameerika kolooniate vabanemisel Inglismaa haardest või lord Byron Kreekas või härrased Helanen, Mothander ja Borgelin Eesti Vabadussõjas. Sarnases seiklemises võivad tõkkeks olla kodupaikne heidiklus, uudsuse tõmbejõud, juhuseotsimine, hõimuaated ja muudki.

Lapseeest mäletan Tallinnast rootsi majori Carl Mothanderi kuju, kes tihti külastas mu isapoolse sugulase August Pastaruse antikvariaati Vana-Posti tänavas, paigas, kus tänapäevalgi on samalaadi asutus, milline tookord oli Tallinna võõrkoloonia huvipaigaks. Vastse noore pagulasena Rootsis satusin lugema sama tegelase sõjapäevil Helsingis ilmunud memuaarteost "Baroner, bönder och bolsjeviker", kus autor kirjeldas oma naasmist Eestisse aastal 1928, abielu Toompea vana-preili Benita von Wrangeliga ja tosinat aastat Kohila lähistel Tohisoo mõisa põllumajanduses aktiivse peremehena, kuni punasest haardest raskustega Rootsi pääsemiseni 1940. aasta lõpul.

Enam kui pool sajandit hiljem satub kätte sama raamat, seekordne Ilmamaa üllitis "Parunid, eestlased ja enamlased", kus "bönder" (talupojad) on tõlkes asendunud "eestlastega". Väljaannet on toetanud Rootsi saatkond.

Miks see unustusest koorumine?

Rootsi endine kultuuriatašee Tallinnas Hans Lepp toonitab eessõnas autori huvi pakkuvat vaadet baltisaksa kõrgaadli suletud ja hääbuvasse eluringi maareformi ja fühnereri kutse vaheajal, seega ajavahemikul 1919–1939. Lepp mainib ka Mothanderi veel lähemalt uurimata osalemist Eesti Vabadussõjas ja olulist tegevust eestirootslaste Rootsi siirdamisel, millest autor on ise pajatanud aastal 1949 ilmunud raamatus "Den svenska kungens vita skepp".

On tõepoolest huvitav heita pilku Wrangelite, Tollide, Girard de Soucan-tonide ja Yxküllide paleede eraellu Toompeal mitteaadlist välismaise abielupoole silma läbi, lisaks asjaosaliste enesekeskele avaldumisele, nagu Wistinghauseni ja Dellingshauseni hiljuti eesti keelde tõlgitud memuaarides. Veelgi põnevam on aga lugeda, mida Mothander kirjutab eestlastest. Võibolla sekkub ta tooni vahel raasuke üleolekut, ei saa aga öelda, et ta sihilikult alaväärtustaks "maarahvast". Ta tõsisest huvist Eesti vastu kõneleb keeleõppimine, Tammsaare romaani "Husbonden på Kôrboja" tõlkimine ja kirjas-tamine Rootsis ning "Tõe ja õiguse" esimese osa valminud, kuid avaldamata jäänud tõlge.

Oluline pole mitte see, et Mothander oma aadlidaamist kaasa manduva kesk-konnaga mõnevõrra omaksvõetuna suhtles, vaid et ta 42-aastasena Eestisse asus, tegevतालunikuna rügas ja maad raadas. See andis talle otsese lähisuht-leja pilgu eestlaste argiellu.

Sellest vaatevinklist hakkasin uuel, küpses eas lugemisel Mothanderi kogemuste ja tähelepanekutega otsemaid konkreetsetelt kaasa elama. Olin ju va-

hepeal ise Rootsis ja mujal võõrsil hariduse saanud ja pool sajandit välismaal tegutsenud, kui 1993. aastast alates oma jalgealust taas Eestiga jagama hakkasin, Aegviidu polügooni sisse külmutatud isatalu – õrnalt öeldes – "rehabiliteerides". Polnud parata, nägin eesti elu varjukülgi ja kõõgipoolt läänest tulnuka pilguga ja põhiliselt samuti kui omal ajal Mothander. Järgmised tsiitaadid raamatust vastavad suuresti mu enda viimase nelja aasta kogemustele. Neid võib lahterdada kui (1) ametkondlik ülbus, (2) joomarlus, (3) valelikkus ja (4) vargalikkus.

1. (lk 110–111) "Eesti oli paljus mahajäänud ja primitiivne, kui ma sinna elama asusin, kuid üks nähtus oli täies õitsengus, ja see oli bürokraatia. Riiki juhtis ikka veel peamiselt üsna improviseeritud ametkond. Rohkearvulisse ametnike perre oli värvatud Vene riigiteenistuses väljaõppinud eestlasi, neile lisandus õhukesest intelligentide kihist väljanopitud seltskond. Seepärast kohtas isegi üsna kõrgel auastmel kultiveeritud ja linlikult esinevate ametnike kõrval ka niisuguseid tüüpe, kes oleksid vanemal ja sügavamal kultuuriga maal olnud mõeldamatud... Niisugune asi on küllap vältimatu noorte, kujunevate riikide puhul, kus kiiresti võetakse tööle halvasti ettevalmistatud ja seepärast ka halvasti tasustatud ametnikkond." Mingisuguse tühise paberilipaka pärast tänapäeva Eestis tunniviisi sabas seisnu tunnetab arvatavasti Mothanderi kogemuse jätkuvat ajakohasust.

2. (lk 137–139) "Esialgu katsusin oma käe peal töölisi hankida. Aga sellest mõttest pidin varsti loobuma.

Avastasin nimelt mõiste "sinine esmaspäev" praktilise sisu... "Esmapäeva" all mõeldi pahatihti aega reede lõunast kuni teisipäeva õhtuni... Vähe sellest, et töolistel olid viinapudelid töö juures kaasas... Tükitöö palgast hoolimata läks töö nii aeglaselt ja seda tehti nii halvasti, et ma pea mõistsin, et olin ennast üle hinnanud ja kihutasin kogu selle napsivendade ordu kus seda ja teist. Ma ei olnud veel küps selle Bacchuse kaardiväega toime tulema. Alles nüüd suvatsesin teha seda, mida metsnik ja kõik targad inimesed olid algusest peale soovitanud: anda kogu töö mõne ettevõtja hoolde." Siin on peaaegu sõna-sõnalt kirjas minu enda kogemus esimesel ehitamise suvel Aegviidus aastal 1994, kus ühele töolistest joomaritebandele samuti sülle sappa pidin panema. Vastandina Mothanderile viisin siiski omal käel ettevõtte lõpule.

3. (lk 150) "Eestlasest pole kerge aru saada... Isikutele, kes ei olnud pärit nende endi keskel, jäid nad sageli ärritavalt ligipääsmatuks. Nende kõne oli kahemõtteline: see polnud "ei" ega "jaa", vaid hõljus nende kahe vahel. Kui kellegagi oli tehtud kaup ja saadud mulje kindlast "jaast", võis sageli siiski ilmaasjata oodata. Vanast ajast oli rahval veres, et "härrale" ei tohi kunagi selgelt "ei" öelda. Vastus oli alati "jaa". Aga sõnastusega, mõne asjaolu lisamisega, mida harilik surelik kuidagi ei osanud mingiks takistuseks pidada, võis "jaale" kergesti juurde sokutada äraütlemise varjundi." Võin omast korduvast kogemusest öelda, et Mothander siin tabab naelapea pihta nähtust, mis ikka veel tänapäeva Eestis vohab ja

mis vastunäidistab vanasõna "meest sõnast, härga sarvest". Läänest tulnukale on igapäevaste kokkulepete kergetäeline mittepidamine hämmastav ja võõrastav.

4. (lk 150–152) "Omavahel olid talupojad väga ausad ja korralikud. "Saksate" puhul see reegel ei kehtinud. Oli säilinud arusaam, et see, mida mõisnik valvata ei jõua, on igamehe oma. Muudkui võta... Headust võeti kergesti nõrkusena." Öeldus on muidugi loomulik järjepidevus mõisa kõie lohistada laskmisest üle kolhoosimoonaka riigipettuse mu enda taluehituse tööplatsi materjali vargusteni. Mothanderi tähelepanek kehtib tänaseni.

Nii et kokkuvõttes vohasid Eestis umbes samad väärnähtused algses kui ka tänapäeva taastatud vabariigis. Ei saa võimutsejate väiklust, viinakatku, valelikkust ja vargalikkust kergelt kirjutada nõukogude demoraliseeriva pool-sajandi kontosse. Need olid ja on rahva seas paigal enne ja nüüd. Tihtipeale ei pea paika Eestile kohandatud müüt iisraeli rahva kõrberännust: ei aita ka praeguse põlvkonna kadu mingit töö-tatud maad saavutada, kui rahva hinges endas midagi põhjalikult ei arene.

Peale nende tõdemuste pudeneb vaadeldavast teosest veel hulganisti tabavaid üksikasju. Näiteks viide (lk 163), et Eesti riiklik pension oli umbes kümme krooni kuus. Kõlab nigel? Aga piimaliiter oli kolm senti. Nii et praeguse niru krooni ostujõud vastab pigemini Pätsu-aegsele sendile ja praegune tuhandekroonine elatisraha on seega vanaga päris joones.

Kokkuvõttes on Mothanderi unaruselised äratatud raamat üllatavalt

kaasaega haakuv teos, nii välis- kui kodueesti lugejale.

JÜRI RATO

Karjusest kerjuseni

OTTO WILHELM MASINGU KIRJAD JOHANN HEINRICH ROSENPLÄNTERILE, 1814–1832 = Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter. Koostanud Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa. Eesti Kirjandusmuuseum. I kd. 1814–1818. Tartu, 1995. 304 lk. II kd. 1819–1820. Tartu, 1996. 328 lk. III kd. 1821–1823. Tartu, 1996. IV kd. 1824–1832. Tartu, 1997. 248 lk. Personalialia. Tartu, 1995. 48 lk.

Otto Wilhelm Masingu poolt Johann Heinrich Rosenplänterile kirjutatu maakeelde ümberpanemise ning avaldamise vahele jäävat aega võib mõõta ligi inimeaga. Kirjade tõlkimist alustas Leo Anvelt juba sajandi keskel. Masingu ning Kristian Jaak Petersoni mõtlemängulisest koostamisest kirjutatud intrigeeriva romaani, Jaan Krossi "Taevakivi" (1975) eessõnast saame lugeda, et Masingu kirjad on 97%liselt tõlgitud ja trükkivalmiski. Alles sajandi 97ndaks aastaks aga jõudsid läkitised täies tükis lugeja lauale.

Kirjade raamatuks konverteerimine pole Eestis armastatud tavaks – mahult võrreldavatest ettevõtmistest meenub vaid (osalt sama kollektiivi korrastatud) Kreutzwaldi kirjavahetuse kuus köidet (1953–1979). Aastajagu tagasi pea üheaegse ilmumiseuga üksteist võimen-

danud Juhan Liivi ning Franz Kafka Kirjad Kallimale said aga nii kriitikas kui kaubanduses hinnatud vastuvõtu osaliseks. See kinnitab, et lugeja- huvi näikse säärasel žanril siiski olevat.

Tõsi, ratsionalistist Äksi pastori kirjadest pole loota lugejavastuvõttu soodustavat sentimentaalelementi. Õrnetatesse meeleoludesse peaaegu ei laskuta (on küll erandeid, näiteks oht-rasõnaline südamlük sõprusekinnitus Rosenplänterile – III kd, lk 181); kirju täidavad enamasti argised asjad. Konkreetseloomulise elektronpostiga harjunule võivad mõneti monotoonsena mõjuda läkitistes sageli kirjeldatud kirjamehele igapäevavaevad. Ühtelugu vahetatakse Rosenplänteriga mõtteid Masingu väljaannete formaatide ning trükitüüpide üle, lõppematult ilmub täpsustusi ja parandusettepanekuid Rosenplänteri *Beiträge* tarvis, arvutul hulgal arutatakse trükiste levitamismisprobleeme jne. Pisut põnevam, kuigi ehk jälle kirjamehe seisukohalt üksluisem on samuti maakeelsete väljaannete avaldamisega kaasnev Masingu *sisyphoslik* võitlus kolme halva *t*-ga: trükkalite-tsensorite-teoloogidega. Kohati tundub ülimalt imestamisväärne, et Masing ei tee teoks oma – kardetavasti küll pooleldi poosekat – tahtmist "sügavalt solvatuna sulg täiesti kõrvale visata" (III, 60). Hoopiski mitte, armu ei anta ei sulele ega silmale. Koguni korral, mil Masing alustab saadetist lubadusega "täna ainult paar sõna" (IV, 175), kirjutab ta terve lehekülje.

Pikkade kirjade poolt mahtu täitev argielu kuivus ei ole imestamisväärne, Rosenplänter oli Masingu armastatu-

maks *kirjasõbraks* (unustagem sõna kooliaegne triviaaltähendus, võtkem kontekstis sõpra *nõuandja* sünonüümina) ning nõnda on säärase murede arutamine möödapääsmatu. Äksi pastori poolest tuhandest säilinud kirjast on enam kui pooled adresseeritud Rosenplänterile. Viimane, andunud registrikoostaja, on talle saadetud Masingu kirjad järjestanud, teinud neist käsitööndusliku kõite juba viimase eluajal (tänapäeval säilitatakse seda Eesti Kultuuriloolises Arhiivis). Kirjamaailmas sugugi mitte haruldase paradoksina jäid aga epistolaaržanri säilimise eest hoolitsenu enese kirjad hoopis kadunuks. Sellega muutub kõnekaks Masingu pillatud lause märtsis 1830, kui ta nõutab Rosenplänterilt tagasi üht oma käsikirja: "Kui seda ikkagi trükkida ei saa, siis kuulugu ta mu paberise pärandi hulka" (IV, 180). Just Rosenplänterile saadetu säilis ning pääses trükkigi, Masingu enese kätte jäänu läks suures osas kaduma.

Kirjade hulk (Masingu enese sõnutsi laekusid talle kirjade "virnad ja hunnikud" – *Stöße und Haufen*, sama võiks öelda tema enese läkitiste kohta) on tõesti märkimisväärne ning seda enam imestamisväärne, et surmani kestvat kirjajavahetust Rosenplänteriga alustas Masing alles viiekümneaastasena, samas eas, mil ta Gustav Suitsu sõnutsi (*Eesti kirjandus*, 1932) hakkas oma "sulge teritama" eesti keele tarvis. Korrespondentsi põhjalikkuse ning kirjajadele järgnevate L. Anvelti ning E. Aaveri kommentaaride ulatuslikkuse tõttu saame tegelikult rekonstrueerida suure osa Masingu päeva- ja öötööst ning -tegemistest. Nõnda näi-

vad epistolaarsed killud lausa eluloo as-eainena.

Ainult faktidest kirjad mõistagi ei koosne, väsimatult uute trükiste ideid produtseeriv ning sageli keelearlastele uidangutele kalduv Otto Wilhelm Masing laseb lugeja kõrvus magusalt heliseda iga kirja keelel. Meile *undeutsche*'dele meenutab originaalide ja tõlgete kõrvu avaldamine omal ajal nii lähedaseks saanud baltisaksa kultuuriruumi, mille tundmine nüüd küll taandumas. Arvukalt kohtame aga teisi keeli; teksti on pikitud kreeka-, latina- ja prantsuskeelseid tsitaatsõnu jne – mõne kirja puhul on kommenteerivad sõnaseletusi ja -tõlkeid enam kui tähestikus tähti. Nende tsitaatsõnade joonealune seletamine on tänuväärne, kaasaegsele lugejale pole klassikalised keeled kindlasti sel määral juba klassi-pingist selged. Teisest küljest küll on seletusi kohati liigagi palju – näiteks sageli kasutatud, trükiasjandusest tule-nevaid võõrsõnu nagu "prenumerant" ja "prenumeratsioon", ka "imprimaatur" jm on lahti seletatud kaunis arvukal hulgal. Võibolla olnuks mõistlikum korduma kipuvad seletused paigutada ühteainsasse ühisloendisse? Küsimus tarbekusest/-tusest kerkib niigi mahukat kirjaalust ja -järgset aparatuuri arvestades põhjendatult mitmel korral – näiteks kas "II Ajaraamatu" olemuse seletamine (III, 51) on õigustatud või kuulub see info elementaar-teadmise valda. (Vabandaks ehk kommentaari varasem kirjutamine – ei maksa ju unustada, et raamatu ettevalmistamine algas ammusel ajal.)

Kuigi kasutatud keel on võrdlemisi ilukirjanduslik, ei peaks põhiolemuselt

tegu olema mitte ilukirjandusliku, vaid diplomaatilise tõlkega. Selles suhtes tundub otstarbekas olevat kasutada ka eri kohtades samadele saksakeelsetele sõnadele samu tõlkevasteid, mitte (kirju küll ilmestavaid) sünonüüme. Mõned seesugused näited – eesti rahvalaulu iseloomustav sõna *abgeschmackt* on tõlgitud kord "labane", kord "maotu" (I, 286); ühes kirjas koguni kahel korral esinev retooriline hüüatus – *leider!* – on vahendatud erimoodi ("paraku!"; ja "kahjuks!" – III, 164). Õnneks võimaldab kakskeelne väljaanne autorite leksikast ning meelissõnadest aimusaamiseks pöörduda originaali poole. Ebahütlane on ka kirjades korduvalt parafraseeritud Vergiliuselt pärineva ladinakeelse lause "Tantaene animis caelestibus irae?" ("Aeneis" 1, 11; L. Anvelti tõlge "Rooma kirjanduse antoloogias": "Kas viha nii suurt siis kätkevad taevaste hinged?") vahendamine. Lause viimane sõna on tõlgitud kord "viha" (II, 121; IV, 154), kord "meelepaha" (IV, 158).

Siiski kahvatuvad need pisimärkused kommentaaridega tehtud tohutu töö kõrval. Koostajate töömahu suurust tunnistab ka nende muutunud meelsus – registreid lubati meile algul neljandas köites, nüüdsete plaanide järgi ilmuvad need eraldi, viimase vihuna. Muide, kindlasti võinuks praegu niisuis kuueks köiteks lahustatud kogumi kirjastajad arvestada ka lugejate võimaliku sooviga teosed kaanetada (näiteks lehenumerationi puhul), praegused kaaned suuremat kasutamist ei kannata.

Äksi pastor võtab aeg-ajalt kirjutada ka madalas maakeeles. Sedagi tehes aga ilmneb tema soov eesti kultuuri kõrges-

tamiseks, nimetagem seda siis *euroopastamiseks*. Näiteks soovitab ta selleks, et teistest rahvastest mitte "maha jääda" (III, 150), kirjutada kalendri kuunimesid mitte maarahva moodi (mahla-, jüri-, lehe- jne kuud), vaid meie ajani käibelega jäänud ladina-laenulise kujul (aprill, mai). Ratsionalistina soovib kalendrikirjastaja Masing mõistetavalt loobuda ka näiteks punasega trükitud "narritempudest" (III, 150) – ennustustest, millisel päeval on hea aadrit lasta, millal külvata –, kuigi sarnaseid aasta-ette-kalapüügiõnneendeid veel kaasajalgi kalendrist kohata võib.

Oma veendumuste vastastega võideldes ei hoidnud Masing sulge tagasi, näiteks pastorite "armetu rahva" laiska elu kirjeldades (III, 225); kohati kasutab ta selleks koguni maakeele mahlakamat osa (vrd III, 143). Kahtluseta oskas Masing eesti keelt rohkem kui enamik ta kolleegidest, siiski tunduvad mõned ta keelealased seisukohad ning nõuded teistele põhjendamatult käremeelsed, millele kogumiku koostajad samuti tähelepanu juhivad (meenutagem näiteks suhtumist Petersoni laulutõlgetesse!). Tundub, et see halvustamine ei tulene valdavalt siiski mitte näiteks egotsentrilisusest, vaid keelemehe mõõdukusest, kõrgelearenenud nõuetest nii teiste kui enese suhtes. Meeldejäavana mõjub, kuidas Masing mitmel korral arvab tarvilikuks vähendada Rosenplänteri-poolset kiitmist, mida viimane nii korrespondentsis kui *Beiträge*'des teha tavatses. Otseselt tingib seda küll kartus kuulda pidevalt kadetsejate kommentaare ning mõnel korral tun-

dub säärane kiitus olevat tol ajal tavalise paljusõnalisuse põhjustatud (näiteks esimese kirja tänu "pälvimatult määratud kirjandusliku kingituse" eest – I, 88). Ometi aimdub sellegi viisaka tagasitõrjumise tagant kaalutletud tagasihoidlikkust.

Masingu mõistuspärast mõõdukussoovi võiks väljendada ka protesteerimine talle Rosenplänteri poolt ilupaberil läkitatud *Beiträge* vastu: "selles kirjamehetöös, mida me teeme, muututakse kerjuseks isegi ilma nende kõrvaliste kulutusteta" (IV, 56). Ajastule iseloomulikult oli kirjamees sunnitud olema mitte ainult kirjutaja, vaid ka kirjastaja, kes pidi aega kulutama võitluseks seitse nahka koorivate trükkalite ja raamatukaupmeestega. Olukord on tänapäeval küll koletumgi; Masing saab endale lubada mittenõustumist müüja viieteistprotsendise vahendustasuga (IV, 104) – kaasaja kaupmehi ei rahuldaks seegi.

Siiski ei jäänud ka Masingul pankrotist palju puudu – võlgu trükitud rahvaraamatutesse oli paigutatud liiga palju raha, mida kirjamees kunagi tagasi ei saanud; elupäevade lõpul oli Äksi pastor märkimisväärselt miinustes. Sama saatus tabas ka teist hingekarjust, kes eesti keelt arendada püüdis – Pärnu Elisabeti kiriku pastorit Rosenplänterit. Nii võime nimetada mõlema tööd eesti keele ja kirjanduse põllul karuteeneks iseenele – keelekarjuse amet toonuks mõne aja pärast mõlemale kaasa kerjakoti. Juba siis eeldas kultuuriga tegelemine märkimisväärset tagasitulematut *kapitali* (selle kaasajal ühe aktuaalsema sõna eestikeelne esmakasutaja on

muide samuti Masing, vt I, 28). Kapitälne kirjateos ei ole niisiis monumendiks minevikku vajunud keelearenduspüütele, maakeele pärast mu-

retseja kirjade tõlkimine sellesse samasse keelde tunnistab plaani teostumist, kinnitab ilmekaimal moel keelekestvust.

KALEIDOSKOOP

JAAN PUHVEL **Meie Laurits**

Pühast Laurentiusest on jäänud kristlikule ja järelkristlikule ilmale tohtu nimekoorem. Rooma idaosas kerkib *Città universitaria* veerel võimas Aurelianuse linnamüüri *Porta San Lorenzo*, ja selle taga (*fuori le mura*) samanimeline igipõline pühakoda. Hispaanias udates on vaevalt välditav Kastilia kiltmaal laiuv *San Lorenzo del Escorial*, hiidloss, mille Felipe II kavandaski oma kaitsepühaku märtrisurma praeresti (*escorial*) kujulisena. Kui ise noorpõlves Uut Ilma avastama asusin, purjetasin kõigepealt jõesuudmesse, millele esmaavastaja Jacques Cartier oli nime andnud lauritsapäeval 1535. *Rivière Saint-Laurent*'i mööda Montreali jõudes ilmnes, et ka Kanada peaministri nimi oli Saint-Laurent. Kui inimpõlv hiljem külastasin oma poja ülikoolilinnakut Kalifornia rannikul, oli Santa Cruzei Vaiksesse ookeani tormavaks mägijõeks taas San Lorenzo. Iga võrreldav matkur võiks varmast niisugust näidistejada suvaliselt pikendada ja teiseendada.

Küllap Püha Laurentius väärís sellist usuharrast tähelepanu. Hispaaniast

pärit paavst Sixtuse käsilane, kes keiser Deciuse hirmuvalitsuse ajal koos oma patrooniga märtrikrooni sai, tunnukse vähemalt (vastandina Pühale Jürile ja Pühale Kristoferile, kelle tõelist olemasolu isegi Vatikan eitab) olevat ajalooline isik, ehkki ta märtrisurma omapärased üksikasjad (praerestil põletamine) on pigem legendaariumi valdlast. Peale paikkondliku leviku on ta iga Lorenzo, Lourenco, Laurent'i, Lawrence'i, Lorenzi, Lavrenti, Lauritsa ja nende lühendite eponüüm.

Sellises vohavuses osaleb Eesti (ikkagi osa Euroopast!), nagu võib veenduda Tallinna telefoniraamatust arvukaid Laurisid ja Lauritsaid veerides. Ega ole püha Laurentius ise Eestis sugugi tundmatu, on ju temale pühitsetud muuhulgas nii Kuusalu kui Kuressaare kirik. Eesti hajalas on aastakümneid olnud lugeda teateid lauritsapäeva üritusist Torontos 10. augustil. Samale tähtpäevale pühendab "Eesti rahvakalendri" viies köide (1991) leheküljed 22–56. "Vana kandle" kolmandas, Kuusalu (küll enamasti Kuusalu Venemaa ja Krimmi kolooniate) rahvalaulude köites (1938), kirjeldab Herbert Tampere lauritsapäeva kui Kuusalu suurimat rahvapüha, mis

tõmbas "tuhandeid" jumalateenistusele ja sellele järgnevaile pidutsemisile. Peale iidse pühamu ja kogukonna, mis esineb juba kui "Kusala" *Liber Census Daniae*'s, väärib antikvaarset hinnangut eriti Rajakivi või Lauritsakivi künkaharjal mõnisada meetrit põhja pool kirikut. Sellele risti, raudresti, "tuletangide" või "kääride" ja lohkude kujuliste uurenditega ohvrikivile on tihti osutatud (näiteks Jaan Jung, "Münnasteadus eestlaste maalt", 3. kd, 1910, lk 85–86; Uno Hermann *Eesti Looduses* 1973, lk 347). Rest on ilmselt Kuusalu kui Laurentsiuse kirikla martüroloogiline embleem, just nagu vastasküljel (põhja pool) "tangid" (õieti ehk piiskopi sauad) tähistavad tsistertslaste Kolgal keskenduvaid valdusi (nagu sama ordu Gotlandi Ruma kloostri pitsatil). Kuusalu oli ilmselt juba 13. sajandi lõpul Kolga kloostri omand ja vana ohvrikivi tähistas piiri Kiuu aladega (vrd Paul Johanseni "Die Estlandliste des Liber Census Daniae", 1933, lk 459–460). Ei ole seega "tangidel" ega ka restil otsest seost martüüriumi riistade ja moega Roomas, aga taolisest vana ohvrikivi embleemaatilisest topeltpruugist piiritähisena johtus rahvausuline seotus paganliku ja kristliku ohvripaiga vahel.

Sellist samastust soodustas arvatavasti juba 13. sajandi esimesel poolel taani munkade patroonivalik Kuusalu tarvis. Lääne-Euroopas levinud "tulepühaku" (kes põletati 10. augustil 258) eelistamine oli ehk sihilik, soodustamiseks ja leevendamaks sünkreesi kohaliku tulekultusega (Kuusalu paganlikke "tulehaldjaid" on kirjeldanud M. J. Eisen "Eesti

mütoloogias", 1919, lk 119–120). Sulam kulges ladiusalt mitte ainult Kuusalus, vaid paljus paigus. Laurentsius võeti ammugi omaks ja sai veel Rootsi aja visitatsiooniprotokollide andmeil paganamaigulisi ohvreid Simunas, Vönnus, Nöös, Hallistes, Mihklis ja mujal. Hilissuve põuaohulise levitule tõrjepühaku kultusega seotud tulekeelud ja tabud lauritsapäeval on levinud eriti Lääne- ja Lõuna-Eestis.

Kõigest sellest pajatasid juba Boecler ("Der Ehsten abergläubische Gebräuche", 1854, lk 87–88) ja Wiedemann ("Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten", 1876, lk 365). Setu kandis oli "pühä Labõrits" ikka veel tulehaldjatega mestis, ja Kraasna maarahva hulgas kuulus temale joogi-ohver või "rehekahi" (vrd Oskar Looritsa "Grundzüge des estnischen Volksglaubens", 2. kd, 1951, lk 64–65).

Kuusalus oli aga samastamine otsem ja paiklikum. Lauritsast sai "omamees", kellest kohalik teavitaja pajatas järgmist: "Lauritsapäev on kirikuehituspüha. Laurentsius on olnud vana mees. Käinud karkudel kirikuehitamisel. Mõrtsukad tahtsid teda ära tappa... Lõikasid sõrmed ära ja kehast lihatükid. Ta oma silmad nägid, kuidas teda praeti." Või jälle: "Näe, on see suur kivi. Selle peal olla Laurits põletatud. Kääridega lõigatud kõrvu ja silmi, risti peal põletatud. Eks ta võis ju nii olla küll" (muud sarnast materjali pakub veel "Eesti rahvakalender", 5. kd, lk 27–29).

Aga vallutajate "maale toodud" Laurentsius oli juba omakorda muganduste ja sünkreesi vili. Luutes või-

malikud Lääne-Euroopa (eriti saksa) vahelilide mõjud, peab tõdema, et pühaku kõrbenud diakonirüü varjust piilub mõneski rooma paganlik tule- (tõrje)jumal ja hilissuve põlemisohus viljaväljade kaitsja Vulcanus. Viimase nimi seostub etimoloogiliselt sanskriti sõnadega *ulka* 'leek' ja *vartšas* 'tulekuma', ja samuti kaukaasia osseedi eepose sepanimega Wärgon. India tulejumal oli Agni, kelle vaste on omakorda läti *uguns* 'tuli', seda ka lauritsapäeva nimes *Uguns diena* 'tulepäev'. Seega annab piiritleda milgi moel indoeuroopa tulejumalust kolmnurgas Itaalia-India-Baltikum ammu enne, kui Laurentsius kuski "vahendajana" mängu tuli. Baltikumi ruumi kuulub ka muinaseesti rahvausund, ehkki see jäi sel juhul vahest balti indoeurooplaste varju, arvestades jaanipäeva ülimust Lätis ja tulekultuse olulisust arhailises Leedus.

Rooma "Vulcanalia" leidis aset 23. augustil, seega paraja kalendrinihke kaugusel hilisemast lauritsapäevast. Säilinud teave on üpris nadi, eriti kuna Ovidius ei jõudnud enne pagendust *Fasti* kirjutamisega aasta teisele poolele. Valminud viljapõldude ja salvede tuletõrje oli ilmselt riituste tuumaks. Ainsa üksikasjana on säilinud tänu Varrole (*De lingua Latina* 6.20) ja Ges-

tusele ohvriand, kus pisikalu (*pisciculi*) heideti tulle jumaluse lepituseks.

Kas on veidrusele võrdlusi? Indiast leidub tõik, et Agni oli kalade verivaenlane nii Vedades kui eeposes (vt Jaan Puhveli "Võrdlev mütoloogia", 1997, lk 155–156). Aga veel ühe võimaliku võrdluspartnerina võiks välja pakkuda Kuusalu rahvasuust järgmist: "Lauritsapäeval üteldi: "No nüüd saab lauritsakudu!" Mida tehti vanasti kala kudemaimudega Kuusalus? Ega ometi suletud Itaalia-India-Baltikumi ring?

Postscriptum

Küllastasin Kuusalut 10. augustil. Kirik oli tulvil, naised rahvariides, soome segakoor laulis. Lauritsakivi oma märkidega oli iidses paigas, aga kirikust eraldas teda nüüd mitte ainult "Peterburi maantee", vaid ka selleäärne uhiuus bensiniijaam. Ligiläheduses ilmesid ajamärgid: keegi oli kivi ümbrust prügimäena kasutades sinna heitnud raudvoodi kere, millel Laurentsiuse röstimiseks kõik eeldused olemas. Maas lebas mingi seljalüli-taoline kont, aga vaevalt relikvaariumi vääriline. Ümber ringi vedelesid sinised purgikestad, nagu oleks seal joogiohvri asemel joomalaata toimetatud. See'p see meie Eesti põli, Issanda inimeseks saamise aastal 1997.

AARE PILV

Vastuseks Mart Velskri "Restauratsioonile"

Mart Velsker on kogu Erakkonnale üsna autoriteetne kirjanduse-koha-arvaja, keda peame mõnes mõttes "oma kriitikuks". Lugeses Velskri "Restauratsioon" (*Vikerkaar* 1998/1–2), tundus, et Velsker on Erakkonna luulelaadi (kuivõrd see kambapeale üldse ühine saab olla) tajunud üsna erakkondlaste enesetõlgenduse lähedastelt, nii et kohati tundus tegu olevat mitte niivõrd arvustamise, kuivõrd põhjendamisega. Samas aga näib mulle isiklikult toda arvustust edevalt ja pidevasti üle lugeses, et kuigi Velskri võrdlev vaade Erakkonnale ja NAKile on kindlasti tundlik ja asjatundlik ning sisemiselt kooskõlaline, võib ometi ka pisut teisiti mõisteid mängitada.

Jäin mõtlema kohal, kus Velsker toob sisse vastanduse teatraalsus-loomulikkus (kus siis NAK võiks nagu esindada esimest ja Erakkond teist poolust). Too vastandus tahab Velskri rööbituda eespool toodud vastandusega retoorilisus-metafoorsus. Too rööbitamine aga ei tundu mulle sugugi nii endastmõistetav, kui võiks näida, eriti kui küsida "Kas Erakkond siis tõesti pole teatraalne?". Asi on ehk selles, et Velsker pole näinud Erakkonna esinemist 1997. aasta märtsis koguteose esitlusel, mis tegelikult oli kõige ehtsam teatraalsusetaotlus (kuigi

teostuselt ehk mõneti ebaõnnestunud) – nimelt tehti saal pimedaks, ainsaks valguseks mõned küünlad ning võimas taskulamp, millega esinejaid ükshaaval valgustati. Niisugust teatriambitsiooni pole ma NAKi üritustel seni kohanud, nende esinemised on pigem nagu kõnekoosolekud, mis aga iseenesest palju loomulikum žanr kui müstilisust näitlev toapimendamine. Kui võrrelda päris teatri vallast millegagi, võiks öelda, et NAK on Brechti vaimus "eepiline teater", kus näitlejad on oma rollidest täielikult teadlikud ning vaatajad peavad lihtsalt kokkuleppe omaks võtma, Erakkond aga on kas siis mingi sümbolistlik metafooriteater või siis pigem stanislavskilik teater, kus vaatajailt nõutakse uskumist sellesse, et näitleja on oma rolli sisse elanud ja täiesti loomulik, st ei näitle rolli, vaid ongi see roll. Too viimane on aga eriti peen loomulikkusetaju segiajamine, sest näitleja, mõjudes laval (mis iseenesest on ebaloomulik koht olemiseks) loomulikult, on tegelikult eriti kunstlik (heal juhul siiski ka kunstiline). Retoorika on siiras ses mõttes, et tahab loomulikuna mõjuda kohas, kus ainus loomulik käitumisviis oleks poseering. Ja kahtlemata Erakkond poseerib täpselt samal määral kui NAK, ainult et ta on sellesse sisse pannud ka tolle stanislavskiliku "neljanda seina efekti". Kui jälgida tekstivälise endaesitelu kõrval ka puhttekstilist külge, võib ehk samu järeldusi teha, aga võib muidugi ka

mitte. See "võib-nii-aga-ka-teisti" näitab, et too teatraalsuse-siiruse vastandus pole nii ühene.

"Nonaloog" võis ehk tunduda siiras ses mõttes, et tunnistas ausalt ebakindlust "meie"-mõiste suhtes, kuid samas oli see esitatud teatriteksti kujul (9 eraku repliigid ja remargid), mis iseenesest võiks sisendada maskistatuse muljet. Jäädes pelgalt kirjas seisvate tekstide pinnale, pole NAKi ja Erakkonna vastandus teatri-loomulikkuse teljel nii selge. Vastandus nende vahel on muidugi olemas, pigem ehk kõige selgemalt Indrek Säre leiutatel teljel intellektuaalsus-desintellektuaalsus (tolle telje nõrkuseks on pisut see, et ta on sedastamise kõrval ka pisut põhjendav, apoloogiline), mis Velskri telgedega päris rööbitine pole.

Miks ma seda kirjutatan? Võib-olla on alateadlikuks ajendiks kartus, et praegune Erakkonna ja NAKi eristus on olulisel määral tingitud kirjanduselumängudest ja veidi vähem tekstidest enestest ilma konkreetsete autoriteta. Sest see, mis lõpuks jääb, on kirjapanud tekst ja mitte viis, kuidas mõni konkreetne autor end kunagisele kirjandussõprade auditooriumile isiklikult paista laseb; sestap oleks kahju viita oma olemist hinnangute valgel, mis lähtuvad täna-hetkest ja mitte sellest, mis jääb.

See ei tähenda, et ma siin isand Velskri arvamusi laidaks ja talle vastu tõrguks; pigem on tegu ettevaatlikkusega – mitte võtta meeldivat kriitikat liiga omaks, muidu hakkab vajalik enesetõlgendusvõime manduma. Võib-olla mõjub sinne jutt Erakkonna enesemütoloogia pisukese lõhkumisena,

kuid seegi, ma arvan, kuulub Erakkonna vaimsuse sisse.

Vt. T. Hennoste, Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 25. loeng. Vikerkaar 1997, nr 11, lk 142-149; FOORUM. Vikerkaar 1998, nr 1-2, lk 183-191; FOORUM. Vikerkaar 1998, nr 3, lk 101-102.

ENE-REET SOOVIK

Enesekirjelduse vaevadest

Hennoste loengusarja kokkuvõtivatest osadest jääb mulje, et kuluaarides toimub modernismi ümber mingi põdemine, mistõttu autor peab möönma, et "osa nende artiklite kriitikuid, (...) on mu kontseptsioonid väga valuliselt vastu võtnud", ja seletama: "ma ei väärtusta modernismi kõrgemalt kui nt realismi või romantismi" (Vk 10-11/1997). Kuiv termin, defineerigu autor selle sisu siis nii ahtalt või avaralt, nagu heaks arvab, ei peaks iseenesest selgitusi ja apoloogiaid põhjustama. Aga teeb seda ometi, sest ilmselt saadab mõistet "modernism" üsna tuntav konnotatsioonilaeng. Näib, et Hennostegi poolt kirjeldatud n-ö kesksete Euroopa kirjanduste suhtes perifeersena peab eesti kirjandus endale auasjaks võimalikult varajase ja võimalikult ohtra modernismi olemasolu, mida praeguseks võiks juba möödaniukuks lugeda. Paralleele saaks tõmmata näiteks rootslaste kaheksakõitelise kirjanduslooga "Den Svenska litteraturen", milles 20. sajandi esimese poole käsitluse alapealkirjad sisaldavad pea kõik sõna

"modernism" või selle derivaate. Ning kui soomerootsi kirjandust Rootsis kuigivõrd luubi all ei tavatseta hoida, siis peatükk "Soomerootsi modernistid eesotsas Edith Södergraniga" on ihaldusväärne kõikvõimalikel tasemetel ülevaadete kirjutajate jaoks. Samal ajal aga on tsentraalpositsioonil viibivad prantslased, nagu viitab ka Hasso Krull (Vk 12/1997) rahulikult ilma selle konkreetse terminita ja selle ümber arutlemiseta hakkama saanud. Hennoste on võtnud sümpaatselt eesmärgiks neutraalsele positsioonile jääda ja termini "modernism" hinnangulistest aspektidest hoiduda, kuid ilmselt nõuab see pingutust.

Märt Väljataga leiab, et Hennoste vaagimisel ei tohiks lähtuda modernismikontseptsioonidest, mis loengutes esitatust erinevad, et teda siis sellest johtuvalt sarjata. Ometi arvan, et ei teeks paha, kui nimelt tutvustataks kõikvõimalikke lähenemisi, et ilmneks seegi, mis siis ikka selle nime all veel käibel võib olla – tegemist pole ju (saati veel Hennoste) antud suurusega.

Et toimetusepoolne vihje selle kommentaari kirjutajale oli võimalik anglosentristlik vaatenurk, võiks asuda hoopis inglismanni mätta otsa ning väita koos Longmani kirjastuse kriitikalugemike sarjas ilmunud antoloogia "Modernism/Postmodernism" (1992) toimetaja Peter Brookeriga, et "modernismi" puhul on tegemist anglo-ameerika konstruktsiooniga, mille levikukaart katab Inglismaa lõunaosa, Põhja-Ameerika idarannikut, Mandri-Euroopast Pariisi ja Trieri, võib-olla ka Berliini ja Viini, aga kindlasti mitte Venemaad ega Milaanot. Kõikvõi-

malikud muud "-ismused" kujutavad endast üksnes mandri-alternatiive "traditsioonilisele modernismile", mis sellise ingliskeelse kultuuriruumi keskse lähenemise järgi universaalseks katusmõisteks ei kujune, ehkki meie ülikoolikursused seda enamasti just laialt vaatlevad.

Ka on inglise keeleruumis käibel arusaam, et võib eristada modernismi ning avangardi, sidudes viimast maailmamuuamisplaanide, rühmituste ja manifestidega, esimest aga omaette nokitsevate isetegijatega, keda nimelt ingliskeelsete autorite seast leida võib, samas kui näiteks vortitsism ja imażism osutuvad saareriigis haruldasteks ja lühiajalisteks fenomenideks. Seega võiks Hennoste kirjeldatud neljast hüpest modernismiga seostada ehk kahte keskmist, tasapisi imbuvat tulekut, mida ta ise kirjeldab kui "elutunnetuslikult poolelt lähtuvaid reaktsioone senise maailma kokkukukumisele", erinevalt manifestide ja grupeeringute näol esinevast esimesest ja neljandast tulemisest, mida Hennostegi nimelt avangardistlikuks nimetab. Seeläbi kahaneks modernismiks nimetatava osa eesti kirjanduses veelgi, kuid on sellest siis midagi halvemini?

Mis aga puutub Hennoste väitesse, et eesti kirjandus viimase ajani suuresti 19. sajandi asja on ajanud, siis tegelikult võiks seda väita ka modernistide algse pärusmaa, inglise kirjanduse kohta. Peale mõneti deviantsete traditsiooniliste modernistide on seal ju ikka ja alati olnud kindel koht autoritel, kes peavad end suurte viktoriaanide järelkäijaks ja ekspressiivne realism püsib au sees. Hiljutine Bookerivõitja

Graham Swift tunnistab intervjuudes oma kiindumust George Elioti loomingu ja Margaret Drabble peab oma paleuseks just üht Woolfi suurimat kriitikaobjekti Arnold Bennetit. Standardväide inglise kirjanduse kohta kõlab küll, et ameeriklaste ja prantslastega võrreldes on nad n-ö maha jäänud, aga ega kõik end sellest küll häirida ei lase.

Kui aga Albionis viktoriaanlik traditsioon kuskile ei kao, jätkatagu seda või vaieldagu sellega, siis pole ka Eestis, vähemalt proosa vallas, ehk pakulist põhjust hakata kirjandusmineviku rõhkusid anglo-ameerika modernismist lähtudes ümber asetama. Ehkki puhta eksperimenteerimislobu pärast võiks Hennoste seda teha küll, tulemus kujuneks tõenäoliselt üpris intrigeerivaks. Efektiivse ikonoklastina on ta end ju varemgi näidanud – eks kukkunud ta kaanoni-ettekande (vt Vk 12/1997) ajal konverentsisaalis pilte seinalt sõna otse-seski mõttes.

HÜPPED MODERNISMI POOLE: HÄÄLED RAHVA SEAST¹

Sissejuhatuse asemel: "On kerge näha sarnasusi modernistliku teksti ning suulise spontaanse argikõne vahel. Ka spontaanne tekst on fragmentaarne, seal puudub selge kompositsioon ja selgroog, toimub pidev assotsiatsioonide voogamine, tagasipöördumised, kordamised ja ümberütlemlised,

paralleelsete teemaliinide arendused, hüpped ühest teemast teise. Lause on kirjakeele normide järgi mõõtes tük-kideks lagunenu, ebagrammatiline.

Paradoksaalne on see, et samal ajal on modernismis väga tähtis ka kiri, kirjalik fikseering. Kasutatakse selliseid tekstiehitamise võtteid, mida ainult kirjalik meedium võimaldab: eri šriftid, sõnade mittelineaarne paigutus, kirjavahemärkidest loobumine."²

LL: kas Hennoste ise'i tule täna vä?

KT: ei Hennoste ise ikkah ei tule-heh

KK: Hennostei tulegi või?

(...)

KT: eiaga m-m modernismi koha pealt on nii et ma raamatukogus nägin ühte kui teist meie kursa inimest ja (.) küsisin et kasnad-d-ä kasnad ei tahakse-e: jälle e: kas nad ei tea midagi modernismist ja hüppamisest ja enamus tegi suured silmad ja ütles et eimina pole neid lugenu. misasi see on

TS: kule kasse modernism ka mitte juba surnud ei ole

KT: ei modernism on surnud ikka aga noh

KK: ohoh?

TS: mis ta siis hüppab

KT: einoh aga seen ajaloolne ülevaade et noh ku'u-poolle ja kuidas ikka millised eesti kirjanikud hüppasid

KK: Hennoste ütleset ee-eesti kirjanduses ei saa olla postmodernismi sest eesti kirjanduses (.) noh õige modernism alles mingi kuuekümmendatel akkas tekkima

1 Transkriptsiooniviisi aluseks on Tiit Hennoste poolt 1996. aasta sügisel Tartu Ülikoolis peetud suulise kõne loengukursuse konsept.

2 T. H e n n o s t e, Hüpped modernismi poole. 2. loeng. *Vikerkaar* 1993, nr 11, lk 63.

EV: otaga (.) ku suur see vahe sis on modernismil ja postmodernismil vahel et praegu ei saa öelda

LL: minuarvates o onn güll

KT: äi miuameelest sei ole ültse ajaküsimus

LL: Mati Undil näiteks on ikka suurepäraseid postmodernistlikuid teoseid minuarust

KK: seei ole üldse aja

LL: oma kolm tükki

KK: se'n terminoloogja küsimus juba. Öhess sellepärast etmm et kui ütleme sajandi alguses oli meil mingi romantism ikkagi alles kuigi mujal oli siis ammu modernism aga

LL: no minul oli näiteks minul oli ma võin öelda mis mina jõudsin milleni. minul oli selle kuradi Käosaare küsimus oli noh see esiteoreetiline küsimus oli selline et kas postmodernism on modernismi jätk või, (.) või siis mingi nagu lahtimurre ja eemaldumine noh üesõnaga niuke lblvlvbl kellelgi oli veel sul'i old vä?

KT: mä'ä. mul li luule.

LL: mhmhh. sullluule.no mina jõudsin sellistele järeldusteni et no uurisin neid modernismi jooni ja nii ja naa ja sis (.) mida see kuradi Juske on kirjutanud kuskil Vikerkaares (...) aga:: (1) mina nagu jõudsin sis selle lõpus seal sellistele, arusaam-arusaamadele et see erinevus on nagu ideoloogiline et. modernistlik e: kirjanik on siiski kui(.) kuigi ta kasutab oma väga nagu selliseid ekstravagantseid vahendeid tan selline, noh autorihoiak selline noh mina mingi selline subjekt – objekt suhe säilib siiski seal. aga postmodernismis on just see. see lahti-lahtirebimine lahtirebimise püüdmine selest subjektist. subjekti sei-

sukohalt inimene.

KK: üldse autori surm ja see

LL: autori surm se ongi se subjekti seisukohalt lahtiminemine minuarust seon väga täh-

KK: Hennoste seletas ju ka seda seal selles oma Vikerkaares et (.) et. ja suhe on ja küsimus on just nende voolude muutumine on just suhte küsimus

(...)

LL: eheei, see on see jama jah seda ma lugesin e. mis on von Vrikt on kirjutand ja mõni veel et mitte keskajast aga se valgustusidee see progressimüüt ja see ka e noh jätkub modernismis veel. tuleb esile ja muidugi seal on omaette

KK: vat see on kül postmodernismile tunnuslik vist et no-

LL: valgustusidee vä?

KK: ei (..) progressi (.) müüti keegi ei usu,

LL: jah se se on õ:-

KT: kusjures eesti ühiskond eksole usub. niet võibola tõesti Ennostel on õigus

KK: et Estis ei saa olla postmodernism-

LL: ei miks aga: esti ühiskond võib uskuda aga Mati Undi teostese se küll ei kajastu

TS: kes se ühiskond on

LL: näiteks

KT: no m'tia see millest ajalehtedes kirjutatakse

LL: eino eino ajalehe-ajalehed loomulikult aga

KK: ((täis suuga)) ajalehed usuvad mujal ka progressi müüti mitte aint siin ja nad võivad mujal ullemadki olla

EV: Mati Unt ei usu

LL: Mati Unt ei usu. ja Raudam,

näiteks ei usu. väga ea, Raudamil, lugesin väga häid e:::ö: romaanikatkendeid (..) Rõve rebane. sealt te olete lugend? sealt se sealsamas kus ned Dzoissi mingid katkendid on üheksakne kolmandal aastal on Rõve rebane ka. väga ilus. mulle e: väga meeldis.

(...)

LL: Õli kule kas sina oled modernismi (..) e: mingeid ramatuid lugend? mis's Õli arvad?

LT: maa ei tia. mai tia sellest midagi.

LL: sa- Õli on jah (..)kitsi arvamust avaldama.

LT: voolud mind ei (--), mind uvi-tavad autorid.

(...)

KT: Õli akkas ennem õiskama et teda uvitavad autorid aga (..) mnhn Ennoste kirjutab kaa autoritest, võtab autorite kaupa ette. ja annab iga-

TS: kesse?

KT: Hennoste

LT: minai õiskand midagi. ma vastasin su küsimusele. õiskamineon see ku-

KT: sa vastasid Leo küsimusele (2) punkt üks. ja punkt kaks et Ennostel on autorid. võtab eksole näiteks seal Ennoste nendes modernismi hüpetes võtab ette mingisuguse väliseesti memme. ja sis loeb üles siukse ulga sõnu mida selle luule kohta või tema tema teoste kohta võib öelda et mis ikka modernismiga. seostuvad.

KK: seal üpetes vä

TS: äägrhrrhhh

KK: tal on se väga konspektiivne asi seal Vikerkaares tegelikult

KT: noh seda ta ise-ise kirjutab kaa et konspektiivne aga, aga noh tähendab et tõesti se on nagu siuke et noh seda (1) seda nagu noh

EV: se on kohutavalt tobe tegelt või siuke õõnes noh (--)

((jutt läheb väliseestlastele, ahjust võetakse pitsa.))

(...)

KT: einoh, iseenesest kõik on alguses ju äste tore. esimesed jutud onmm lahedad. modernismi piirid ja kolm lähenemist modernismile kultuurisituatsiooni komponendid ja modern-modernismi kaks perioodi ja tsender ja perifeeria. (3) kõik väga (..) õpetlikud

(...)

KT: nää siinütleb Ennoste ka. Undi juttude kohta et lugedes neid ilma all-oleva teooriata tunduvad nad igavad ja tühjad tekitades raskesti sõnastatava postmodernistliku pilgu efekti. nah. peale noh kus inimesed fotonäitusel piltide asemel piilusid inimeste võiei piilu-piilused teiste inimeste nägusid.

KK: misasja.

KT: mai tia. no ühesõnaga et (.) et kui ikka Undist aru ei sa siss siis noh Undi kohta kes kes Undist aru ei saa se ütleb Undi kohta et ta on postmodernist.

KK: nii või?

KT: jah.

KL: ((tuleb sisse)) a kas seda peab lugema või?

KT: ei pea lugema. lihtsalt siit võib mingit maitia inspiratsiooni saada

KK: ei pea, neid on siin isegi palju kes loevad

(...)

KL: mis ta luges sis seda kaa või?

KT: ta luges seda Elsingi ülikoolis. mingi aastake enne seda.

KK: aga mul tuli meelde sellest post-modernismi värgist jälle see kudas ta rääkis kelle teooria see oli kui perioodiseeris kõik kirjanduslikus sellised aja-

järgud kolme e::: et üks on see algusaeg ku vana enam ei kõlba ja sis on vaja mdagi uut leiutada ja sis on se mingi väljakujunemise aeg ku nagu noh enamja kõik kirjutavad nimodi ja siis tuleb juba mingi pessimismi või optimismi perjood

KT: aa mingi (.) nävata Ennoste jagab seal kahte

KK: tema jagab kahte. ma vaatan ka

KT: et kõigepealt se kui kõik rabele- või noh kui mingi ulk novaatoreid rabeleb et nagu noh no paradigmat

KK: muuta

KT: jah muuta ja siis ku see on kinistund ja sis ja sis mingid mehed kis juba oma lapsepõlvest saadik on sõukest asja lugend nüid ekssole inertsist kirjutavad vel sedasama asja ja

KL: näita näita seda asja korra

KT: ja peale seda nagu määgib asi maha

KK: mulle meeldis se (..) kolmeks jaotamine ka. se postmodernismi puhul meldis mulle isegi rohkem või nii.

(..)

KK: austöeldes mul Kalviino esiteks ültsei meeldind ned Ameerika loengud kõige rohkem

KT: ei se on nojah seal tal seal ta on ästi sisuline. noh, Hennostel on ju ka loengud. Hennostel on Soome loengud, hihih

(..)

KT: a vata minumeelest üks asi mille pärast ma mille pärast mina oleks peaaegu e-Ennoste esimese loengu juures pooleli jätnud oli se et ta topib sinna topib sinna sisse-

UV: ma tõin teile midagi

KK: oih (.) Miki-Hiired, anna Miki-Hiired kõigepealt ja Erni jäta magustoiduks (2) a maln neid lugenud ka vist

KT: topib sinna sisse hästi palju ismisid igasuguseid

KK: ismisid (..) näe meil on kohe massikultuur palun, malen näinud neid Miki-Hiiri. sei ole taim, see on hirmuäratav kuue kombitsaga pardiõgardh

KK: siin on vägaäid kohti. ota. oi, pesakond ka. (..) oi kui kole.

UV: see asta uus või.

KK: asta uus jah. vata. asta uus ((üldine elevus ja naer)).

Üles märkinud Kadri Tüür

Kirjastuse
PERIOODIKA
väljaandeid müüakse:

TALLINNAS

AS Plusspunkti kioskites
Tõnismäel ja Vabaduse väljakul.
AS Rinderi kioskites
Kuninga t 2 ja Suur-Karja t 12.
Vabariikliku Ajakirjanduslevi kioskis
Postimaja juures.
Kaupluses Rahva Raamat
Pärnu mnt 10.
Rahvusraamatukogus Tõnismägi 2.

TARTUS

Tartu Ülikooli raamatuäris
Ülikooli t 10.
Postimehe raamatuäris
Raekoja plats 16.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus)
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062
Masinakiri Viivi Tammik 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 4-5/1998

Vikerkaar

4-5/1998

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245